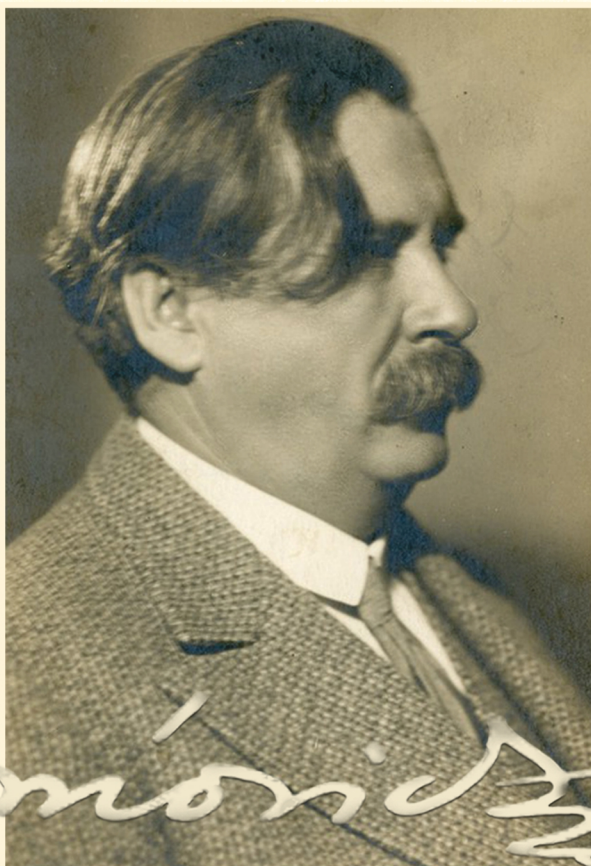

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

TANULMÁNYOK MÓRICZ ZSIGMONDRÓL

2022

•
III.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

57. ÉVFOLYAM, 2022. III. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
a Nemzeti Kulturális Alap,
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata Nemzeti Kulturális Alap

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Drabancz Róbert, Marik Sándor

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Tatár Róbert, Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levélcím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,

Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrásy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

TANULMÁNYOK

ANTAL BALÁZS

- Realizmus vs. realizmusok 3
A magyar realista próza három korszakáról

CSÉVE ANNA

- Levelezés – Móricz-filológia – digitális technológia 9
Móricz Zsigmond levelezésének digitális kritikai kiadása (2.0 verzió)

HAMAR PÉTER

- „Március idusától óvakodj!”
Móricz Zsigmond és Magoss Olga első szakításának története 16

JÁNOSI ZOLTÁN

- Háromszáztizenkét indián
Az ököritói tűzvész Móricz Zsigmond tekintetében 22

KARÁDI ZSOLT

- Móricz Zsigmond és „az ötletek tűzmestere”
Móricz és Nagy Endre 40

MAKKAI T. CSILLA – VARGA EMESE

- Csomópontok és metszetek
Móricz Zsigmond műveinek hálózatos megjelenítése – Esettanulmány 54

MERCS ISTVÁN

- Az életet írásban továbbélni: Kaffka Margit és Móricz Zsigmond 61

MINYA KÁROLY

- Az élőnyelvi mondatszerkesztés jellemzői
Móricz Zsigmond *A boldog ember* című művében 71

NAGY BALÁZS

- Hely- és kultúrtörténeti érdekességek Móricz Zsigmond
A kis vereshajú című regénye tükrében 77

PETHŐ JÓZSEF	
Móricz Zsigmond műveinek német fordításairól	90
SZILÁGYI ZSÓFIA	
Az asszony, aki beleszól és a feleség, aki eltart (Móricz Zsigmond, Bródy Lili)	102
TÖRÖK SÁNDOR MÁTYÁS	
Intertextuális vonatkozások Móricz Zsigmond <i>A fáklya</i> című regényében	113
VÉGH BALÁZS BÉLA	
A versíró Móricz Zsigmond	124
VÉTEK BENCE	
Egy családfakutatás története a XXI. századból	130

*

Az első borítón Rónai Dénes 1932-ben készült Móricz portréja látható (forrás: Internet).

A hátsó borítón Móricz Zsigmond Orosz Kálmán csecsei lelkészhez írt levele olvasható
(forrás: Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény).

ANTAL BALÁZS

Realizmus vs. realizmusok*

A magyar realista próza három korszakáról

Ha a 2021-ben megjelent új magyar prózakötetekre vetünk egy pillantást, sok egyéb érdekesség mellett, Móriczra érzékeny szemmel két munka állíthat meg bennünket: Pál Sándor Attila *Rokonok* című novelláskönyve, valamint Toroczkay András *Boldog emberek* című regénye. A könyvek nem feltétlen rejtenek különösebben bonyolult vagy mély utalásrendszert az ismert Móricz-munkákra, a címadás nyilván nem véletlen.

Újra divatba jött Móricz? Ha egyáltalán lehet divatról beszélni a szépirodalomban, akkor tulajdonképpen teljesen sosem ment ki belőle. A kilencvenes évek történelmi regényhulláma kapcsán Márton László emlékezetes esszéjében,² az Erdély-trilógiában jelölte meg/jelölte ki a historikus érdeklődésű, prózafordulat utáni regény kiindulási pontját, mint olyat, amely utoljára jelentette a legmagasabb szépirodalmi teljesítményt a narratívában, egy olyan évtizedben, amelynek látszólag éppen nem a móriczi elbeszélismódok álltak a középpontjában – és akkor itt már természetesen a realizmusról beszélünk. Másfelől persze igenis a középpontjában álltak, hiszen a valósághoz való viszony kérdése akkor sem felejtődött el, noha másképpen artikulálódott, hiszen a fókuszba került nyelv legalább olyan valóságos, mint a tárgyi-társadalmi világ, amelynek az elbeszélésére való törekvések háttérbe szorultak, a mából már jobban láthatóan, mintegy várakozó helyzetbe kerülve abban a társadalmi és mediális viszonyrendszerben, amelyben az irodalom bizonyos közvetítő funkcióit átvenni látszottak a demokratikus intézmények, amelyeknek ez a dolguk. A valóságanalóg próza megújítása kulcskérdésnek látszott a prózafordulat utáni évtizedekben, hiszen az esztétikai kísérleteket folytató, a történetet kiiktató, majd újra játékba hozó formakultúra idején is örök viszonyítási pont maradt – hogy mostanra megint felerősödjön, s a másod-, harmadvonalból ismét az elsőbe kerüljön a realizmus. A fent idézett címek egyértelmű jelzések erről.

S a két fiatal író jelzése egyáltalán nem egyedüli a jelzések sorában, melyek nem is csak a szépirodalom felől érkeznek (ezekről még lesz szó) – a *Helikon* irodalomelméleti folyóirat 2021/2-es *Realizmusok* száma, vagy a Kijárat Kiadónál ugyancsak 2021-ben megjelent *Reáliák* című tanulmánykötet,³ mely egy két évvel korábbi, Ménesi úti konferencia anyagát tartalmazza, az irodalomtörténet és még inkább az irodalomelmé-

* Az alábbi tanulmányok 2022. július 1-én a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban hangzottak el a „Volt egy szent szándékunk: gyönyörűket írni” – Új értékek a Móricz-kutatásban című tudományos konferencián.

² MÁRTON LÁSZLÓ: „A kitaposott zsákutca” In: MÁRTON LÁSZLÓ: Az áhítatos embergép. Pécs, 1999. Jelenkor, 235–266.

³ DECZKI SAROLTA – VÁSÁRI MELINDA (szerk.): Reáliák. A magyar próza jelene. Budapest, 2021, Kijárat.

let figyelmének erősödését is jelzi. Ez a figyelem pedig egyszerre irányul esztétikai és ideológiai kérdésekre – melyek közül különösen az utóbbi érdekes most a megelőző időszak jellemzően ideológiákat megkerülő ideológiája felől nézve. Noha tulajdonképpen első ránézésre úgy fest, hogy nincsen rajta sok vizsgálnivaló. A realista prózapoeitika ugyanis jelentősebb változásokon ment keresztül a *Nyugat* első nemzedéke óta – mely változások már a második nemzedékkel kortársak munkáiban elkezdődtek –, mint amilyen változásokon ideológiai előfeltételei és körülményei mentek át. Hiszen a realizmus ideje továbbra is olyankor jön el, amikor a valósággal valami baj van, vagy legalábbis a valóságról a nyilvánosság elé vetített kép érzékelhetően problematikus, problematizálható az irodalom számára, például mert a kép és a valóság között jelentős elcsúszások tapasztalhatók – a közvetítés, a közvetítettség, az intézményes mediatisálás olyan hatalmi kérdéssé válik, amely a média eszközeivel feloldhatatlan, jellemzően a média állapota miatt, amely ebben az esetben például valamiért redukálódik. Ha a valóság megismerésének, hozzáférhetőségének joga jelentősen sérül abban a mediális közegben, amelynek ez elsőrendű feladata volna, akkor a művészetben, amelynek funkciói között csak az egyik lehetőség ez a fajta közvetítés, szinte önvédelmi mechanizmusként lép erőteljesebben működésbe. A világ megismerésének igénye, majd a megismerés lehetőségének és jogának fenntartása, visszaszerzése, a mediatisált valóságképzetekben láthatatlan társadalmi csoportok reprezentációja, olyan identitások megmutatása, amelyek nem kívánatosak a társadalmi nyilvánosság tereit uraló politikai narratívában – mindez talán közös a különféle realizmusok ideológiájában. Különösen erős súllyal tételeződik, hogy egyáltalán a politikai értelemben vett hatalmi narratíva uralja a társadalmi nyilvánosság tereit – beszélhetek szépen, kozmetikázva, de a lényeg hétköznapi szóval is elmondható: amikor a demokrácia sérül, de legalábbis a demokratikus intézményrendszerbe vetett hit meggyöngül, akkor jön el a realizmus ideje.

Ha azt vizsgáljuk, mikor jutott és jut nagyobb és fontosabb szerep a valóságanalóg vonalnak a magyar prózában, három jelentős, alapvetéseiben jól elkülöníthető állomást figyelhetünk meg: a Móricz időszakábelit, vagyis a Monarchia végóráit és a Horthy-kort felölelő idő prózáját, a szocializmus korszakának irodalmában fontos szerepet betöltőt, valamint jelen korunk, az elmúlt egy-másfél évtized jelenségeit. Persze sem a történeti korszakokat, sem az itt most hozzájuk kapcsolt realizmust, még inkább realizmusokat tekintve sem beszélhetünk egységről egy-egy szakasz kapcsán sem, másrészt az ideológiai-társadalmi-politikai háttér mellett természetesen kell számolni a világirodalmi diskurzusokkal is, melyekben ugyanaz a ciklikus mozgás figyelhető meg, nyilvánvalóan korábbi kezdődátumokkal, mint a mi irodalmunkban: a realizmus hol erősödik, hol gyengül, hogy aztán némileg megújulva megint erősödni kezdjen.

Jelen dolgozatomban e három korszak realizmusáról, realizmusairól szeretnék vázlatos áttekintést nyújtani, elsősorban ideológiai keretfeltételeik, az esztétikain túlmutató tétjeik felől közelítve meg azokat, de természetesen esztétikai jellegzetességeikre is figyelve. A realista próza persze jelen van egész Móricz utáni irodalmunkban, ám azokban az időszakokban, amikor a demokratikus sajtó, illetve a nyilvánosság egyéb

intézményei el tudták látni feladatukat, a pusztán csak tradicionális funkciói fenn tartásában érdekelt, reprodukáló-restauráló jellegű törekvések kiszorultak az irodalmi érdeklődés első vonalából.⁴ Ilyen időszak persze igazából csak egyszer volt egészen a *Hét* krajcártól kezdve mindmostanáig: a nyolcvanas évek legvégétől a kétezertíz évtizedig. Jelenleg a realizmus újbóli erősödésének lehetünk tanúi, ám ez a realizmus esztétikai törekvéseiben nem ugyanaz már, mint a móríci, és nem az, amely az ún. szocialista realizmussal szemben teremtette meg a maga karakterisztikáját. Például magába építette annak a prózafordulatnak nevezett eseménysornak a tapasztalatait is, amely részben a szocializmus időszakának ugyancsak a politikai hatalom által uralt valóságképe irodalmi ábrázolásához kapcsolódó elvárásaival szemben dolgozta ki saját, jellemzően ellenzéki színezetű – mert látszólag apolitikus, de az elvárásokat ironikusan megkerülő – esztétikai programját.

Ha már esztétikai program: a különböző realizmuselméletek a történetelvűségben és a valóságosságban ragadják meg a különféle realizmusok közös mezejét, de a valóságosság nyilván további távlatokat nyit az előfeltételezések megértésének sorában, hiszen, ahogyan a realizmus maga, a valóságosság határai, keretei, létmódja is újraértődik időről időre. Itt és most én kicsit szűkíteném a kört, hiszen miközben a realista elbeszélésalakzat narratológiai vonatkozásai különböző szövegtípusokban is dominánssá válhatnak, csak a közel kortárs történeteket és valóságot tematizáló szövegeként fogok beszélni a realista prózáról.

A móríci korszak legfontosabb törekvése a valóság feltárása és megmutatása, a társadalmi ismeretlenbe vezető út, a szegénység, a közösségek mélyén munkáló összefüggések elemzése. Szöveg hagyomány teremődik, korábban elbeszélhetetlennek gondolt tartalmakhoz keres nyelvet ez a prózavonulat – elsősorban, pionírként természetesen maga Mórícz. A világ és a valóság elbeszélhetőségébe, a nyelv általi uralhatóságába vett hit megszületésének vagyunk tanúi, ugyanakkor az olvasók világgképét, világismeretét megrendíti az irodalom a mélység és a működés nem kevés drasztikus erejű képekbe való komponálásával. Jellemző reakció ekkor is, a későbbiekben is az olvasó rácsodálkozása az addig ismeretlenre: a világ és a társadalomképzet mind vertikálisan, mind horizontálisan kibővül, olyannyira, hogy valósággal egy új ország fedeződik fel. Ennek az országnak neve is lesz: ez az alulsó-Magyarország, a jellemzően már a móríci elképzeléseket továbbgondoló népi irodalomban. Míg Mórícz a Monarchia utolsó időszakában, pályája első szakaszában megkezdte a társadalom keresztmetszeteinek artikulálását fikciós prózájában, addig a nagy háború után ő, és mások is már összetettebb tétet kénytelenek tartani: Trianon után a maradék ország felmérése a további országvesztés megelőzéséért annak belátásával is együtt jár, hogy az elvesztett területeken élők helyzetét, problémáit sem ismerte eléggé a közvélemény. Az ekkor megszülető irodalmi szociográfia eltávolodik a fikciós alakzatoktól, a valóságosság igényét még szigorúbb hitelesítő gesztusok mélyítik el, így kettős tapasztalatú realista próza jellemzi a korszakot. Némkülönben a Németh László-i regénymoddal is számolni kell, mely a személyiség belső életének analízisét, a lélektani rezdülések

⁴ Ugyanaz történt, mint a közéleti költészettel: elvesztve felhajtóerejét nem tudott megújulni, miközben pedig pontosan újra ki kellett volna találni lehetőségeit.

mélységét adja társadalmi tablóihoz, Tamási Áron pedig a mese esetenként egészen sötét tündériségével teszi szürreálisabbá, szubjektívebbé az objektív prózát.

Gyakorlatilag mindegyik változatának jelentősebb szerzői a korszak ellenzéki gondolkodását erősítik a szociális problémák, a közéleti visszaélések megmutatásával. A szegénységpártiság, a hatalmi manipulációk kritikája egyértelmű baloldali színezetet ad a realizmusnak a Horthy-korszakban, s az ekkor megszülető regionális kánonban is – gondoljunk Tamási *Címeresek* című regényére. Ez innentől kezdve akkor is általánossá válik, ha a pártpolitikai értelemben vett baloldaltól távol marad.

Mert például ugyanígy ellenzéki lesz a szocializmus időszakának realista prózája is. Természetesen nem a kultúrpolitikai irányítás által szorgalmazott szocialista realizmus íróira gondolok, akiknek munkái sokszor a már emlegetett mediatizált valóságkép fenntartásában voltak érdekelték, hanem azokra a szerzőkre, akiknek munkájának legfontosabb tétje a valóság megkérdőjelezése, a mediatizált kép lebontása, és helyette egy új, igazabb ajánlat felkínálása volt: mint pl. Galgóczi Erzsébet, Kertész Ákos, Fejes Endre vagy Sánta Ferenc. Itt is kettőséget lehet látni: a valóságkép helyetti valóság ajánlata már magában hordozza az elbizonytalanítást is: van-e egyáltalán valóság? Mi az? Van-e egyáltalán a világnak olyan szelete, amely egy adott időpillanatban az egyetlen valóságként fogható fel, hogyan és meddig lehet megragadni és kézben tartani azt? A valóság tárgyiasult, objektív vetülete a szubjektívizált interpretálást megelőzően tételezhető jellemzően még egyetlenként felfoghatónak – az értelmezett valóság már annyiféle, ahány értelmezés. Ennek nagy formai kísérlete már 1959-ben az olvasók elé kerül, természetesen az *Iskola a határonról* beszélek. A regény egyszersmind annak jelzése is, hogy léteznek kerülőutak az átpolitizált irodalmi elvárásrendszerben – s az esztétizáló prózának aztán ez lesz az útja. Mészöly Miklós a francia újregény ábrázolásmódszertétikájával még az objektív próza eszközkészletét gazdagítja, aztán új utakkal kísérletezik a hatvanas évek végétől.

Nagyon érdekes az a másik kísérlet, amelyet az erdélyi regionális kánonban láthatunk ugyancsak a hatvanas évek végétől kezdődően, amely eltávolodik a Romániában is hatalmas elvárt ún. „realizmustól”, ám tétjeiben pontosan ugyanoda tart, ahova egy valódi társadalmi tétet vállaló prózairányzat. Egy rövid ideig tartó politikai enyhülés következtében a cenzurális viszonyok oldódnak, s lehetőség adódik a szerzők számára az őket legégetőbben érdeklő kérdések, mint amilyenek a hatalom és az egyén viszonya, az egyén lehetőségei a társadalmi cselekvés kereteinek leszűkülésekor, megírására. Hagyományosan a közösségi érdeklődésű realizmus körében gondolható elbeszélhetőnek, kibeszélhetőnek mindez, ám még ebben az oldódó-enyhülő közegben sincs erre mód. Ilyenformán az ideológiai tétek kimozdulnak az azokat életre hívó térből és időből, és erőteljesebben fikcionalizált, ám fikcionalizáltságukban reflektált szituációkban artikulálódnak – így születik meg az abszurd a regionális kánonban, egy kisebbfajta prózafordulat során. A magasirodalom és a lektúr határait elmosva születnek sci-fik (Bálint Tibor), krimik (Páskándi Géza), disztópiák (Sigmond István) mítoszregények (Köntös-Szabó Zoltán), paradisztikus hatású, a kauzalitásláncolatot tagadó vagy lebontó szövegek (Vári Attila, Bodor Ádám), vagy akár középpont nélkül, elbeszélői módszerükben mégis mikrorealista tudatregények (Panek Zoltán, Pusztai

János), ahol maga a történet is kérdéses és láthatatlan marad. Ezekben a művekben az ábrázolt világ ismeretlen, idegen és fenyegető, a megjelenő problémák, a nyelvhasználat, a karaktertípusok azonban ismerősek: a valóságosság igénye tehát másik mezőben tételeződik. Ilyenformán realistának nem feltétlen tekinthetők, ám keletkezésük korának érzületét és atmoszféráját túlzottan is sikeresen képezik le. Bár a kísérlet jó fél évtized után újabb, jóval komorabb politikai változások miatt félbeszakad, az abszurd eszközök az Erdély-érdekeltségű, hatalmi-történelmi témákat taglaló szövegekben máig megmaradnak.

A hetvenes évek végi, a nyolcvanas évek eleji prózában két jelentős ajánlat születik még a realizmus megújítására: a Hajnóczy Péteré és a Krasznahorkai Lászlóé. Mindketten a még mindig feltárára váró társadalmi mélység újabb rétegeit mutatják meg, ugyanakkor az újítás már esztétikai természetű: Hajnóczynál előbb a minimalizmus, utóbb a szürrealizmus kódjai érvényesülnek, Krasznahorkai pedig a körülményeket gondosan tisztázó, Faulkneri mintázatú áradó nagy mondatkompozíciókkal operál. Hajnóczy pályája megszakad, Krasznahorkai pedig másfelé tájékozódik – így a kilencvenes évektől a realizmus gyakorlatilag egyetlen élvonalbeli íróként jelentett jóformán minálunk: Tar Sándort, aki nem pusztán a klasszikus küldetéses-reprezentációs karaktert tartotta meg, illetve töltötte fel újra hiteles tartalommal, hanem ironikus és empátiás színekkel mélyítette el a tárgyilagosságnál ilyenformán bővebbé váló tónust. Az a fajta nemkívánatosság, ami korábban is látható volt a tematika terén, nála is megmaradt: bár pályája még a szocializmus korszakában indult, s nem mondható már akkor sem jelentéktelennek, igazi arculatát prózája a kilencvenes években alakítja ki, amikor a rendszerváltás veszteségeinek történetét mondja el – ilyenformán ellenzéki karaktere a váltógazdaság korában végig változatlan maradt, hiszen a társadalmi/politikai és mediális képviselő nélkülüket reprezentálta.

A legutóbbi másfél évtized során egyre szaporodó valóságanalóg szövegek újfent kettősséget mutatnak. Az empátia és a hitelesség konzekvens jegyeit továbbra is markánsan képviselő fikciós realista próza mellett az elmúlt években nagy figyelmet váltottak ki az önéletírások. Láthatóan az a hitelességigény munkálkodik itt, mint az irodalmi szociográfiákban, ám az újabb irodalom a társadalomleírás objektívebb nézőpontját magától eltávolítva a személyiség legszűkebb kereteiben keresi és találja meg a valóság megírásához szükséges kódokat és legitimációt. Nádas Péter, Vida Gábor, Bereményi Géza vagy Kun Árpád könyvei említhetők első helyen. Ezek között megkülönböztetendő a kimondottan traumatikus életeseményeket elbeszélő próza, legyen az betegség (Szilasi László, Keresztury Tibor, Danyi Zoltán) vagy a családon belüli testi, lelki erőszak (Halász Rita, Gurubi Ágnes). A fikciós prózában a korábbiaknál sokkal erőteljesebben van jelen a szegénységtematika, úgy a középgenerációs (Szilasi László, Darvasi László), mint a fiatalabbak (Juhász Tibor, Toroczky András) műveiben. Valahogy a három metszéspontjában áll Borbély Szilárd *Nincstelenség* című regénye, mely az elmúlt évtized egyik legjelentékenyebb prózaműve.

Eme legújabb, kortárs-realizmus a valóságot nem tekintti objektívnek, elsősorban a személyes emlékezet szűrőjén keresztül gondolja el megragadhatónak, a történet sokszor inkább atmoszférikusan mélyül el és bomlik ki, semmint ok-okozati össz-

függések révén. Az elbeszélői helyzet a fikciós művekben gyakran érintettségén alapul. Az együttérzés adja meg e művek narrációjának alapvető tónusát. Természetesen az objektivitástól való eltávolodás annak is következménye, hogy a realizmus korábbi funkcióinak egy része ma már értelmezhetetlen. Például ma az irodalmi közvetítés szerepe szinte lényegtelen – a közvetítő funkció súlya egyszerűen kiiktatódott, ha valaha volt is egyáltalán, hiszen azok, akiknek tájékoztatásra volna szükségük, nem olvasnak, vagy nem ezt az irodalmat olvassák. Másfelől azok az olvasók, akik a megint csak a kultúrpolitikai irányvonalak mentén meghatározott, látványosan előtérbe tolt ún. irodalom helyett a valódi szépirodalmi teljesítményekhez is eljutnak, azok eljutnak a valóságot hitelesebben, kevésbé torzabban ábrázoló médiához is – tehát az irodalomtól nem tájékoztatást várnak. Ez a valóságábrázolás terepein új kísérletekre nyithat módot, és nyilván ehhez köthető a prózafordulat jelenségeinek a beépülése is e tradicionálisnak tekinthető narratívaalakzatba.

A befejezéshez közeledvén visszakanyarodom oda, ahonnan elkezdtem: miért fontos Móricz a fiatal irodalomnak? Éppenséggel Pál Sándor Attila *Rokonok* kötetének novellái inkább játékosan rejtőznek a cím mögé, sokkal inkább a szövegek közötti viszonyra értődik az, noha a mai közéleti térben az olvasó nyilván sejthet áthallást, ami a szerző céljai között minden bizonnyal szerepel. Toroczkay András regénye, a *Boldog emberek* címválasztása viszont „természetesen” ugyanolyan viszonyban áll szereplőivel, mint Móricznál. Ennek a regénynek a szereplői egy kukásautó személyzetéből kerülnek ki, világuk, értékrendjük, és különösképpen a nyelvük a társadalmi valóságot mélyebben ismerő, vagy megismerni vágyó olvasó meghökkentésére is alkalmasak. Nem látni őket különösebben boldogoknak, bár, Móricz boldog emberétől eltérően, nem is hangoztatják. A világnak azonban egy olyan szeletét birtokolják, amelyre néhány magukkal egyvású alakon kívül már nem tart igényt senki – boldogságuk szinte szó szerint a maguk szemétdombja érintetlenségének szól talán...

A móriczi címekre való rájátszás ezekben az esetekben magában is üzenetet hordoz: az újabb realizmus írói szerint megint vagy még mindig baj van a mai magyar valóságról a közvélekedésben kialakult képzetekkel. Ugyanakkor ez az irodalom már tudja, hogy láthatatlan marad, eleve ezzel számol, s a „tettekre váltástól” épp úgy távol tartja magát, mint attól is, hogy az esztétikain túli tétet merjen emlegetni. A realizmushoz való visszatérés nem hozza már vissza a hitet az irodalom erejében.

CSÉVE ANNA

Levezés – Móricz-filológia – digitális technológia

Móricz Zsigmond levelezésének digitális kritikai kiadása (2.0 verzió)

A digitális szövegkiadás sokszor hangoztatott előnye a rugalmassága, ennél fogva változásban lévő, vagyis javítható létmódja.¹ Online média lévén Móricz Zsigmond 1892 és 1913 között keletkezett levelezése is nagyobb volumenű textológiai-filológiai adatgazdagításon, jelölőnyelvi egységesítési eljárásokon esett át, továbbá megjelenítő felülete struktúrájában és lekérdező rendszerében megújult.² A digitális kiadásokra vonatkozó alapelvek és az xml alapú szövegfeldolgozás rendszeres felülvizsgálata szintén szükségessé tette a korpusz javítását,³ de emellett általában véve is elmondható, hogy az elektronikus médiumban zajló gyors változások szükségképpen járnak a technológiák felülvizsgálatával.⁴

Az elért eredmények közé sorolható, hogy a Digitális Bölcsészeti Platformon (dHUpLa) közel száz új levéllel bővített korpuszt publikált a 2019-es közzétételhez képest. A verziókövetés áldásos lehetősége ugyanakkor a kiadó intézménytől is nagyobb befektetést „várt el”, hiszen a fenntarthatóság elvének megfelelően, a zárást követően is gondozta a projektet, belátván, hogy a munkakörnyezet és a szolgáltatási technológia egyaránt folyamatos karbantartást és finanszírozást igényel. A Móricz-kutatócsoport a levelezés verziókövetése mellett további alapkutatást és geneológiai kutatást is végzett a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) Móricz-különgyűjteményében, kreatívan reagált a digitális bölcsészet kihívásaira. A verziókövetés (kutatási és számítógépes oldalról) „stabil és legalább részben az adott feladathoz rendelt személyi feltételeket

¹ MIHÁLY ESZTER: A digitális szövegkiadások nehézségei és lehetőségei a közgyűjteményekben. In: Online térben az online térért. Szerk. TÍCK József – KOKAS Károly – HOLL András. Budapest, 2021. Hungarnet Egyesület, 91–110. [MIHÁLY, 2021.]

² A digitális kritikai kiadás informatikai és humáninformatikai hátterét, valamint első megjelenítési formáját a PIM-ben 2014-ben létrehozott DigiPhil alakította ki. 2021 márciusától a DigiPhil felületén megszűnt a szolgáltatás. 2020-ban a PIM-ben újonnan létrejött Digitális Bölcsészeti Központjában folytatódott a Móricz-kutatócsoport munkája, a PIM-DBK fejlesztette tovább a levelezés digitális kritikai kiadását és készítette a tartalomszolgáltatáshoz megfelelő felület a Digitális Bölcsészeti Platformot (www.dhupla.hu).

³ A szövegek annotálására nemzetközi szinten is elfogadott és elterjedt jelölőnyelv, a TEI XML formátum. A levelezés-specifikus TEI kódolásának szabványa további kiterjesztésekkel gyarapodhat a jógyakorlatok javaslatai alapján. https://pim.hu/sites/default/files/page/attachments/encoding_correspondence_kivonat.pdf (Letöltés: 2022. szeptember 25.)

⁴ Vö. „A technikai lehetőségek gyors és ugrásszerű bővülése változtatásokat tehet szükségessé az elektronikus kiadások alapelveinek terén, szükséges tehát ezek rendszeres felülvizsgálata.” Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához. Irodalomtörténet, 2004. 3. sz. 330.

kívánna meg”,⁵ a projektszerű működés azonban nem teljesítheti ezeket az elvárásokat maradéktalanul. A hálózathoz kapcsolt médiatermék többféle hatásnak kitett, a szakterület-felosztási anomáliák, a közgyűjteményi-kutatóhelyi, illetve kiadó-szolgáltatói intézmények diskurzusai is befolyásolják, amelyek további átalakulást generálhatnak.⁶ Kik és hogyan tudnak foglalkozni kritikai kiadással? Kisközösségek és csapatjátékosok.⁷

A Móricz-Műhely, amely ezeknek az itt felsorolt problémáknak mindegyikét átélte, 2020–2021-ben szerencsés csillagzat alatt, szélesebb kutatói környezetben kezdhette meg a levelezés verziókövetését: segítő és termékeny szakmai közegben, a Digitális Bölcsészeti Központban (DBK). A Móricz-kutatócsoport a PIM-DBK-ban együttműködött a humáninformatika, az adatbázis- és névtérfejlesztés, a szöveglabor, a számítógépes nyelvészet kutatóival – sőt belevágott abba is, hogy megkezdje egyes elemek alkalmazását a levelezésre,⁸ sőt a Móricz-életműre.⁹ A Móricz-Műhely munkája ebben az időszakban minőségi ugrást mutat, vizuális és az adatközpontú szemléletet, komplex gondolkodást tükröz. A DBK honlapján is jól látható a Műhely beágyazottsága,¹⁰ amely lehetővé teszi, hogy a hagyományos filológiai kutatómunka alaposságát a digitális tér adta lehetőségek között mutassa meg.

A levelezéskiadás projektje ebben a változó környezetben¹¹ teoretizálja önmagát abban a tudatban, hogy a kiterjedt vonatkozó szakirodalom szerint a digital scholarly edition fogalmának és kiadástípusának nincs még „konszenzusra jutott teóriája”.¹² Vannak viszont ajánlásai, minimumkövetelményei és alapelvei az MTA Textológiai

⁵ BARTÓK ISTVÁN – GOLDEN DÁNIEL – HORVÁTH IVÁN – KÁLDOS JÁNOS – MAYER GYULA: Digitalizálás. Magyar Tudomány, 2006. 7. sz. 834.

⁶ A PIM szervezeti keretében kétszer is létrejött digitális bölcsész és humáninformatikai projektekkel foglalkozó szervezeti egység. A www.digiphil.hu 2018-ban az BTK ITI szervezeti keretében, a www.dhupla.hu pedig 2021-ben az OSZK intézménystruktúrájában kapott helyet.

⁷ A PIM-DBK szakmai segítői jelenlegi elérhetőségükkel: Bánki Zsolt (Magyar Nemzeti Levéltár), Végvári Ági (OSZK-DBK); Mihály Eszter (OSZK-DBK), Kalcso Gyula (OSZK-DBK), Mohay Anikó (Központi Statisztikai Hivatal), Palyik Katalin (PIM), Simon Eszter (Nyelvtudományi Intézet), Kasza Zsófia (MTA Könyvtár és Információs Központ). A Móricz-kutatócsoport: Cséve Anna (PIM), Makkai T. Csilla (OSZK-DBK), Varga Emese (OSZK-DBK), Véték Bence (Magánszektor), Török Sándor Mátyás (PIM).

⁸ CSÉVE ANNA – KALCSÓ GYULA – MIHÁLY ESZTER: Stylometric analysis of the correspondence of Zsigmond Móricz. Acta Universitatis de Carolo Eszterhazy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica. Eger, Eszterházy Károly Egyetem Neveléstudományi Intézetének Pedagógia Tanszéke, 2021. 137–147.

⁹ MAKKAI T. CSILLA – VARGA EMESE – VÉTEK BENCE: Egy életmű metszete. Stilometriai vizsgálat Móricz Móricz Zsigmond regényein. Szépirodalmi Figyelő, 2022. 1. sz. 71–85. Lásd még <https://pim.hu/hu/digitalis-bolcseszeti-kozpont/muzeumi-muhely-2021-pim-dbk-bemutkozik#>; <https://stayhappening.com/e/kutat%C3%B3k-%C3%A9jszak%C3%A1ja-a-pim-ben-E2ISTY3VT6H>

¹⁰ <https://pim.hu/dbk>. A dHUPla a PIM-DBK honlappal együtt nyújt teljes képet a digitális bölcsészeti projektekről, így a Móricz levelezésről is.

¹¹ Vö. Általában igaz, hogy a „kiadás koncepciója, textológiai és technikai megoldásai hosszú idő alatt formálódtak ki, s ez a folyamat – elektronikus médiumról lévén szó – természetesen most sem tekinthető lezártnak.” DEBRECZENI ATTILA: Az elektronikus kiadás színe és visszája. In: A humán tudományok és a gépi intelligencia. Szerk. Tolcsvai Nagy Gábor, Budapest, 2018. Gondolat Kiadó, 48–61. [DEBRECZENI, 2018.]

¹² Vö. „A digitális paradigma meghatározó vonásainak áttekintése, a tudományos kiadást digitális tudományos kiadással alakító elvek rendszerezésének munkája még nincs elvégezve. A digitális tudományos kiadásnak, sem megvalósulásai nincsenek nagyszámban, sem konszenzuális teóriája, minden számottevő eredmény ellenére sem.” DEBRECZENI, 2018, 49., 51.

Bizottsága részéről, melyek elsősorban a tudományosság kritériumaira vonatkoznak, kevésbé a digitális technológiára és digitális bölcsészeti megoldásokra.¹³ Dolgozunk azon, hogy a Móricz-levelezés elektronikus kiadásának gyakorlati tapasztalatai és ezek elvi megfogalmazásai hogyan egészíthetik ki a kritikai kiadás hazai definíciós kísérleteinek szempontrendszerét. A PIM-DBK honlapján a Kritikai kiadás / Dokumentációk, ajánlások oldalon elérhetővé tettük „A Móricz Zsigmond-levelezés digitális kritikai kiadásának egységesített jelölési útmutatóját”¹⁴ mint jógyakorlati segédletet. A kutatói közösségünket meghatározó elméleti és gyakorlati szemléleti alapelveinknek megfogalmazása pedig készül a tudományos nyilvánosság számára. A Móricz-levelezéskiadás 2.0 verziója kapcsán ideje továbbgondolni, mit is jelenthet a digitális technológia a Móricz-kutatás számára, milyen lehetőség rejlik benne a felhasználó számára. Hogyan kapcsolódik a korai Móricz-életrajzot és életművet értelmező digitális adatok gyártása a digitálisan olvasáshoz a dHUpla platformján?

Szöveg mint adat¹⁵

Közismert tény, hogy a képernyőről való olvasás megváltoztatja az olvasás metodikáját.¹⁶ Amikor a dHUpla felületén a „Szövegkiadások” / „Móricz Zsigmond levelezése (1892–1913)” oldalra lépünk, nem találkozunk azonnal szöveges (lineáris) olvasnivalóval. Időrendben sorjázó, adatstruktúrát – a feladót, a címzettet, a levélírás dátumát, valamint a levéltípust – feltüntető lista látható. A képernyő jobb oldalán a szabadszavas keresés és a szűrési opciók legördülő menüje található.

A kereső menüsor a levelek kronológiai rendjétől független olvasási lehetőségeket kínál. A találatok szűrhetők a levél típusára, a szerző-levélíró személynevére, a feladás helyére, idejére, a címzetre, az átvétel helyére, a keletkezés helyére és évére, az írás típusára, továbbá a levelezésben említett személynevekre, művekre, idegenkezűségekre és íróeszköz-váltásra. Ezek a címszavak a legördülő menüben nem ábécé-rendben, hanem előfordulásuk gyakorisága alapján szerveződnek sorrendbe, vagyis egyfajta statisztikai kimutatást nyújtanak, előzetes információt, „tudást” közvetítenek a böngésző számára az 1526 levélről.

Ha az el nem küldött levelek csoportja állna keresésünk fókuszában, típus szerint kiválasztható a levélfogalmazványok tétele, amely 40 darab dokumentumot ajánl fel. Ha a keresést tovább szűkítjük Móriczra mint levélíróra, 38 kézirat az eredmény. Vé-

¹³ KECSKEMÉTI GÁBOR: A textológiai munka egyes problémáiról– az új textológiai alapelvek közrebocsátásakor. Irodalomtörténet, 2004. 3. sz., 317–327.

¹⁴ https://pim.hu/sites/default/files/page/attachments/a_moricz_zsigmond-levelezés_digitális_kritikai_kiadasanak_egységesített_jelölési_útmutatója.docx.pdf. (Letöltés: 2022. szeptember 25.)

¹⁵ GOLDEN DÁNIEL: Számítógép, szöveg, tudomány, Helikon, 2020. 1. sz. 36. [GOLDEN, 2020.] Lásd: https://epa.oszk.hu/03500/03580/00017/pdf/EPA03580_helikon_2020_1_032-051.pdf.

¹⁶ „A változás jelenleg az olvasási technikák és készségek vonatkozásában látható a legvilágosabban, amit így lehet összefoglalni: az olvasási metodika merőben új paradigmája.” SEBESTYÉN GYÖRGY: Új eredmények a 2010-es évek könyvtár- és információtudományában. In: Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok. Szerk. KISZL PÉTER – BODA GÁBORNÉ – KÖNTÖS NELLI. Budapest, 2017. ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 180. Lásd: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34639/VKKV2_Sebestyen_177_185_u.pdf.

gül, ha az átvétel helye sorból választásunk Rómára esik, egyetlen levél a találat. A képernyő jobb oldalán a szűrés „állapota” már csak erre az egy levélre vonatkozóan mutat releváns adatokat: a címzettet (Elek Artúrt), a megírás évét (1911) és a fogalmazványban említett személyneveket (Hatvany Lajost, Ignotust, Karinthy Frigyes és Osvát Ernőt). A nevek és az évszám könnyen felidézheti a kutatóban a Nyugat folyóirat történetéből jól ismert Hatvany-Osvát vitát, amely Hatvany Lajos és Osvát Ernő szerkesztéspolitikai nézeteltérése körül zajlott, ennek egyik epizódja Karinthy Frigyes *Nihil* című versének Nyugat-beli közlése volt. A levél olvasása előtt számos alapinformáció birtokába juthat az olvasó-felhasználó, ami „a géppel támogatott olvasás statisztikai vagy asszociatív lehetőségeit jelöli ki”, azaz olyan adatokat kínál fel, „azaz az alapszöveg olyan információkkal gazdagodik, amelyek önmagukban is értelmes rendszert alkotnak”.¹⁷

A digitális technika lényege, hogy a szöveg fogalma és filozófiája eleve és „kizárólag elektronikus környezet számára megalkotott”.¹⁸ Már a levél leírásakor szövegbe rejtett jelölőnyelv teremti meg az említett keresési feltételeket, amelyek a navigációt létrehozhatják és mozgatják. A levél szövegének egyes elemeit a TEI-ajánlás (Text Encoding Initiative)¹⁹ és a már említett egységesített jelölési útmutató szerint azonosítottuk, címkéztük. Ez a filológiai munka már igen sok hozzáadott kutatási értéket jelent a digitális kritikai kiadásban: „lényegében a lineáris szöveg strukturált szakértői adatbázissá való mélyítését jelenti.”²⁰ A szöveg részei – a fenti levélpéldában a tulajdonnevek (például Elek Artúr, Osvát Ernő vagy Karinthy Frigyes *Nihil* című verse) – adatokká, a megjelenítés fázisában pedig kereshető adatokká alakulnak. Éppen ezért a kézirat hagyományos legépeléshez viszonyítva a szövegírással lassan halad, hiszen a kutatási célokat szolgáló elemek, a levelezésben jelölt 1186 személynevből és 572 előforduló műcímből a korpusz saját, egyedi „névtere”, az „Entitástár” töltődik. Az egyes levelekben címkézett, színnel vagy végtelen jellel kiemelt entitások látványos hálót helyeznek a szövegre, amelyből minduntalan új kijáratot is teremtenek a képernyőn. Az olvasási attitűd is megváltozik, a szövegértés mellett egyfajta médiaaktivitás eredményeként²¹ nem feltétlenül a betűk-szavak-mondatok rendjét követő, hanem felfedező jellegű lesz.

Adatvizualizáció

A képernyőről való olvasás nem csak az olvasás metodikáját változtatja meg, hanem már a kéziratok szövegírással élne kell a nem lineáris felfogású szövegkonceptiónak. Ez az egyik leglényegesebb ismérve a digitális kritikai kiadásnak, amely megfelel a digital scholarly edition definíciójának: „Míg a hagyományos kiadásokban a szöveg-

¹⁷ GOLDEN, 2020, 36.

¹⁸ KECSKEMÉTI 2004/a. 322.

¹⁹ <https://tei-c.org/>

²⁰ KECSKEMÉTI, 2004/a. 322.

²¹ „Az olvasásra nem mint tanulási műveletre (bár természetesen ezt sem zárjuk ki), hanem mint média-aktivitásra tekintünk.” KEREKES PÁL – KISZL PÉTER: „Műszálás” olvasás – mérlegen a nyomtatott és az elektronikus szöveg. Könyv és Nevelés. 2014. 4. sz. 8–15. <https://bit.ly/2G28b88> (Letöltés: 2022. szeptember 25.)

gondozó írta a szerkesztett szöveget, a digitális kiadásban az a források feldolgozási lépéseiből épül fel, a képi reprezentációtól az átíráson át a kritikai apparátusig, és azok hálózatba állításáig”.²²

A másfélezer levél filológiai problémái, a több száz hibásan megjelenő facsimilekép javítási protokollja, a félszáz annotáció, az ezerhétsházás személynév és műcímlista és a több száz tételt tartalmazó hibajegyzék, vagyis a nagy volumenű adatmennyiség és információdömping közepette a kutatócsoportnak meg kellett küzdenie azzal, hogy a leveleket hagyományos értelemben olvashassa. Pontosan illett ránk a szakirodalmi észrevétel: „A digitális szövegfeldolgozás világában létrejövő gondolkodás cseppfolyós, töredezett, a nézőpont elillanó egysége által jellemzett.”²³

Az adatgazdagságból következő heterogenitás közepette a kiemelhető kérdésirányokra kellett rátalálni.²⁴ Azokat az adatkapcsolatokat kiemelni, amelyek újabb és nagyobb halmazt alkotva jelentésképző módon rendezik át önmagukat. Számítógépes stilometriai módszerekkel vizsgáltuk meg Móricz Zsigmond feleségéhez és másokhoz 1902 és 1913 között írt leveleinek textuális és stilometriai sajátosságait.²⁵ A szerelmi levelezés valóban elkülönül, egyfajta „levélregényként” is olvasható.²⁶ Az automatizált szövegelemzési módszer lehetőséget nyújt a levélíró fiktív elbeszélői identitás változásainak megfigyelésére, melyet összehasonlító nyelvi-textológiai elemzések tárhatnak fel a levelezéskorpusz egyes időszakok és címzettek szerinti csoportosításában. Újdonsága, hogy a levelezéskiadást kiemeli a forrástörténeti felhasználhatóság köréből, és lehetőséget nyújt intratextuális rétegek feltárására.

A dHUpLa „Kreatív” oldalán található Móricz vonatkozású adatvizualizációk szintén a hálózati kritikai kiadás digitális bölcsészeti kutatásainak eredményei. Egy virtuális budapesti séta összeállításának lehetőségére a borítékok címzései hívták fel a kutatócsoport figyelmét.²⁷ A korabeli térképre helyezett lakcímek (otthonok és szerkesztőségek) egy kattintásra a jelen Budapestjére is elvezetnek. A mai városképet látjuk, amelyet 360°-os szögben tudunk körbejárni, miközben a virtuális séta 1-től 12-ig Móricz első Nádor utcai albérletétől a Mérleg utcáig, a Nyugat szerkesztőségéig vezet. A helyszínek bejárásának időrendjében Móricz Zsigmond alternatív életrajza is feltárul. Érdekes jól szétnézni az egyes helyszíneken, ahol kis ikonok alatt levélrészleteket, fényképeket vagy hangzó anyagokat találhatunk. A 6. helyszín, az Üllői út 283.,

²² MARÓTHY SZILVIA: Elektronikus szövegi kiadások a könyvtárban. Tudományos és műszaki tájékoztatás, 2017. 6. sz. 299. <http://real.mtak.hu/101911/> (Letöltés: 2022. szeptember 25.)

²³ Nyíri Kristófot idézi KEREKES PÁL – KIESZL PÉTER, *Műszálás” olvasás - mérlegen a nyomtatott és az elektronikus szöveg*, Könyv és nevelés, 2014. 1. sz. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-nevelés/muszalas-olvasas-merlegen-a-nyomtatott-es-az-elektronikus-szoveg> (Letöltés: 2022. szeptember 25.)

²⁴ Tanulmányok Móricz Zsigmond pályakezdéséről a levelezés alapján: CSÉVE ANNA: A nagy fundus, avagy hogyan lesz a művészet Móricz Zsigmond számára a társadalmi felemelkedés eszközévé. *Studia Litteraria*, 2021. 3–4. sz. 266–279.; CSÉVE ANNA: Archívum és terep, írás és élet. Realizmusproblémák Móricz Zsigmond prózapoétikájában. *Helikon*, 2021. 2. sz. 303–320. CSÉVE ANNA: Móricz Zsigmond a századforduló dinamikájában. *Folklór, intermedialitás, modernség. Szépirodalmi Figyelő*, 2022. 1. sz. 21–31. Lásd még a Móricz-Műhely honlapját <https://pim.hu/hu/digitalis-bolcseszeti-kozpont/moricz> (Letöltés: 2022. szeptember 25.)

²⁵ <https://dhupla.hu/page/kreativ/moricz-stilometria> (Letöltés: 2022. szeptember 25.)

²⁶ CSÉVE ANNA: A narráció működőképességének próbája Móricz Zsigmond és Holics Janka levelezésében. In: *Museum Super Omnia*. Szerk. KOVÁCS IDA, SIDÓ ANNA. Budapest, 2021. Petőfi Irodalmi Múzeum, 73–79.

²⁷ <https://dhupla.hu/page/kreativ/moricz-seta> (Letöltés: 2022. szeptember 25.)

a Kispesti Színház épülete, ahol 1902. november 8-án mutatják be Móricz három felvonásos bohózatát. Az egyik ikon mögött Móricz Holics Jankának írott levelében található rajza látható, a Tasziló az aranyos című operett-bohózatának egyik jelenetéről. A hangszóróra kattintva meghallgathatjuk a kísérő szöveget. Innen továbblépési lehetőség nyílik a dHUpLára, ahol további részleteket lehet megtudni a darabról. A 9. helyszín a ferencvárosi Márton utca 35. A kétszobás lakás itt bemutatott alaprajza hiteles, Móricz ugyancsak Holics Jankának rajzolja le és küldi el 1904. május 9–10-i levelében, azt is ábrázolva, hogyan osztotta meg a két szobát az öt tagú család.

A kutatócsoport másik digitális technológián alapuló értelmezési kísérlete Móricz levelező partnereinek áttekintése. A korpusz már első ránézésre sok magánérdekűnek nevezhető, családi, „irodalomtudományos relevanciát nélkülöző” szöveget is tartalmaz.²⁸ Móricz 980 levél címzettje és 495 levél írója. Ahhoz, hogy a pályáról való gondolkodás vagy az irodalmi hivatásosodás jelenségeinek reflexióit legalább nyomokban feltárhassuk, ki kellett emelni a levélírók és címzettek listájából a jellemzően értelmiségi vagy értelmiségközeli pályatársakat/kortársakat. Ebben a listában szerepelt író, költő, festő, szobrász, zeneszerző, műhímező, irodalom- és zenetörténész, monográfus, folklorista, szerkesztő, újságíró, kritikus, műfordító, kiadó, színházigazgató, rendezvény szervező, színész, tanár, református lelkész, teológus, országgyűlési képviselő, ügyvéd. Majd a levelező partnerek közötti levélváltások gyakoriságát számoltuk meg, és személyenként csoportosítottuk összes levélváltásukat. A kutatócsoportban csak pitypangként emlegetett adathalmaz középpontja Móricz Zsigmond. Az adatvizualizációban 502 kézirat alapján 136 levelezőpartner állítja fókuszba az író.²⁹ A levélváltások gyakoriságát a középponttól való távolság, a vonal (él) vastagsága és színárnyalata jelzi. A kiválasztott csomópontra kattintva megjelenik a személynév, valamint a „Kapcsolati adatlap”, ahol további információk találhatóak a levélíró vagy címzett pozíciójának meghatározásáról, illetve egy rövid leírás a kapcsolatukról, valamint továbblépési lehetőség leveleik elolvasására. 136 egyedi kapcsolódás 136 linkcsomag is, az 1526-ból kiemelt újrastrukturált átcsomagolt levélkötegek, a korpusz szétszerelt és újonnan összerakott darabjai.

A „Kreatív” oldalon található további adatvizualizációk más tematikus fókuszban, interaktív módon ajánlanak további szöveges tartalmakat: a Móricz-családfa, a Móricz-szófelhő, Móricz-rejtvény és az Adventi Móricz-kalendárium.

Kutatási felület

Összegzésül elmondható, hogy a dHUpLa digitális környezetében olyan korszerű és navigációját tekintve működőképes digitális filológiai platform jött létre, amely kutatói környezetet és részkutatásokat állít a szövegkiadások, így a Móricz-levelezés mellé.

Az adatvizualizáció járulékos, a levelezést kiegészítő kutatási tartalmakat oszt meg, majd az érdeklődést felkeltve és az orientációt megadva visszaküld a szövegkiadásra,

²⁸ LENGYEL IMRE ZSOLT: *Levelezés, habitus, életmű -- irodalomszociológiai nézőpontok, absztrakt*, <https://pim.hu/hu/https://pimhuhumoricz/esemenyek/moricz-konferencia> (Letöltés: 2022. szeptember 25.)

²⁹ <https://dhupla.hu/page/kreativ/moricz-kapcsolatihalo> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 25.)

ahol a felhasználó az 1526 levélben kísérletezhet tovább a navigációval. A digitális kritikai kiadást – amellet, hogy olvasmány és filológia ötvözete –, joggal nevezhetjük working place-nek vagy research site-nak. Mit is jelenthet a digitális technológia a Móricz-kutatás számára? Úgy vélem, a levelezés publikációja kezdete a kutatásnak, valójában inkább kutatási felület, amelyre az adatok átcsoportosítása vethet fókuszot. Ilyen körülmények között támogató számunkra a DBK Digitális Bölcsészeti koncepciója, amely eleve betervezi a digitális publikációk szolgáltatási környezetébe az adatvizualizációkat és nyelvtechnológiai elemzéseket és az ezek bemutatására alkalmas „Kreatív” mappát.³⁰

A digitális bölcsészeti eszközök, a különféle adatvizualizációk olyan feladatkielölést kezdeményeznek, amelyekről gazdag lehetőség nyílik a továbblépésre a kutatók számára. Az előadás címében megjelölt három téma – digitális technológia, Móricz-filológia és a levelezés – összefüggésében a szövegekkel való foglalkozás lehetőségének széleskörű ajánlatai kínálkoznak. A Digitális Bölcsészeti Platform kutatási felülete érzékelteti, mi is az, amit az irodalomtörténész, kutató vagy olvasó e diszciplináris terminus eszközeitől jelenleg kaphat, amikor Móricz korai levelezését felnyitja.

³⁰ <https://dhupla.hu/page/kreativ/> (Letöltés ideje: 2022. szeptember 25.)

HAMAR PÉTER

„Március idusától óvakodj!”

Móricz Zsigmond és Magoss Olga
első szakításának története

Móricz Zsigmond felnőttkori érzelmi életében négy asszony játszott komolyabb szerepet. Janka, az első feleség nyitja a sort: közös történetüket Móricz Virág írta meg az *Anyám regényében*. A folytatást a színésznő Simonyi Mária jelentette: kapcsolatukat Móricz Lili tárta fel a *Kedves Mária!* című kötetében. A harmadik asszony, a jobbára Csibeként ismert Litkei Erzsébet: együttélésük részleteit a *Móricz Zsigmond utolsó szereleme* című könyvemben írtam meg.

A negyedik asszonyról, Kardosné Magoss Olgáról mindmáig kevés szó esett a Móricz-irodalomban, pedig kapcsolata az íróval bő 18 évig tartott. Közel 400 postai küldemény fordult meg közöttük, Móricz e nem csekély idő alatt – saját bevallása szerint – hétszer kérte meg, bár sikertelenül, a debreceni asszony kezét, aki egyébként a *Betyár* című regény Dea grófnőjének modellje volt. Pusztán a felsorolt adatok is azt sugallják, hogy románcuk a korábbinál több figyelmet érdemelt volna.

Következzék most kapcsolatuknak az a fejezete, amelyben első alkalommal jutottak közvetlenül a házasság közelébe, de a Sors keresztülhúzta számításukat!

*

1925 végére már-már úgy tűnt, hogy Móricz Zsigmond és Magoss Olga kapcsolatából házasság lesz, de az író türelmetlensége miatt az asszony a december végi, majd a január eleji találkozásukkor elutasító magatartást tanúsított. Az bizonyos, hogy a csalódott férfi az „ide többet nem!” gondolatával utazott vissza Debrecenből Budapestre 1926. január 6-án. Dühös volt, elszabadultak az indulatai, Magoss Olga még a „drasztikus” szót is említette viselkedésével kapcsolatban, azonban ez egyáltalán nem volt jellemző az íróra. Az asszonyt széplelkűsége ragadtatta a vádra, Móriczot pedig a sorozatos kudarc érthetően megviselte, és immár az zavarta inkább, hogy nem tud elmélyülni az írással foglalkozni, semmint a női szeszélyeknek való kiszolgáltatottság. De makacs ember lévén, nem akarta ilyen könnyen megadni magát.

Azok után, ami vele az elmúlt esztendőben történt, nem meglepő, hogy gyorsan megenyhül a lelki megrázkódtatás után, és lelkiismeret-furdalása is támadhatott amiatt, hogy nem elegáns módon távozott, ezért könnyen kitalálható szándékkal január

9-én felhívta a búcsúajándéknak szánt azálea „üzenete” fölött vívódó debreceni aszszonyt: „– nagyon hiányzik – nem is tudom mi – nem maga, hanem a levelei. Igazán a leveleit jobban nélkülözöm, mint magát.”¹

Aki Rádics Károly levélgűjteménye² alapján tájékozódik a szóban forgó kapcsolatról, és nem köti össze más források információival, csak redukált képet alkothat e viszony alakulásáról. A levelezéskötet alapján úgy tűnhet, hogy egy teljes hónapnyi szünet következett, mindenfajta párbeszéd nélkül, ott ugyanis Móricz február 6-iki levele a következő láncszem, ezzel szemben a *Naplók 1926–1929* közli a fent említett telefonbeszélgetést, amelyet egy újabb követ február 3-án, benne ezzel a mondattal: „Mondja, kérem szépen, mikor hív meg vacsora után egy csésze feketére? Akármikor ott vagyok este 10-re.” S közben Olgának is kellett írnia, mert Móricz január 29-én így kezdi jelentkezését: „Köszönöm levelét”, azaz válaszküldeményről van szó.³

Ebben bukkanunk rá erre a mondatra: „Most osztán azért se leszek olyan férfiatlan macska, aki kegyéért dorombol...” Ha olyan nem is, de másmilyen igen, amelyik azt a bizonyos forró kását kerülgeti. Mi másnak tekinthetnénk a február 6-án írt levelében ezt a gesztust, hogy „Imádom Magát”; 11-én: „milyen kár, hogy nem ülhetek le mellé a kis szalonban, háttal az ablaknak, nézve a maga okos kis arcát, csodanagy fekete szemeit...”

És miért fényezné magát, gátlástalanul megkerülve az igazságot például február 6-án: „Virágnak sok mindent elmeséltem. Szereti Magát.”⁴ majd február 13-án: „... hosszú múlt van megettem, és két nő. Összesen kettő huszonöt év alatt.”; és ugyanitt: „...a nőből [tudniillik Simonyi Máriából] első éjszaka kiábrándultam...”⁵

Istenem! Az ember gyarló! A cél érdekében hajlamos néha valótlanúságot állítani.

Való igaz, hogy ezt a február 13-ára keltezett levelet Móricz nem küldte el, talán a Simonyi Máriára tett utalások miatt, hanem jelentősen átfogalmazva postázta 14-én. De 13-ára jutott egy elküldött levél is, amelyik így kezdődött: „Kedves Olga, ha maga már a feleségem volna (nem feledve azt, hogy még nem kértem meg a kezét)...”⁶

Móricz – az előzőekből jól érzékelhetően – már rég, szinte azonnal megenyhült Olga iránt, az asszony részéről ugyanez február 16-iki leveléből derül ki. A miatyánkó (,,én mindenkinek meg tudok bocsátani”) hangulatban írt, a korábbiakhoz hasonló meditatív kacskaringókkal ékes levelében – szokása szerint – az utolsó mondatra hagyja a lényegét: „Valahogy úgy érzem, hogy régen összetartozunk.”⁷

¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Naplók 1926–1929*. Összegűjt., szerk., jegyz., az előszót és a mutatókat írta Cséve Anna, Budapest, 2012. Noran Könyvesház, 17. [MÓRICZ, 2012] Móricz naplója több más telefonbeszélgetés szövegét is rögzíti, bár csak a saját szavait, a válaszokat nem. Az író valószínűleg azt a technikát alkalmazta, hogy csevegés közben gyorsírással jegyzetelt, s utólag írta át írógépbe sajátos, egyéni jelzéseket is tartalmazó, ezért ma már nehezen megfejthető sztenogramját.

² Móricz Zsigmond és Magoss Olga levelezése. Sajtó alá rend., előszó, jegyz. Rádics Károly. Budapest, 1995, Püski. [MÓRICZ – MAGOSS, 1995]

³ MÓRICZ, 2012, 18.

⁴ MÓRICZ – MAGOSS, 1995, 76.

⁵ MÓRICZ, 2012, 24.

⁶ MÓRICZ – MAGOSS, 1995, 84.

⁷ I. m., 93.

Úgyszólván helyben is vagyunk. Visszaállt az idilli állapot, ami december 30-án délután létrejött. Mivel Móricz kimondta a mea culpát (ironizálva „hőstettem”-nek nevezte január 6-iki elvonulását) szent lett a béke közöttük. Az író minden hétvégén elutazik a cívisvárosba, a levelek pedig ennél is sűrűbben jönnek-mennek Budapest és Debrecen között. Ezekben Móricz udvarló közhelyek áradatát zúdítja Olgára: „Kérem, mondja meg nekem, de erre föltétlen válaszoljon, mért olyan jó magával együtt lenni?”; vagy: „Szeret? Én magát nagyon.”; aztán: „Semmire sem vágyom, csak Maga után...”; és egy további: ...folyton Magára gondolok: álmomban is.”

Felületesen olvasva a válaszokat és viszontválaszokat, azt hihetnénk, hogy nincs elmozdulás kapcsolatukban, ám érzékenyen figyelve a kényes egyensúlyra, felfedezhetünk olyan jeleket, amelyek arra utalnak, hogy Olgában kezd ébredezni a majd minden nőben ott szunnyadó ragadozó. Móricz február 21-én írt levelében idézi fel a Nagyerdőn köztük lezajlott jelenetet:

„Mikor jön el? Újra!
Majd leszédültem. Első eset, hogy...
– Húsvétkor –, mondtam, s lestem a szemét.
Lesütötte.
– Ha ez magának elég!...”⁸

Ezt a megerősödő ragaszkodást teszi nyilvánvalóvá Móricz március 10-én írt naplófeljegyzése is: „...a búcsúcsóknál, amely heves, érzéki és mély volt: megéreztem ugyanazt a rémületet, amit Jankával szemben: ez a nő még szívóbb, követelőbb, zsarnokibb, mint Janka volt. S még jobban imádtatja magát. Három nap alatt egy percre sem eresztett szabadon.”⁹

Talán túlzás belelátni ezekbe az esetekbe, hogy az asszony belül már megadta magát, s várja április 2-át, a gyászév leteltét, amikor Móriczot nem köti a fogadalma, és direktben is megkérheti a kezét, de valószínűleg közel járunk ezzel a föltételezéssel az igazsághoz.

Ekkor azonban megjelent a megváltás angyala Simonyi Mária személyében! Móricz följegyzéseiben nincs nyoma, hol és mikor történt az eset. Virág erről csak annyit ír az *Apám regényében*: „Márciusban véletlenül az utcán találkozott a színésznővel, harmadnap elment Debrecenbe, és ott szakított.”¹⁰ Lilitől a következőt tudjuk meg: „Újra megjelent Mária, váratlanul az Opera előtt, és nem volt többé senki más.”¹¹ És Móricz még aznap éjjel felhívta Máriát.

De pontosan melyik napon történt a váratlan-véletlen találkozás?

A Móricz életútját feldolgozó írásokban többnyire csak azt olvashatjuk, hogy az író és a színésznő március közepén látta meg újra egymást. Cséve Anna szerint „való-

⁸ I. m., 95.

⁹ MÓRICZ, 2012, 35–36.

¹⁰ MÓRICZ VIRÁG: *Apám regénye*. Budapest, 1979, Szépirodalmi Könyvkiadó, 293. [MÓRICZ VIRÁG, 1979]

¹¹ MÓRICZ LILI: *Kedves Mária! Móricz Zsigmond levelei Simonyi Máriához*, Budapest, 1979, Magvető Könyvkiadó, 167. [MÓRICZ LILI, 1979]

színűleg március 7. és 14. között”.¹² A rendelkezésre álló adatokban sajnos ellentmondások fedezhetőek fel, ezért a közelítően pontos meghatározás nem egyszerű.

Móricz március 16-án érkezett Pestről Debrecenbe a szakítás szándékával. Erre a 17-i naplóbejegyzés a bizonyíték: „Ahogy megérkeztem [...] 1–5-ig voltam ott [ti. Olgáékznál].” Másnap, 17-én este részt vesznek azon a népes vacsorán, amit Magoss György polgármester, Olga édesapja adott a városi elit számára. Erre az időpontra minden érintett egyformán emlékezett. Idézzük újra a naplót: „Úgy volt, hogy reggel utazom [tehát 18-án], de maradtam. Ez ugyanolyan áldolog volt, mint múltkori levelem. Találkozás [mármint Olgával].”¹³ Ekkor mondja meg az asszonynak, hogy vége. Ha Móricz Virágnak igaza van, a „harmadnap” említésével, akkor a Máriával való találkozásra 13-án került sor. Ez nagyjából egybevág azzal, amit az író 16-án, a vonaton jegyzett be a naplójába: „S Mária e két nap alatt úgy rendbe hozott, tele vagyok tervvel...”¹⁴

Végső soron nem kardinális kérdés, hogy melyik napon történt a színésznő és az író sorsfordító találkozása. Az a fontos, hogy ez az ominózus pillanat villámcsapásszerű gyorsasággal foszlatta a semmibe az Olgának tett vallomásokot, tette értelmetlenné az előző hónapok erőfeszítéseit, azaz megbizonyosodott, hogy inkább volt ez a kapcsolat pragmatikus indíttatású, mint érzelemvezérelt.

Móricznak minden színészi képességére szüksége volt ahhoz, hogy a közlésig leplezni tudja látogatásának valódi szándékát. Ki kellett várnia a számára legmegfelelőbb pillanatot a „Finis rei” kimondására. Elhatározása szilárd és végleges volt, éppen ezért nehezen magyarázható az, amit a polgármesteri vacsora előtt cselekedett. Délután találkozott Olgával, s nem éppen Grál-lovag módjára viselkedett. Az esetet így rögzítette naplójában:

„Sok csók örök ölelés, olyanokat mondott, gyereket akar, hogy érezte meg először, hogy tőlem, hogy akkor mindent elképzelt.

Nyelvcsók, kicsit.

– Engedje meg, hogy egy pillanatra megérintsem a mellét.

Megfogtam a meztelen emlőt.

Hagyta.

Akkor megesketett, hogy sose teszem többet.

Kéjesen nézett, s velem valami különös történt. Ezt sose éreztem. Érintés nélküli közösülés, szembenézéssel...”¹⁵

Nem az első és nem is az utolsó eset, hogy Móricz szexuális túlfűtöttsége győzedelmeskedik az etikai imperatívusz felett. „Ahol a dionüszoszi erők oly féktelenül fellobbannak” – ahogy Nietzsche írja *A tragédia születésében* –, ott bármi megtörténhet.

Móricz és Olga kapcsolatának első felvonása azzal zárul, hogy a vőlegénnyé avasztált író június 25-én, négy nappal a Simonyi Máriával tartandó esküvője előtt rövid levelet ír a debreceni asszonynak a lehető leghivatalosabb megszólítással: „Nagyságos

¹² MÓRICZ, 2012, 37.

¹³ I. m., 39.

¹⁴ I. m., 37.

¹⁵ I. m., 38.

Asszonyom!” majd így folytatja: „Bocsásson meg, de becsületes dolognak csak azt érzem, hogy a mellékelt csomagban az ön szép leveleit rendelkezésére bocsátom.”¹⁶

A talonmáriás, amelyben a színésznő volt a kőr dáma, ezután új leosztásban folytatódott, és most a pikk dáma került a talonba. A nyelv pedig néha véletlenszerűen vezet a célhoz: az említett kártyajáték nevének utótagja a francia eredetiben a *mariage*, ami magyarul házasságot jelent. A házasságra Olga is számított, bár halogatta a döntést. Mária viszont rádöbbsent, hogy az idő már nem neki dolgozik, s nem tétovázott. Móricz ugyan házásnak induló, az ötven felé közeledő férfi volt, de mégsem akar ki. Ő volt az ország legtekintélyesebb, legelismertebb prózáírója, neve márkanévként csillogott, s azt fölvenni jó kilátásokkal kecsegtetett. Ezt Simonyi Mária megértette, a református megfontolásokon, a civis városi polgári hagyományokon felnőtt Magoss Olga az író minden igyekezete ellenére nem, s ezért történt, ami történt.

A Móricz életútját áttekintő írásokban özvegy Kardos Gézáné született Magoss Olga néha még a mellékszereplő rangjára sem emelkedik, s ahol említik, személye fölött ott is többnyire átsiklik a figyelem, nem tulajdonítanak neki különösebb jelentőséget az író életében. Az események és történések tükrében természetesnek tűnik, hogy az író lányai ellenszenvvel beszélnek róla. Lili, aki már csak az idősödő hölgyet ismerte meg debreceni színésznő korában, áperté kimondja: „[m]indennél rosszabb házasság lett volna.”¹⁷ Ám az elfogulatlan mérlegelők fordíthattak volna nagyobb figyelmet felé.

A mérleg nyereségoldalán egyébként a legnagyobb tétel az az ajándék, amit Móricz levelek formájában az asszonytól kapott. Ezt az író pontosan érzékelte, szépírói teljesítményként fogadta, s nem véletlen, hogy visszaküldésük előtt – kapkodva bár – lemásolt közülük néhányat. Azt, hogy milyen intellektuális teljesítményt jelentettek Olga levelei, főként a legkorábbival lehet igazolni, amelyet Móricz – gyakorlatilag szinte változtatás nélkül – beépített *Tündérkert* című regényébe. Nem köztudott – bár az is lehetne, mert Cséve Anna szemléletesen tördelve közli az összehasonlítást a *Napló 1926–1929*-ben¹⁸ –, hogy amikor Móricz a regényt az 1926-os IV. kiadás számára korrigálta, beemelte ide Magoss Olga 1925. június 5-én írt levelét úgy, hogy a mondatokat párbeszéd formájában Báthory Gáborné fejedelemasszony szájába adja. Ezt még Olga sem vette észre, Móricz hívta fel rá a figyelmét a búcsúlevelében. Azon persze lehetne meditatálni, hogy mennyire volt vagy nem volt ez etikus cselekedet (mármint a levélnek a szerzői engedély nélküli átvétele), az olvasók viszont gyanakvás nélkül Móricz szövegének fogadták el Olga mondatait.

Elítélhető-e Móricz, amiért kurtán-furcsán, szinte egyik pillanatról a másikra visszakozott, holott Olga már kitzúta a fehér zászlót? Hibáztatható-e az asszony, amiért húzta-halasztotta az író kívánsága szerinti döntés meghozatalát? Költői kérdések ezek így, utólag. Mint ahogy az is, ki nyert és ki veszített közülük hosszabb távon? A nyereség és a veszteség mértéke még talányosabb kérdés.

Arról végképp kevés szó esett a Móricz-irodalomban, miként alakult Magoss Olga sorsa közvetlenül a szakítás után. Elfogadta-e Móricz levélben küldött bocsánatkéré-

¹⁶ MÓRICZ – MAGOSS, 1995, 123.

¹⁷ MÓRICZ LILI, 1979, 167.

¹⁸ MÓRICZ, 2012, 659–666.

sét? Hogyan viselte el a rászakadó lelki terhet? Mit gondolt a Simonyi Máriával kilátásba helyezett, majd megkötötett házasság híreinek olvastán-hallatán?

Sokáig az író is csak annyit tudott, hogy a debreceni asszony Svájcba utazott, s ott hosszabb időt töltött. A további részleteket a később újrakezdet levelezésük révén ismerte meg, bár csak csepegtetve kapta az információkat Olgától. Az 1935. október 28-án írt leveléből például ezeket: „Magát nem gyanúsítja senki gonosz érzelmekkel, az emberek csak a tényt tudják, Maga járt annak idején D.-be, aztán nem jött többet, s pár hét múlva megházasodott, én itt maradtam hoppon, és elvonultam Svájcba, ez a kis komédia Apának vagy tízezer pengőjébe került, de oly kedvesen, szó nélkül áldozta...”¹⁹

Később kiderült az is, hogy ott találkozott avval az emberrel, aki Németországban, egyetemi éveik alatt Kardos Géza barátja volt, és Olga megözvegyülése után levelező kapcsolatot kezdeményezett az asszonnyal, holott korábban személyesen nem találkoztak. A svájci tartózkodás vége gyomorvérzés és hosszabb kórházi kezelés lett.

Ám történt ott, helvét földön valami, amit majd csak 1936 szeptemberében, az újabb házassági ajánlat elutasítása után mondott el Móricznak, aki leírta naplójába a számára is a meglepetés erejével ható esetet: „Hogy ott voltam, négy óra hosszáig tartó előadásban ismertette életét attól kezdve, hogy miattam túl nagy veronáladagot vett be, s gyomormérgezést kapott, és Svájcban hat hónapot töltött, míg kikúrálták testileg-lelkileg, s akkor egy ottani ismerős férfival jutalmul szenvedéseier s dachból miattam megb[...]a magát.”²⁰ (Igaz ugyan, hogy az inkriminált szót kissé megszelídítve, „lefeküdt” formában olvashatjuk Móricz Virágnál, aki először közölte a naplórészletet, de mást nem „korrigált” az először 1981-ben nyilvánosságra hozott szövegben.²¹)

Olga a visszaemlékezésében²² hosszan időzik svájci élményeinél, bár öngyilkossági kísérletéről sem, ottani barátjával kialakult intim kapcsolatáról sem ír egyetlen sort sem. Azt viszont nem felejtí el megjegyezni, hogy kellemes találkozásokra került sor a gazdag üzletemberrel, és hogy az illető „nem mindennapi, szép, elegáns, magas férfi volt.”

¹⁹ MÓRICZ – MAGOSS, 1995, 236–237.

²⁰ Az 1936. szeptember 15-én írt naplóbejegyzést a *Holmi* 2001. júliusi száma közölte.

²¹ MÓRICZ VIRÁG: Tíz év. I. Budapest, 1981. Szépirodalmi Könyvkiadó, 616.

²² Magoss Olga visszaemlékezése, Petőfi Irodalmi Múzeum, M.100/6163

JÁNOSI ZOLTÁN

Háromszáztizenkét indián

Az ököritói tűzvész Móricz Zsigmond tekintetében

1. A nagy író optikája

A zseniális író azért rendelkezik a remek íráskészségen kívül a másokét magasan meghaladó lételemző képességekkel, mert egy látszólag véletlen eseményben is koncentráltan tudja megragadni és ábrázolni egy-egy történelmi korszak jellegzetes folyamatait, az emberi minőséget érintő történelmi, szociológiai, kulturális és egyéb változásait. Az 1910-es ököritói tűzvész eseménylánca, tényei, adatai a hazai napilapok, és az egész világra kiterjedő híradások révén mások számára is közismertek voltak. Ám a korszakban a – két év múlva bekövetkező és mintegy 1500 fő halálát okozó – Titanic-szerencsétlenség után a második legtöbb emberáldozatot követelő, európai forrású katasztrófa oknyomozásában csak Móricz tudott fellobbantani egy olyan elemzést – nevezzük írását akár esszének, akár szociológiai sorskibontásnak, akár feltáró riportnak –, amely az adott korban az embert ért egyetemes történelmi-ökológiai-társadalmi változások nyomvonalán villant fel a magyar világ egyik legszerencsétlenebb sarkából azokkal közvetlen kapcsolatban álló, lényegszerű párhuzamosságokat. Sőt sűrít magába a bolygó természeti kincseinek és emberi létének a gazdasági érdekű kifosztásából eredő, a civilizációt súlyosan érintő, más földrészekre is kisugárzó érvényű egyetemes tartalmakat.

A tragédia fölött látható felszín pedig csak egy húsvét vasárnapján tartott bálról, a disznóhólyag lámpától lángot kapott csúrról, a tüzeset miatt égési sérülésekben, illetve füstmérgezésben és az egymást pánikban eltaposó meghalt 312 emberről és 99 sebesültről beszél. (Móricz az írását kezdő mondatában 325 halottat említ, a valós szám ennél 13-mal kevesebb.) Tudatosítva e számok alapján azt is, hogy a korabeli Európa legnagyobb szerencsétlensége történt Ököritón, és hogy a szabálytalan bejutásokat meggátolni szándékozó, az ajtókat beszegező vagy elzáró mohóság – fizetség nélkül ne juthasson be ember a táncos forгатagba – és a pajta állapota, valamint a mulasztások sora közösen vezettek a tragédiához. A beszámoló, a más kortársi elemzések, a túlélő résztvevők vagy a mentésre odaérkezők emlékezései jobbra e körben mozognak, ennek a látható, érezhető pokolnak a részleteit, adatait, eseményeit tágtíják és színezik, de nem szállnak le a történelmi eredő, a szociális okok mélységeibe.¹ Móricz viszont azonnal nagyototál látószögbe emeli a szerencsétlenséget. Eleve olyan

¹ Lásd például a *Magyar Földműves* 1910. április 3-i, *Az ököritói tűzvész. Egy színmagyar község gyászos pusztulása. 400 halott – 112 sebesült* című; a *The New York Times* 1910. március 29-i: *300 burned to death at ball in Hungary*, a szlovén *Domoljub* 1910. április 7-i számának tudósításait, továbbá a francia *Le Petit Journal* 1910. április 10-i, *Une salle de bal en feu* címlap-képtű és feliratú írását.

antropológiai összefüggésekből kezdi vizsgálni a páratlan közösségi krízist felmutató tűzesetet, amely a lokális történetet kiemeli a maga szerencsétlen partikularitásából, annak okait és a következményeit egyetemes és világtörténelmi szinterek és szereplők összefüggésrendszerébe állítja, és – egyéb emberellenes merényletekre is rásugározva az időben – az emberi progresszióra nézően máig ható erővel szolgál tanulságokkal. Az a nagy távlat sugárzik tehát föl Móricz e rövidebb írásából, ami kozmikus-univerzális, a teret-időt kitágító alkotói optikáját novellái és regényei jelentős részében is jellemzi.

Nyomozati vektorainak tengelyébe Móricz itt a természeti világgal, a saját hagyományával, kultúrájával viszonylag harmóniában, békességben élő embert a mohóság, a mind nagyobb haszonszerzés úgynevezett „civilizációs” érdekekbe öltöztetett, a hagyományokat, a tulajdonviszonyokat, a szokásokat és az évezredek alatt kialakult ökológiai s a vele élő emberi rendszereket fenekestül felforgató, kihasználó, az embert pedig félredobó-elsodró-kivégző feudálkapitalizmus, illetve az attól vezérelt „modernizáció” eljárásait, torz morálját, emberellenességét állítja. Nem csupán a természeti és az emberi környezetet a maga szempontjai szerint radikálisan átrajzoló és azt kifosztó gazdasági célelvűség természetében rajzolja meg a problémát, hanem az érintett emberi csoportokat irányító hatalmi struktúra erkölcstelenségének, sőt aljasságának is a tömör és pontos bemutatására törekszik. Közismert, ahogyan Móricz szó szerint megidézi, részvétlenül mit válaszolt a megyei alispán a Budapesti Mentőegyletnek, amikor az felajánlotta segítségét a túlélők ápolásában: „értesítem, hogy Ökörítón egyéb munkálat nincsen, mint háromszázon felüli hulla eltemetése.” A főispán pedig azt jelentette ki, hogy „addig nem megy Ökörítőra, amíg el nem temetik a halottakat, mert azt a látványt nem bírják ki az idegei. Ökörítón nincsen szükség segítségre, csak egy díszes emlékoszlopra.”

Az ökológiai rendszert és az ehhez kötődő emberi világot szétverő, annak jövőjével nem törődő, arról a civilizatorikusnak nevezett változások közepette felelősen nem gondoskodó elvakult garzdaságnak a botrányos példáit – ma már – a dél-amerikai őserdőktől a norvég gleccserekig, a Bajkál-tó állapotáig, az afrikai gyémántbányák történetéig lehetne felsorolni – párhuzamban a Móricz-mű megállapításaival. A magyar író elemzésének legnyilvánvalóbb paralelitásait kereső és átvilágító fókusz mégis – az egyik legvilágosabb példaként és analógiaként – az észak-amerikai indiánok sorsa, illetve a körülöttük a hódítások révén a létfeltételeiket megváltoztató mohó akaratok kiemelése és a közös vonásokra figyelő jellemzése adja. Ez a leglátványosabb erejű, a köztudatban a legtöbb emlékekkel bíró és (írói és történeti feldolgozásokban is gyakran megszólított) legközismertebb történelmi folyamatába, a Móricz-mű tartalmi viszonylataira tekintve, arról: hogyan képes nemhogy kisebb embercsoportokat, hanem népeket is eltüntetni, lezüllesztetni és életveszélyes helyzetekbe sodorni a haszonra és földszerzésre orientált, modernizációnak, kultúraterjesztésnek elkeresztelt hódító akarat és annak ökológiai járuléka. S a keserves egyenlet mindkét oldalról igaz: akár az amerikai természettönkretétel és népnyomorítás felől olvasom ma újra e Móricz-munkát, akár Móricz üszkös, fekete fókuszából nézem Észak-Amerika indián történetét: az alapvonások, a sors- és életmódátalakítások történelmi menetrendje és azok következményei ugyanazok. Jóllehet, Móricz parányi, szinte könnyecsppnyi

tükördarabban mutatja be a XX. századnak a háborúk mellett az egyik legnagyobb emberre mért csapástípusát, az ökológiai katasztrófa antropológiai következményeit, e miniatűr arányokban koncentrált módon ugyanaz tükröződik vissza, mint ami Észak-Amerika őslakóival és természeti világával végbement.

Pedig Ökörítót légvonalban mérve több mint hétezer kilométer választja el Észak-Amerika keleti partjaitól, azoktól az új kontinens-földektől, ahová a viking Vörös Erik után 1492. október 12-én, Kolumbusz a lábát (a később San Salvadornak elnevezett szigeten) a partjaira tette. S a történet innen már közismert. Körülbelül négy évszázaddal később az őslakosok nagy része már kiirtva fekszik, jeltelen vagy tömegsírokban; egész indián népek tűnnek el, az utolsó szálig a történelem árkaiban. A maradék népek többsége azután rezervátumokban tengődik, az egykori vadászok, halászok, gyűjtögetők vagy földművelők régi életformáikból, szokásaikból s nagyrészt identitásukból is végérvényesen kivetetten élnek, sokuk az alkohol vagy más drogok rabja. A népirtás ugyan Móricz csöppnyi térségében a maga nyílt eszközeivel (a világháborúval) ekkor még éppen nem történt meg, Ökörítón és az Ecsedi-láp környékén az indián háborúkhöz hasonlatos események nem zajlottak, de ezek kivételével tipológiai szempontból az akkor legnagyobb magyar mocsárvilág körül ugyanaz folyt le, mint Amerikában az őslakosokat kiszorító háborúk alatt. Amott a fehér telepesek végtelen rajai, majd az aranyláz, az olaj és egyéb természeti kincsek fölötti uralom és a haszonszerzési ösztöne zsugorította egyre kisebbre a bennszülöttek területeit, majd vette el azokat totálisan is, emitt a vízi világból termőföldet teremteni akaró földéhség, a birtokosok haszonvágya hozott hasonló eredményeket és követelt hasonló – itt a tűzvészben elporladó – áldozatokat. Ami amott az Atlanti-partoktól Kaliforniáig, majd a Csendes-óceánig, az Ohio, a Mississippi, a Missouri síkságitól, Floridától a Nagy-tavakig, a Sziklás-hegységig és tovább terjedő területek újfajta civilizációba vételét jelentette – párhuzamosan az őslakosok otthonukból való kikényszerítésével, illetve kipusztításával –, az itt, Móricz ábrázolásában az Ecsedi-láp lecsapolásának és új gazdasági birtokbavételének példázatába szorult.² A végtelen nagy észak-amerikai természeti rendszer és a vele koherens harmóniában élő népek és az Ecsedi-láp s a körülötte, belőle élők az irdatlan aránybeli eltérések ellenére is – egy rájuk visszatekintő mai olvasatban – ugyanolyan kegyetlen törvényszerűségeknek kitett nagy rablások áldozatai voltak. Móricz (akaratlanul, ám korántsem véletlenül) a seregyeni lehetséges vagy valós katasztrófa-ok közül erre – az amerikai indián létet hasonló elveken és eszközökkel gyökeresen átalakító, kisemmiző és testben-lélekleben kifosztó – párhuzamra: a termőföld-szerzés gátlástalan folyamatára és ennek szocio-

² „Ecsedi-láp: a Szamoshat és a Nyírség közötti mélyedésben, a Kraszna két oldalán elterülő nagy kiterjedésű mocsár. A 18. sz. végén kezdődött el lecsapolása, ekkor még hossza 50, szélessége 30 km volt. A 19. sz. első felében 50 000 hold összefüggő víztükörre és 20 000 hold ártérre terjedt ki. Az 1863. évi nagy szárazság után fokozatosan kibeddedt és a déli Nagy-lápra meg az északi Ecsedi-tó lápjára szakadt ketté. 1895-től rendszeres árvízmentesítési és lecsapolási munkákkal kiszáritották és túlnyomó részét művelés alá vonták. A környező falvak népe az Ecsedi-lápot Rémekek, a környező vidéket Révoldalnak nevezi. Az elmúlt évszázadban az Ecsedi-láp közelében fekvő falvak nagy változáson mentek keresztül. Életmódjukban az állattartás és pákász-at-halászat háttérbe szorult, a földművelés előretört.” In: Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977 = www.arcanum.com › online-kiadványok › ecsedi-lap-724AF

lógiai járulékaire, azaz az Ecsedi-láp lecsapolására és ennek következményeire helyezi írásának hangsúlyait. Ezen tengelyen jut el néhány lapnyi műve – már a mai olvasók fejében – az akár egyéb kontinenseken a közelmúltban végbement, illetve napjainkban is folyó ökológiai és antropológiai pusztítások analógiáinak közelébe.

2. A magyar indiánok földjén

Arra a kérdésre tehát: hogyan kerülhet egy szellemi kalap alá a láp körül élő (a későbbi áldozatokat adó) magyar embercsoport és Észak-Amerika indiánjai, a válasz csaknem provokatívan egyszerű: elemi és természetes antropológiai helyzetük szétszaggatásainak sok elemében igen rokon vonásai miatt. Móricz szó szerint nem részletezi ugyan a láp körül élők archaikus létforma tartalmait, de tudati bázisában, világosan, a műből is jól érzékelhetően ott volt azoknak az élelmet, otthont biztosító, a láphoz kötött életformáknak a beható ismerete, amelyeket az ottaniak jelentős része tipikusan folytatott. S ezeknek a szokásoknak, szellemiségnek, lét- és munkamódszereknek a kiiktathatatlan, a szerves járuléka volt az a viszonylagos függetlenség-, szabadságérzet és természetisztelet is, amelyeket az archaikus létmódokat őrző létfenntartó munkalehetőségek mellett a belőle és körülötte élőknek a mocsárvilág biztosított. Ezeknek az életformáknak, foglalatosságoknak, munkatartalmaknak pedig a vadászat, a halászat, a gyűjtögetés, a pásztorkodás, a láp nyersanyagaira támaszkodó kézművesség és a partvidéki földművelés éppúgy részei voltak, mint a legkülönbözőbb indián népek létfenntartó foglalatosságainak is.

S hogy csupán gazdasági-gazdálkodási-természeti értelemben a láp 1898-ban történt teljes körű lecsapolásával az azt elrendelőik milyen összetett spektrumú gazdaságot irtottak ki, annak csupán a vázolására is az e tájra és múltra vonatkozó gazdaságtörténet megállapításai kerüljenek megidézésre. „Az általános főfoglalkozás földművelés és állattenyésztés volt. Rendes körülmények között a föld óriási termést hozott és a láp bőven megadta az állatok, főleg a szarvasmarha, ló eleségét. A többi foglalkozást mellékkeresetképpen űzték egyes vidékeken. A nádvágás nehéz munkáját legnagyobb mértékben Nagyecsed és Börvely szegényebb népe végezte; a kaplonyiak a gyékényfonást. Kisebb-nagyobb mértékben elterjedt a szekérfas-, a vesszőkosár-, a gyékénykosár-kötés háziipara is. Némi jövedelmet hozott a szőlő- és kévekötéshez szedett zöld sás; végre egyeseknek a halászat, csíkászat és vadászat, utóbbi nem annyira fegyverrel, mint kirakott törrel. – A nádat nemcsak házfedelekre használták, hanem abból telt ki a szegény ember kerítése és egész évi tüzelő-anyaga is.”³ – írja többek között Berey József a láp létmeghatározó munkaformáiról. Mindezek analógiájaként az észak-amerikai indiánoknak a meghódításuk előtti munkaformái, életfenntartó tevékenységei pedig – szorosan a Berey-sorok mellé állítva – röviden így jellemezhetők: „Egyesek vadászó-gyűjtögető életmódot folytattak, mások mezőgazdasággal

³ BEREY JÓZSEF: Az Ecsedi-láp. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Szerk. BOROVSZKY SAMU. Digitális kiadás: Arcanum Adatbázis Kft. 2004. 28. = <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/szatmar-varmegye-17E72/az-ecsedilap-irta-berey-jozsef-17FC2/>

és vízkultúrával foglalkoztak, máig maradandó örökséget hagyva maguk után. Egyes társadalmak erősen a mezőgazdaságtól függttek, mások életmódja a földművelés, vadászat és gyűjtögetés keverékére épült.”⁴

Ezeknek az alapoknak a durva kirántása mindkét népcsoport lába alól, vagyis a sokaságokat érintő létfeltétel-roncsolás adja a közös helyzet bázisát. A további és szintén keserves módon rokon karakterű következmények mind erre az originális létmódokat és vele e kultúrákat megszüntető alapra rakódnak. Móricz marokba szorítva mutatja fel azt, ami Amerika őslakóival jóval nagyobb méreteken és még nagyobb kegyetlenségek közepette a történelem óriási tenyerén történt. Két-három jellegzetes foglalatosság-típusra történő gyors rátekintés is széleskörűen igazolhatja a magyar láp környékén folytatott és az indián lét- s lélekmódokkal való párhuzamokat; a néprajztudományt, a geográfiát és a biológiát emelve segítségül a paralelitások alátámasztásául.

A korábban a Balaton területének kétharmadát kitevő, mintegy 350–400 négyzetkilométernyi területen elterülő Ecsedi-láp vidékéről, az Alföld legnagyobb, összefüggő mocsárterületéről és a körülötte élőknek a mocsárvilággal való történeti viszonyáról, az érintetlen természetről, amellyel harmonikus kapcsolatot törekedett kialakítani az ember, az ököritói tragédiához fűzött elemzésében így ír Móricz: „Egy egész évezreden át szinte megközelíthetetlen volt ez a vidék, s különösen a láptól északra, a Szamostól a Tiszáig sohasem volt jóformán az egész ezredév alatt igazi népáramlás. Török, tatár erre csak vendégnek járt, hadak útjába ez a hely sosem esett, csak természetesen fogyott és szaporodott, s míg a Duna–Tisza közén a török korban 300 községből harminc is alig maradt, itt minden falu felviszi az adatait az Árpád-korig. (...) Ha változott is az örökség, hagyaték, vásár útján a földesúr, az élet ugyanaz maradt, s annyi változás az életmódban s életfelfogásban nem történt Nagy Lajostól a forradalomig, mint azóta a láp lecsapolásáig, a vasút megnyitásáig...” S még mélyebbre merülve abban, hogy mi minden rejtőzhetett a lápi élet ismeretanyagában az író e tömör mondatai mögött, a korábbi századok három természettudósát: a geográfus Fényes Eleket, a topográfus Géresi Kálmánt és a természettudomány polihisztorát, Herman Ottót állítsuk oda a szétrombolt lápi élet boldogabb előzményeinek tudatosítására. Fényes Elek még így jellemzi ezt az eredeti vidéket – nem sokkal, úgy fél évszázaddal – Móricz és a tűztragédia előtt: „Határa Ecsednek csupa lápból áll, s midőn a Szamos, Kraszna kiöntenek, víznél egyebet nem láthatni. Nádja, szénája, hala, csikja bőven van, és a lápon egy nagy tiszta kerekítő, számtalan vízimadarakkal megrakva. Vannak a lápnak égerfás, fűz- és rekettyés helyei is, mellyekhez csak a láp befagytaival juthat az ember. Ezelőtt vadsertéseknek és őzeknek volt tanyája...”⁵ A terület természeti gazdagságáról Géresi Kálmán még részletesebb összegzést ad: „Mert sem erdő, sem tó, sem a leggazdagabb tenyészetű föld sem táplál annyi állati és növényi életet, mint a láp. A legkülönbözőbb fajtájú vízi szárnyasok ezrei lepik el és találnak benne életet. A gyöngyvér nevű vadliba, a közönséges vadlúd, a vadkacsáknak és gémeknek összes hazánkbeli fajai, a kócsag,

⁴ hu.wikipedia.org › wiki › Indiánok

⁵ FÉNYES ELEK: Ecsed. Magyarország Geographiai Szótára, Mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik, Pest, 1851. www.arcanum.com › online-kiadvanyok › Lexikonok

a lápi sas, a nádi ölyv és nádi veréb terített asztalt találnak benne. A netalán közelgő vadásztól hangos visongatással óvja őket a sirály, és a bibicz, madártársainak öre és figyelmeztetője (...) De az emberről sem feledkezik meg a lép. Az ember is, ahol élet és tenyészet van, akármilyen módon kivieszi abból a maga részét. A lép már kora tavasszal, korábban mint a mező, megnyitja kebelét. (...) Az első gyenge nádhajtást *nádfióknak*, a háromélű sást *sívónak* nevezik; mindkettő meglehetősen takarmány. A mint pedig a lép tavasztól kezdve nyárára apadni kezd, ráhajtják a szarvasmarhát. Reggeltől estig benn van a jószág a lápon, csapást törtet magának a nádasban, meggázolja a sást, lelegeli a zombék fűvét és az apró hajtásokat, segít az embernek irtani és behatolni a lép belsejébe. Lassankint apad a víz; a csónak csak a csikásznak és halásznak kell; ... háatasabb helyeken a nyár vége felé olyan tengeri táblák fizetik vissza a fáradságot, a milyeneknél különbet az Alföld legtermékenyebb síkja sem tud fölmutatni.”⁶

Móricz fejében nyilván ott élhetett az e mocsárrendhez kötődő archaikus eredetű foglalkozásoknak: gyűjtögetők, pásztorok, halászok itteni tevékenységének sokféle formája, amelyek – meglehet, számára még rejtettebb módon, ám evidenciális erővel – az amerikai földrész nagyszámú őslakosának életmódjával mutattak rokonságot. Csak egy-két ilyen lápi foglalkozást – a pákászt⁷ és a csikászt vegyük most tüzetesebben szemügyre, összekötve azokat gondolatban a hódítások előtti indiánlét meghatározói-val. „A pákász talán utolsó alakja volt az igazi ősi magyarságnak; hirmondója annak az életnek, a melyet a magyarság halászó törzsei, lehet, hogy egykoron a Kuku-nor táján s bizonyosan a Kaszpi-tenger halászó helyein folytattak...” – írja Herman Ottó –, majd e „magyar indiánok” életmódját (részben a csikászkéval együtt) így rajzolja körbe: „Adót nem fizetett; neve nem volt beírva község, megye, uraság lajstromába; nem volt jobbágya senkinek; pap nem szedte tőle a párbért, szóval a rétség szabad embere – még a nemes embernél is szabadabb volt. Pedig élete nem folyt titokban; ismerte a környék gazdája, halásza, vadásza, messze vidék utazója; mert akkoriban, a mikor a pákászság virágzott, a csinált útnak híre hamva sem volt; gyepről-gyepre hajtott a magyarság; kútgém volt a mérföldmutatója, csillag a vezetője s a mikor a rétséghez ért, akár száz szekérnyom vezetett abba. Itt kezdődött a pákász birodalma, melynek úgyszólván minden fűszálát ismerte; itt volt hivatása a külső világgal szemben, mert egyedül ő volt a biztos kalauz utasnak, vadásznak; a nemes ember csótáros, fényes fogatának, a

⁶ GÉRESI KÁLMÁN: Az Ecsedi-láp. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben/ Az Alföld/Nagy-Károly és Szatmár vidéke. www.arcanum.com › az-alfold-3140 › az-ecsedi-lap-geresi-kalmantol-

⁷ „A *pákász* a mocsarakban kúp alakú nádkunyhóban vagy nyerges tetejű földkunyhóban lakott... Szigonnyal, vejszével, varsával, hurokkal halászott. Különböző hurkokkal fogta a vízimadarakat, csapdával, veremmel a farkast. A madarakra íjjal és hajítófával is vadászott. Gyűjtötte a pákász és családja az ehető mocsári növényeket, a gyékény buzogányát (*pákua*), a vadmadarak tojását, színes tollát, fogta a piócát, a teknősbékát. A *pákász* elnevezés is a gyűjtögető tevékenységgel magyarázható: a gyűjtött *pákát* taplóként tűzgyújtáshoz és párna-, dunnatölteléknek használták. A *pákász* elnevezés a halász, madarász, vadász foglalkozásnevek analógiájára keletkezett... A pákász felesége gyűjtötte a gyógynövényeket és azokat faluról falura, vásárról vásárra vitte eladni. Egyes pákások darvak, hatyúk és kócsagok szelidítésével foglalkoztak. A szelíd darvakat búzáért cserélték el. A pákász kunyhója körül 50–100 méhcsaládot tartott. De elrabolta az odvas fákból a vadméhek mézét is. A pákások a fogott hal egy részét beszolgáltatták a halászó vizek, a mocsarak tulajdonosainak, a földesúrnak, a községnek.” In: Magyar Néprajz, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/ii-gazdalkodas-4/termeszetigazdalkodas-2E/a-vadnovenyek-gyujtese-2F/a-vadnovenyek-emberi-fogyasztasa-37/a-pakas-44/>

gyolcsos tót fedeles szekérének; sőt még annak az istenadta vándorló legénynek is.”⁸ „A pákász nyáron a családjával együtt egyik helyről a másikra vándorolt. Állandó települési helyükről, téli szállásukról 30–40 km-re is elbarangoltak a mocsárba, a réteken. Tavasztól az őszi hideg beálltaig általában öt-hat hétig laktak ugyanazon a helyen. Kunyhójukat valamelyik szárazulaton állították fel, de ha ilyet nem találtak, akkor az ingó lápon is ellaktak. A mocsárban a pákász-családok több kilométerre egymástól állították fel kunyhóikat. Akadt pákász, aki nyáron valamelyik odvas fában húzódott meg,”⁹ „A 19. század végén sok olyan pákász élt – fűzhető az indiánokra vetett pillantás analóg mozzanatokot kereső szándékának ívéen még mindezekhez hozzá – aki nem tudta, hány éves, lelkész soha meg nem keresztelte.”¹⁰ „Egész életét, télen nyáron a rétségekben töltötte; sokról még az sem bizonyos, hogy... éltepárjával megeskették s harangszóval, papi áldással eltemették volna.”¹¹ A pákászokéval részben érintkező lápi foglalatostudásnak, a csikászatnak a halászó-gyűjtögető ősi létformákkal való kapcsolatát és az akkori népelelméletben (sőt állattartásban, így a disznóhízlásban) betöltött kiemelkedő szerepét pedig minden néprajzi szakirodalom kiemeli: „A rétgazdaság idejében, jelesen téli időben – legsűrűbben a nagy bőjt idején – hordókkal, csiklajtokkal megterhelt szekerek küzködtek a nagy magyar rónaság tapadó sarával, feneketlen kátyúival, azon igyekezve, hogy valamely népes várost elérhessenek s piacára kiállhassanak” – jegyzi le ismét Herman Ottó. „S mikor a csikászok hordói megjelentek a halaspiacson, hírók, szájról-szájra járva, bekalandozta a várost... ; mert a csík akkoron közétel számban ment: úrnak, zsellérnek kedves eledele volt. A piacon hosszú sorban állott a nagy kád, a melybe a hordóból, lajtból a csikot bedöntötték s e kádakban, kevés vízben megnyüzsgött a síkos, barna halak töméntelen sokasága; ötszörte, hatszorta több volt a hal, mint a víz.”¹²

S most csupán néhány indián törzs létmódját vessük egybe gyorsan ezekkel a főképp Herman Ottó által vázolt életformákkal, amelyeknek gyakorlati és tudati vonásai a lóp körül élő más foglalkozásúakra: lápi pásztorokra, a lóp anyagait feldolgozó kismesterekre, a lápszéli földművesekre is átsugároztak: „Valamennyi vadásznép a vadak nyomában járt. Télen a befagyott tavak mellett felállított viskókban vagy kis tipikben éltek, így gondoskodva a halkészletekről. Emellett vándoroltak is, hótalpakon, gyalogszerrel vagy szánkón és bobon – jegyezték le például a sarkkör alatt élő indián közösségekről –. Némely népcsoport körében a családi birtokú vadász- és csapdázóterületek is ismertek voltak, így évről évre valamennyien visszatértek kedvenc vadász-, halász- vagy gyűjtögető területükre. A hóban nyomot hagyó karibut, jávorszarvast és más vadat könnyen lehetett követni. Mikor a tavaszi olvadás a tájat mocsárrá változtatta, az em-

⁸ HERMAN OTTÓ: A magyar halászat könyve. A Királyi Magyar Természettudományi Társulat kiadása, Budapest, 1887. Elektronikus változat: Németh Ferenc, 2004, 468-470. mek.oszk.hu › html [HERMAN, 1887.]

⁹ A pákász. In: Magyar Néprajz, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-nep-rajz-2/ii-gazdalkodas-4/termeszeti-gazdalkodas-2E/a-vadnovenyek-gyujtese-2F/a-vadnovenyek-emberi-fogyaszta-sa-37/a-pakas-44/> Arcanum Kézírókönyvtár

¹⁰ Uo.

¹¹ HERMAN, 1887, 470.

¹² I. m., 477.

berek nyírfakéreg kenuikon a folyókat és a tavakat járták...¹³ A pákász, csikász, madarász és más tevékenységformák észak-amerikai indián rokonságának szemléltetésére (hiszen – a kihalt nyelveket nem számítva – húsznál több nyelvcsaládhoz tartozó, sok száz nyelvet beszélő valamennyi törzs létmódjának, így a közismertebb síksági bölényvadászatnak még illusztrálására sem lehet itt mód) még az északeleten (a mai Kanada területén) élt, élő algonkinoknak a lápból táplálkozókéhoz igen hasonlító példájára vetődjék egy rövid pillantás. „Az algonkinok nyírfakéreg kenuikon a vadászat, a gyűjtögetés és a halászat évszakonkénti körforgásában, a látszólag végtelen tavakat és vízi utakat járva, nomád életmódot folytattak. A területükön való vándorlásuk közben gyakran állítottak fel kéreggel vagy állatbőrökkel fedett, egyszerű, kúpos tipiket vagy sátrakat. Az állandóbb nyári és téli szállásaikon, ahonnan kirajzottak ételmezt gyűjteni, vigvamokat építettek, melyeknek összevarrt nyír- és szilfakéreggel vagy állatbőrökkel fedett, vékony ágakból kialakított, kifinomult kupolaszerkezete volt.”¹⁴ Eddig az idézetek, amelyekből az is kiderül, hogy az életformák rokon vonalain kívül még az ideiglenesen felállított magyar pákászkunyhók funkciója is a tipikéhez volt hasonló.

Összességében az mondható el, hogy az indián népek hasonló, harmonikus viszonyban éltek a természettel, mint Móricz magyarjai az Ecsedi-láp környékén. Amit az indiánoknak a nagy tavak, a folyók, az állatokkal teli erdők, a bölénycsordák vonulásától híres síkságok és az elemi földművelés jelentett, hasonló létbázist adott a belőle élőknak az Ecsedi-láp. A munkamódszerek, a természet becsülése, az etikai normák mindkét esetben ezekhez az alapokhoz igazodtak. A földek mezőgazdasági termelésbe vétele, az olaj- és az aranybányászat Amerikában, a kukorica- és búzavetések kiterjesztése a láp halott medrére Ökörítő térségében ezeket a több évszázados, sőt akár évezredes örökségű életmódokat, a belőlük származó dologi javakat, tevékenységterületeket, élelem-, munkaeszköz- és nyersanyagforrásokat korlátozta, szűkítette és szüntette meg végül, s gyakorlatilag a teljes korábbi létfenntartást kivégezte.

A leírt természeti, antropológiai értékek és a hozzájuk kapcsolódó egzotikum alapján, noha nem tartozik szorosan a tárgyhoz, mégis mindenképpen megemlítendő – hiszen aligha véletlen –, hogy maga az Ecsedi-láp mint természeti képződmény, történeti táj és különös foglalatosságokat űzők birodalma – ahogyan a „Vadnyugat” is az amerikai és más földön élő tollforgatókét – nem kisebb írók képzeletét ragadta meg, művekbe idézve e földet és lakóit, mint Jókai Mór (*A löcsei fehér asszony*, 1885), Móra Ferenc (*Rab ember fia*, 1910), Ignác Rózsa (*Az utolsó daru*, 1959), Makkai Sándor (*Ördögsekér*, 1925), sőt még Ady híres *Vízió a lápon* című költeménye is (Nagyvárad, Napló, 1903. június 11., eredeti címe: *A lápon*) e mocsárvilág emlékéhez kapcsolódó forrásokon született. Jókai így ír többek között *Az Ecsedi-lápban* című írásában e föld- és vízterület termékenységéről és szépségéről: „Az út kétoldalán meszsze terül az ingovány, melynek felszínét négyszer kaszálják egy esztendőben: a fű most is meghaladja az embermagasságot, s mire a vágott rend megszárad már keresztültör najta a friss sarjú buja hajtsa. A réti füzény rózsaszín: vinágfürtjei egész biborszínűvé

¹³ hu.wikipedia.org › wiki › Indiánok

¹⁴ Uo.

teszik foltonkint a sötétzöld fűpalástot; s az égerfaerdők haragoszöldje csaknem fekete színt mutat a láp közepett.”¹⁵

3. Természetrombolás – antropológiai távlatokban

Hogy mi lett az Ecsedi-lápból – e Jókai-idézet kontrasztjában – annak a földéhség miatti lecsapolása után, arról már Móricz számol be így a tűzvész társadalmi okait kereső munkájában: „...ott ült még akkor is a nép lelkén a láp világa, amely egy ezredéven át megőrizte az ősi magyar életmódnak és életfelfogásnak némi színét és illatát. S a parasztok éppen akkor komoran szidták, s véres düh ingerlékenységével feszegették, hogy játszották ki őket az urak. Elvették tőlük a csikászó, halászó, nádtermő szabad vizet, amely kenyeret adott, és hűen gondoskodott a maga népéről. Még ott rohadt a háló az eresz alatt, a halkas a színben, a kutya ott kapart egy-egy földdel befolyt csíkverem gödrében, de már nem volt víz, az új Krasznán mezítlábas gyerekek szaladgáltak át, sehol sem mért kötésnél mélyebb vizet a pulya.” „A pákász-világ letűnt, a mióta a folyók gátak közé fogva hömpölyögnek tova – tehető Móricz háborgó vallomása mellé a Herman Ottóé is –. Árkolásokon kifolyt a rét, a mocsár, mint kiűtött csapon a hordó vize, bora, s a pákász, a nádas igazi gyermeke, a szárazra került, ott pedig elveszett.”¹⁶ Vagy máskéleképpen, de ugyanazt a tragédiát fogalmazva meg: „A pákász, az egykori bihari rétségnak, mocsárvilágának ura és őslakója eltűnt – elfogyott, mint elfogyott lecsapolás útján a rét, a mocsár.”¹⁷ „A mocsarak lecsapolása után sokan közülük behúzódtak a falvakba, s ott, mint egészen szegény emberek éltek le hátralévő napjaikat.”¹⁸

Móricz és Herman Ottó e tömörségükben is drámai jellemzése mellett máris Észak-Amerika fehérrek előtti, majd megjelenésük utáni terepére nézve – Dee Brown jeles Amerika- és indián-kutató leírásának keretei között – nem másnak: magának Kolumbusznak a naplóját idézzük most fel, hogyan nézett ki az először megpillantott föld a fehér ember megjelenése előtt, majd pedig mi lett belőle annak megszerzése és kirablása után. S ennek felmutatására elegendő lesz a legelőször európai lábbal érintett San Salvador szigetének példája is:

„Ez idő alatt (vagyis két-három évszázad lefolyása múltán J. Z.) a Kolumbuszt oly barátságosan üdvözlő tainókat utolsó szálig kiirtották már, egyszerű földművelő kultúrájukat és kézművességüket is elpusztították; helyükre rabszolgákkal műveltetett gyapotültetvények kerültek. A fehér gyarmatosítók irtották a trópusi erdőt, hogy növeljék földterületeiket; a gyapot kimerítette a termőtalajt, az erdők nem állták többé útját a szélnek, lassanként mindenütt homok borította a földet. Amikor Kolumbusz először pillantotta meg a szigetet, leírása szerint »nagy, teljességgel sík és buja zöld fákkal borított vidék tárult fel ... olyan zöld, hogy gyönyörűség ránézni.« A nyomában járó európaiak tönkretették ezt a vegetációt, kiirtották az őslakosságot – embereket,

¹⁵ Vö. Ecsedi-láp. = hu.wikipedia.org › wiki › Ecsedi-láp

¹⁶ HERMAN, 1887, 468.

¹⁷ I. m., 467.

¹⁸ Arcanum Kézírónyvtár. Magyar Néprajz. A pákász

állatokat, madarakat, halakat – és miután sikerült mindent pusztasággá változtatniuk, elhagyták a szigetet.”¹⁹ Az itt San Salvador történetén át kifejezett képlet modellszerűen lett érvényes Észak-Amerika más térségeiben is: „A javarészt indián nevet viselő, hajdan oly tiszta vízű folyókat iszap mocskolta már, szemét és emberi ürülék; s nem sokára maga a föld is sivataggá vált, kiégett, megrepedezett. Az indiánok arra gondoltak, hogy a sápadtarcúak gyűlölik a természetet – az eleven lélegzetű vadont, négylábúit, szárnyasait, a füves tisztásokat, a vizet, a földet és magát a levegőjeget is.”²⁰ Egy Vanigi Szka (Fehér Szellem) nevű (a szerzőtől meg nem nevezett törzshöz tartozó) indián a maga törzsének kismimizését egy Móricztól igen messze eső kontinensen is a magyar író és Herman Ottó lóp láp utáni létet jellemző szavaihoz hasonlóan kommentálta: „Elűztétek erről a földről a vadat, hogy ne legyen elejtenivalónk, ne legyen eleségünk, ne maradjon más értékünk, csak ezek a hegyek ... amelyeket most ugyancsak elvették...”²¹ A párhuzamoknak e (valós méreteikhez képest) karcolatszerűen rövid jelzései mellett azon is el lehet tűnődni, hogy a két esemény: Amerika végleges birtokba vételének utolsó fázisa és az Ecsedi-láp lecsapolásának folyamata csaknem ugyanarra a történelmi időszakaszra esett. Az Ecsedi-lápot 1751-től tervezték szabályozni, korlátozni és földeket szakítani ki belőle, a különböző munkafázisokon és szűkítések során át ez végül 1898-ra következett be. (Mezőgazdasági művelésre csak 1900-tól tudták használni a földeket.) Amerika fehér megszállásának intenzívebb időszaka is ebben az időszakban történt, a még dokumentálatlan földrablások után 1625-ből származik az első papíron rögzített adománylevél indián föld átadásáról,²² s az 1700-as évek utolsó harmadától indul meg, igencsak felgyorsulva, még nagyobb arányokban – és ahogyan azt a történelemkönyvek is tanítják, a 1890. évi Wounded Knee-nél történt tömegmészárlás eseményével fejeződve be egyszer s mindenkorra – ez a területszerző folyamat.²³

Csak egyetlen példa álljon itt most arra, milyen körülmények között ment végbe a létfeltételek elemi forrásainak: a természeti értékeknek a radikális és módfelett tudatos tönkretételével a hagyományos létmód korlátozása, amely végül földönfutókká, rezervátum-kreatúrákká változtatta Amerika megszállásokat túlélő őslakóit. „1863-ban a hírhedt Kit Carson ezredes körbekerített 8–9000 navahót, otthonaikat leromboltatta, állataikat leölette, földjeiket felégette. 1864-ben a nagy létszámú embercsoportot erőltetett menetben (ami később a »The Long Walk« = „A hosszú séta” nevet kapta) a mintegy 500 km-re, Új-Mexikóban lévő Fort Sumner felé hajtották. Ennek közelében

¹⁹ DEE BROWN: A Vadnyugat története indián szemmel. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. Második kiadás. Fordította Tandori Dezső, 17. [BROWN, 1976.]

²⁰ Uo.

²¹ I. m., 269.

²² I. m., 13. „Szamoszet tudta, hogy a föld a Nagy Szellem birtoka, végtelen, akár az égbolt, nem lehet senki emberfiáé. Ám hogy az idegenek jóindulatát megőrizze, annak rendje és módja szerint átadta nekik a földet, kézjegyével látva el valami adásvételi okmányt. Ez volt az első adománylevél, amelynek értelmében indián föld került az angol gyarmatosok birtokába.”

²³ „Azok a népek, melyek egykor szabadon vándoroltak a végtelen térségekben, hamarosan rezervátumokba kényszerültek. A fehér behatolók itt nagyobb ellenállásba ütköztek, mint másutt, de a Szellemtánc mozgalom ellen fellépő kormányzati büntetőakciókkal és az 1890-ben körülbelül 300 dakota szíunak (köztük sok asszony, és gyermek) a dél-dakotai Wounded Knee-nél történt lemészárlásával ez is véget ért.” In: hu.wikipedia.org › wiki › Indiánok

zárt rezervátumban kellett élniük, ahol nem volt elegendő ivóvíz, így megfelelő mennyiségű állatot sem tudtak tartani. A navahók létszáma ez alatt a rövid időszak alatt erősen megfogyatkozott.”²⁴

Míg a rezervátumokba izolálás amott régi fájdmakát konzervált magába, a magyar lápvidék lakói úgy kerültek rezervátumba, hogy tapodtat sem mozdultak életterükről. Pontosabban: egyetlen biztató kimozdulási esélyük maradt, és ez paradox módon éppen maga az Amerikát megcélzó kivándorlás volt az Árpád-kortól mindaddig őrzött identitásból a távoli idegenbe, ahol az itthoni kisemmizett már az ottani kisemmizettel szembeállíthatóan, akár új bitorlóként jelenhetett meg. Móricz érzékletesen így ír erről a bálozó csúrt leégető tűz forrásainak oknyomozásában: „...a félvak magyarnak is meg kell látnia, hogy a mi népünknek mit hoz a kultúra: Ecsedi-láp lecsapolást, vagyis a pizkos szegény életnek a végét, – óh nem azzal, hogy a fél filléreket hozó földnek az értékét, s a jövedelmét százszorosára emelte, hanem azzal, hogy a fél filléreket is elvette a szájából, s ráeszméltette a népet, hogy itt nem lehet megélnie, a fölös nép menjen Amerikába.”

Móricz a természeti és az emberi világot egyaránt kisemmiző lépécsapolás utáni képet mindezekben túl olyan megrendítően írja le, hogy a mai ökológiai szakkönyveknek is a kezdőlapjaira lehetne helyezni számos bekezdését. Képei mögött ott sejlének, azok egyetemes történelmi távolságaiba oda rakódnak a fehérektől (szintén az őslakosság bázisértékű élelemforrásának elapasztása céljából halomra lövöldözött) amerikai bölények csonthalmi, a monokulturális óriástáblákkal kizsigerelt földek, s az emberi mikroközösségeket szétverő erőszak látványai is: „Hanem aztán megtörtént a képtelen csoda, hamar eljött a tavasz, mikor milliósámmra feküdt a hal a száradó pocsolóban, kapával gereblyézték; s mikor hiába jöttek a madarak ezersámmra, nem találtak helyet, hogy fészket rakhassanak. A gém, a szárcsa, a sok vízimadár rémülten kóválygott ősi hona körül, mint a paraszt, s egyforma irigyen és keserűen látta, hogy kijátszották őket az urak az otthonukból...”²⁵ S tegyük azonnal e sorok mellé egy indiánnak a magyar író tudósítása előtt körülbelül fél évszázaddal mondott szavait. A varjú indiánokhoz tartozó Medvefog, ősi földjeinek pusztítását, élővilágának megsemmisítését felmérve, szinte Móricz gondolatait előlegezően nyilvánult meg így a Laramie-erődben kötött, az ősi földjüket kényszerűen átadó szerződés idejéből: „Hívjátok vissza fiaitokat. Előzőnlötték országunkat, elpusztították a növésben lévő fákat, lángokba borították földjeinket. Lerombolták országunkat, és megölték állataimat, a jávorszarvast, a szarvast, az antilopot, a bölényt. Nem azért ölnek, hogy egyenek, az állatokat ott hagyják rothadni, ahol megölték őket. Atyák, mit szólnátok hozzá, ha elmennék

²⁴ Uo.

²⁵ Hogy csak a madárvilág mekkora kárt szenvedett az emberi világot érő csapást mintegy előjelző szimbólumaként, azt hadd tanúsítsa az a tudományos felsorolás, miféle – Móricz által említett – madarak éltek annak előtte a lapon, amelyek már nem találtak hazára a lecsapolás után: „A láp madárvilága rendkívül gazdag volt. Elsősorban a vízimadarak, kacsák, libák, gázlómadarak voltak tömegesek. Honos volt itt a fülemüle, kékbecy, csaláncsúcs, nádirigó, nádiposztáta, nádi tücsökmadár, a billegető, cinege, sármány, jégmadár, sirály, bibic (lébuc), gulipán, cankó, szalonka, daru, szárcsa, vízityúk, haris, rétihéja, rétisas, gödény, kárókatona, gém, kócsag, bölömbika, gólya, vadlúd, Tőkés réce, vöcsök stb.” In: hu.wikipedia.org › wiki › Ecsedi-láp

országokba, és leölném állataitokat?”²⁶ A síksági indiánok fő táplálékának és egyéb életforrásának tudatos kipusztítását a következő feljegyzések illusztratív kiemelése is pontosan szemlélteti: „Az iowai származású William Frederic Codyt (1846–1914) ... a Cansas Pacific társaság abból a célból alkalmazta, hogy friss hússal lássa el a vasút építőit. Cody 17 hónap alatt 4286 bölényt ölt meg, ... ezért is kapta a Buffalo Bill nevet. (...) a vadászok 1872 és 1874 között több mint három és fél millió bölényt mészároltak le, ami napi átlagban ötszáz bölényt jelentett. Az állatok eltűnésével lehanyaglottak a síksági népek kultúrái is, hiszen számukra a bölény volt az élet legfontosabb forrása.”²⁷ „A bölényvadászat során a síksági indiánok nemcsak hónapokon át eltartható ételmet szereztek, hanem nyersanyagot is ruháikhoz, házaikhoz, eszközeikhez”, ám²⁸ „a fehér betelepülés, a háborúság, a betegségek és a bölények eltűnése maguk után vonták a hagyományos síksági életmód végét.”²⁹ De a letelepült, földművelő vagy állattenyésztő indiánok létalapjának: a kultúrnövényeknek és a háziállataiknak a kiirtása is bizonyíthatóan – és a bölénymészárlásokhoz hasonlóan – a földszerző stratégia része volt.³⁰

4. A kifosztás párhuzamai

A létmódváltást segítő társadalmi programokra e folyamatok várható társadalmi-szociális következményeit felmérve „természetesen” nem akadt komoly vállalkozás egyik megsértett területen: Észak-Amerikában és a magyar Tiszántúli szögletében sem. Amott az Indián Ügyek Hivatala éppen úgy a gyors területszerzéseknek volt a motorja, mint az Ecsedi-lápot megszerző magyar urak közössége. Az elvárható szociális segítséggel, az életforma-átalakulást támogató intézkedésekkel szemben a két nép – az indiánok és a lápközelieliek – egyformán az őket a hatalom részéről becsapó, kifosztó, sorsuk iránt közömbös vagy ellenséges fondorlatoknak, szerződésekknek lettek az áldozatai. Ez a módszer a szüőkat, a mohawkokat, a csirokikat, a sájeneket vagy az apacsokat éppen úgy sújtotta, mint az úgynevezett „lápilletményt” az ott élőkötől fillérekért megvásárló vagy töredék rossz földekre elcserélő magyarországi földesurak cselvető eljárásai a környék pásztorait, vízi foglalkozású embereit és lápszéli parasztjait. Móricz még alig írt néhány betűt magáról a tűzvészről a tudósításában, de már azonnal e nagyúri cselvetést tudatosítja olvasóival: „De csak legalább, ha már föld maradt a helyén, öles kukoricát termő föld – írja a már lecsapolt lápról –, nekik maradt volna. De jöttek

²⁶ WALTER PEDROTTI: A történelem atlasza. Az indián háborúk. Little Big Horn, Rosebud, Wounded Knee, Washita, Sand Creek és... Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadója, 2001, 48. [PEDROTTI, 2001.]

²⁷ I. m., 98.

²⁸ I. m., 61.

²⁹ hu.wikipedia.org › wiki › Indiánok

³⁰ Christopher „Kit” Carson ezredes „Azt javasolta, hogy a navahók területén alkalmazzák a »felperzselt föld« taktikáját. Megparancsolta tehát, hogy pusztítsák el a gabonaföldeket, a gyümölcsösöket és a falvakat, és kobozzák el az állatokat. A katonák a majdnem félévig tartó háborúban a 12000 lelket számláló navahók közül csak 78-at öltek meg, de sikerült felborítaniuk hagyományos életvitelüket és megtörni moraljukat. (...) A fehérek szisztematikusan lerombolták az indiánok házait, élelmiszerraktárait, leölték állataikat és kiirtották a törzs büszkeségét, az ötezer fát számláló barackost is.” 1875-ben a kajovák ellen harcolva „a katonák felgyújtották a falut, megsemmisítették a téli élelmiszertartályokat, és leölték a kanyonban legelésző mintegy 1500 lovat.” In: PEDROTTI, 2001, 16–17.

az urak, a nagyurak idejében, még mikor víz alatt volt a világ, s összevásárolták a nép lápillelményét három forintjával, ötten, adtak neki jó, kiélt szántóföldet ott a falu közelében, s örült a paraszt, hogy húsz hold vízért egy holdat, vagy kettőt, vagy csak háromvékást is kapott; mert ki hitte volna, hogy legyen idő, mikor vederrel kell hordani a lápra a vizet!” S ugyanez – a rablást a jogszerűség selymébe csomagoló – földszerző tipológiai metódus működött hatékonyan Amerikában is. A folyamatos erőszak hátterének biztonságából és nyomásából az őslakosok földjeit úgymond semmiségekért „megvásárló”, az indiánok érdekeit semmibe vevő, hasonló szellemű „szerződések” garmadájból lehetne idézni, bárhol ütjük fel az észak-amerikai őslakók történelmét taglaló könyveket!

Amerikában a „szerződéseknek”, avagy a „földvásárlásoknak” már a kezdete is az előkövetkező sorozatos csalások elemi modelljét kínálta: „Amikor a hollandok kikötöttek Manhattan félszigetén, Peter Minuit hatvan gulden értékű halászhorgóért és üveggyöngyért megvásárolta a mai New York szívét...”³¹ S szinte törzsről törzsre haladva állítható nagyon hosszú rendbe és idézhető meg az alaplépések után e civilizált „üzletkötéseknek”, vagyis a (számos helyen ugyan már fejlett és letelepedett mezőgazdasági tevékenységet folytató) indián népek elszegényítésének, tönkretételének az útja. „1795 és 1840 között – ragadva ki például egyetlen törzs beszédes sorstörténetét a 19. század első feléből – a miami indiánok egyre-másra vívták ütközeteiket, és ugyancsak egyre-másra kötötték a szerződéseket, amelyekben fokozatosan mind több termőföldről mondtak le a fehérek javára, amíg végül az Ohio völgyben semmi sem maradt már, amiről lemondhattak volna.”³² A szeminiol indiánok hasonló eljárások révén – de már csaknem három évtizeddel korábban jutottak koldusbotra a huzamosabb és népüket apasztó ellenszegüléseik után. „1814 augusztusában Jackson a kimerült, kiéhezett (szeminiol) indiánokat Wetumpka-nál körbevette (ma Montgomery, Alabama), s 1814. augusztus 18-án, aláírták velük a Fort Jackson egyezményt, amellyel ... az Egyesült Államok mintegy 81 000 km² föld átadására kényszerítette őket. (...). Ebből a területből vágták ki Alabama államot, és 1819-ben végleg az Egyesült Államok része lett.”³³ A küzdelmüket csaknem a XIX. század utolsó évtizedéig fel nem adó sziúk hosszas és kitartó alkudozás, különösen a híres törzsfőnökük, Ülő Bika következetessége révén tarthatták – korábban kialakított, ám az állam részéről további zsugorításra ítélt rezervátumukban – ezeknél a törzseknél jóval tovább magukat, de végül ők is a többek sorsára kényszerültek. 1888-ban az akkori rezervátumukba „washingtoni bizottság érkezett, újra csak azzal a javaslattal: osszák fel a nagy sziú rezervátumot hat kisebb részre. Az indiánok négymillió hektár földről mondtak volna le a kormány – tehát a telepések – javára. A biztosok fél hektáronként ötven centet kínáltak az indiánoknak. (...) A politikusok... rá akarták venni az indiánokat, adják el rezervátumuk nagy részét, hiszen úgyis elveszik tőlük, ha nem adják szépszerével.”³⁴ Végül félhektáronként egy dollár ötven centet ajánlottak a korábbi 50 cent helyett.

³¹ BROWN, 1976, 14.

³² I. m., 15.

³³ hu.wikipedia.org › wiki › Indiánok

³⁴ BROWN, 1976, 371.

Ezek az erőszakkal, csellel, ravaszsággal kikényszerített „szerződések” éppúgy földönfutóvá tették Amerika őslakóit, mint ahogyan kivetették biztonságosabb, viszonylagosan jövedelmezőbb életükből, szokásaikból, szabadságukból a magyarság e „lápi” „indiánjait”.³⁵ A hódító fehér ember és a saját népe érdekei fölél szervezett magyar hatalom becstelenségét ez a jogban és a gazdasági háttérfeltételekben való járatlanságot, tudatlanságot vagy egyszerűen csak a jóhiszeműséget kihasználó ravaszság a negatív moralitásában is erősen összeköti. Ahogyan a magyar pákászra, csikászra, pásztorra, madarászra, kosárfonóra, parasztra, az amerikai indiánra is az állt, amit az indán szerződések körülményeiről Walter Pedrotti így fogalmazott meg: „Egy később sokszor emlegetett vélemény szerint az indián törzsfőnökök nem voltak tisztában vele, mit is írtak alá.”³⁶ A helyzet alattomoságát később, utólag és már tehetetlenül felismerve, a magyar paraszt – Móricz alapján – csak „a véres düh ingerlékenységéig” jutott el, az indiánok viszont sokszor fegyvert fogtak érdekeikért, új alapokat adva ezzel a végleges megfélemezésüknek.

A föld, a láp és a munkalehetőségek, a korábbi nyersanyagok elvesztése ugyanakkor nem csupán tárgyi-természeti-dologi, hanem igen jelentős és visszafordíthatatlan identitásbeli-lelki-hitbeli-erkölcsi veszteségekhez vezetett. Az egykori, itt is, ott is szerény, de a rezervátumhoz vagy a megnőtt kiszolgáltatottsághoz képest mégis szinte idilli, a természettel s a másik emberrel összehasonlíthatatlanul harmonikusabb szerkezetű világ ezért csaknem paradicsomi modellként élt a rá emlékezők szellemében: az algonkin (oszakivug) törzshöz tartozó, és a földrablások ellen 1832-ben fegyveres harcot kezdeményező Fekete Sólyom (Ma-kai-tai-me-ske-kia-kiak nevű) törzsfőnök, leverte lázadásai után, már letartóztatásában, 1833-ban így vallott erről fogságbeli önéletrajzában: „Amink volt, nem volt sok, de fiaink nem sírtak sohasem az éhségtől, népünk soha, semmiben nem szenvedett hiányt. (...) A mi falunk egészséges volt, és sehol sem volt jobb semmi, sehol sem lehetett jobb vadakat találni, mint nálunk.”³⁷

A korábbi kultúrát, az öntudatot, az egészséget aláaknázó szellemi-mentális állapotváltozások, amelyek teljes mértékben kivetették az embert a szokáshagyományából, a válság periódusában, az átmenetben, amikor totálisan még nem tarolódott le a korábbi, emberibb lét emlékezete, a legkülönbözőbb típusú kitörésekhez: személyes tragédiákhoz, öngyilkosságokhoz, gyilkosságokhoz, árulásokhoz és katasztrofikus következményekkel járó tömegselekvésekhez vezettek. Valamennyi egy-egy kétségbeesett, drámai erejű és (látszólag) feloldozást kínáló kitörést kísérelt meg az adott sorsállapotból. A lelki sebesülések és kilátástalan jövőkép alapján megszövedött tömegesebb ceremóniák, ünnepformák mind az indiánoknál, mind a volt láplakók közösségeiben teli voltak egy-egy nagyobb tragédia kísértő jeleivel. Az indiánok lezül-

³⁵ Az indián-párhuzamot érdekes járulékként egészíti ki a két világnak a vasúttal kapcsolatos első élménye is. „Az indiánok területén keresztülhaladó vasútvonalak építése nagyban hozzájárult a fehérek és az őslakosok viszonyának elmérgesedéséhez.” – írja Walter Pedrotti (PEDROTTI, 2001, 42.) Móricz is hasonló szellemben ír – a láp lecsapolásához mért veszteségekhez képest – a vasút ottani hasznáról: „A falu szélén futó vasúton, amelynek alig is van egyéb haszna, mert az ugyan nem haszon Pál Estánnak, hogy ma vasúton megy Ökörítőről Győrtelekre; nem haszon, hanem tíz krajcár pénzkidobás.”

³⁶ PEDROTTI, 2001, 28.

³⁷ I. m., 10.

lesztéséhez az alkohol, a drogok nagymértékben hozzájárultak. Az ököritóiak magatartásában és az indiánokéban is az egyre gyengülő, majd megszűnő önvédelmi és életvédelmi reflexek tehetetlenül álltak szemben az új kulturális tartalmak követelőző, harsány és számos szellemi-fizikai veszélyt rejtő kínálatával. „A Keogh erődben ismerem meg a whiskyt... Zsoldom nagy részét whiskyre költöttem azontúl”³⁸ – idézi meg egy Faláb nevű indián emlékezését Dee Brown könyve. A válságérzet ugyanakkor nem izolálódott csupán az egyes személyiségekre, a teljesebb népeiségre is romboló erővel terjedt ki: „A csejnenek inni kezdtek unalmukban, kétségbeesésükben. Az ital tette tönkre a törzs utolsó főnökeit, köztük Kis Farkast is.”³⁹

5. A rézbőrű sorsközösség

Az indiánok szellemtánc-mozgalmában és az ököritóiak – a húsvéti ünnepnap szentsége helyett – táncot akaró vágyaiban és ennek bármilyen körülmények közötti megtartásában is ilyen – s egymáshoz részben hasonló kítőrészi minták, mélytudati erővonalak nyilatkoztak meg. Az indiánok szellemtánc mozgalma, a Wowoke nevű pajut sámán indentitásvédő felfedezése, keresztény alapon hirdette meg a Megváltónak egy rézbőrű ember alakjában rövidesen történő megérkezését, aki feltámasztja az indián halottakat, s helyreállítja a fehér ember nélküli világot. A várakozást az indiánoknak táncsal kell kitölteniük, hirdette Wowoke, és e program azt is tartalmazta, hogy a táncinget viselőket a fegyver, a puskagolyó sem fogja. Az indián Messiás ilyen szavakat intézett a hozzá sereglett, legkülönbözőbb törzsbeli népekhez: „Gyermekeim! Szeretném, ha meghallgatnátok, amit mondani akarok. Táncra akarlak tanítani titeket, s azt szeretném, ha táncolnátok.» (...) Késő éjszakáig járták a Szellemek táncát, s akkor a Mester azt mondta, eleget táncoltak. (...) egész nap beszélt hozzájuk. Kezdetben – mondotta – teremté Isten a Földet, majd elküldte Krisztust, hogy tanítsa az embereket. A fehérek azonban gonoszul bántak vele, testét sebekkel borították, ezért Krisztus visszatért az égbe. Most indiánként jött el megint, hogy minden újra kezdődjék és jobb legyen. Mert jövő tavasszal, amikor térdmagasságban ring a fű, a Föld felszínét új talaj borítja majd, és maga alá temet minden fehér embert. Az új Föld édes füveket hajt, gyönyörűséges folyók szelik át, magas fák hajolnak vizük fölébe. És visszatérnek a bölények és a lovak csordái is. A Szellemtáncot járó indiánok a magasba emelkednek, és ott lebegnek majd, amíg az az özőnvíz elvonul. Csak akkor ereszkednek le az új Földre, őseik visszatért szellemei közé. A világot attól kezdve csak indiánok népesítik be.”⁴⁰ A megmámorosodott, a hosszú táncoktól elfáradt-elkábult indiánopsortok a konkrét létvédő intézkedéseket sorozatosan elmulasztották, és ez a zavart tudatállapotot eredményező, révílt óvatlanság a fehérek közelében (természetesen azok nyomatékos közreműködésével, sőt akaratából is) gyilkos tragédiák forrása

³⁸ BROWN, 1976, 336.

³⁹ Uo.

⁴⁰ BROWN, 1976, 375–376.

lett. Ez okozta a népéért példaszerűen kiálló szíu törzsfőnök, Ülő Bika halálát is,⁴¹ és vezetett az indián háborúkat egyszer s mindenkorra lezáró – már említett – Wounded Knee-i vérengzéshez, ott az egyébként békességre hajló Spotted Elk nevű (az amerikaiaktól Nagy Lábnak csúfolt) törzsi vezető és körülbelül 300 indián közöttük nők és gyermekek lemészárlásához.

A mindennapok kínjából kitérést kereső, megsérült lélektani alapzat, s az ennek nyomán kibomló elővigyázatlanúság, majd a káoszba forduló baleset idézte elő az ököritői borzalmakat is, s ez a háttértartalom kap kiemelt ábrázolást Móricz beszámolójában, noha a szellemi pólusok vallásos magja itt ellenkező előjelű. Az indiánok a krisztusi elveket próbálják integrálni, az ököritóiak pedig húsvét tiszteletének szentségét sértik meg – a divatot majmoló, korábbi szokásaikból kivetkező, új életformát keresgélő vágyaik talaján – amikor bált rendeznek húsvét vasárnapján. A moralitás e csonkulásának pedig a legveszedelmesebb, sőt legvégzetesebb járuléka az önvédelmi reflexek összeroskadása, majd hiánya. S ennek is a profithajszolás a legbelső, a végső oka, s vele együtt az egyéni érdekek markáns karakterizálása – amelyről Móricz élesen metszett és erős kritikai képet ad –: szemben az egymásra irányított figyelemmel, a keresztényi egymással törődéssel. A hirtelen aláaknázott történelmi folytonosság és a széttépett identitás hiányán felszökő felelőtlenség az író meglátásában egyszerre változtatja valóságos haláltánc-rítussá a bált és az ünnepet.

„És a kultúra hozta, a kultúra, a táncrendet. Ez a nyomtatott papírlap jelzi legtisztábban, mi történt hát a néppel? Azt, hogy bizonyos kultúrigényekre szert tett, de semmi kultúrmunka képességre. A föld jövedelmét semmivel sem tudták növelni, de a személyi kiadások horribilis módon felszöktek. Nem faekével szántanak ugyan, de nem is haladnak egy lépést sem Hollandia földművelése felé. A maguk szötte vászonruhából ellenben kivetkeznek, s anyagi képességeiket messze meghaladó módon ruházkodnak. Jön a divat, itt is van a nyakukon, s megtanítja őket fényűzésre... (...) Mit hozott hát a kultúra? Azt, hogy a régi halász, pásztor, tehetetlen szegény földtúró parasztnép világába nem hozott reális hasznot, de hozott morális kárt. Ma nagyobb divat ezekben a falvakban a durvaság, a szívtelenség, a komiszság, mint bármikor is volt; ma, aki valamit is ad magára, hetyke, kemény, és az Istennel se törődik! Mert ő az első a világon!... Mi is történt Ököritón? A szomszéd falvakban már van rezesbanda, na hát lesz nekik is! De olyan, hogy olyan nincs több a megyébe. És neki a falunak, neki a környéknek, fel kell hajtani a népet, itt legyen mindenki húsvét vasárnapján, mert olyan bált kell csinálni, amilyen még nem volt! Azért is kell vasárnapra tenni, ünnep első napjára, ami eddig rettenetes szentségtörés lett volna. Táncolni! Ünnepe

⁴¹ A nyugati vidékek csaknem valamennyi indián rezervátumában Dee Brown-t idézve – „préritúzként terjedt el a tánc”. Ez a mozgalom, amelybe identitásvágyak, önértelmezés, mágia és mítosz egyaránt keveredett, akkora népszerűsége tett szert az körükben, hogy rövidesen kiváltotta a fehér hatalom tiltó akaratát. „Dakotától Arizonáig, az indián terroriumtól Nevadáig az Indián Ügyek Hivatalának igazgató felügyelői és a hadsereg tisztjei próbálták kétségbeesetten megféjteni a dolog értelmét. Kora ősszel parancs érkezett: legyen vége a szellemtáncnak.” In: BROWN, 1976, 377. A szellemtánc betiltásának és főbb képviselők kiemelésének, elzárásának a katonaság és az indián rendőrség által is végrehajtott cselekvései során kialakult kaotikus rendtelenség, az öntudatvesztésekig vezető táncmámor, a kialakult feszültségek és kapkodások, a véletlenül vagy akaratlanul elsültött fegyverek idézték elő előbb Ülő Bika, azután százak halálát.

első napján! De mit! Ott egye a fene a papokat, ahun egy is kicsirázott, szakadjon rájuk az ég, meg egy darab Isten!...

Ez a tónus, ami az egész életükben uralkodik, s ami megtermette a rettenetes bajt.”

Összegezve az elmondottakat: a Móricz által elemzett ököritói szituációban centrális módon benne ég a környezeti létfeltételek gazdasági térnyerésre törekvő, profitéhes akaratoktól való agresszív megváltoztatásának hatása a mikro-, sőt a nagyobb társadalmak jövőjére. Ez a vad mohóság hasonló elveken működött az észak-amerikai indiánoknak a földjükről való elűzése, természetes létfeltételeik átalakítása, kiirtásuk vagy lezüllesztésük útján, mint abban a sorstartalomban, amit Ököritó példája a magyar író tollán felmutat.

Az ököritói tragédia csak látszólag véletlenül, egyetlen lámpa tűzokozása miatt bekövetkezett szerencsétlenség. Ahogyan Móricz oknyomozása elénk tárja, ez a dráma a korabeli magyar társadalom természetéből, folyamataiból nagymértékben következő s az emberiség egyetemes történelmére rányilalló szimbolikus szerkezetű történet, a mának is szóló üzenetekkel. Az író nagyívű analízise történeti összefüggéseiben, társadalmi kapcsolatrendszerében, morális, lelki és szakrális kontextusaiban vizsgálva a jelenséget, közelítése optikája révén olyan totálképet ad a tragédiáról, mint jóval később majd a dokumentumfilmek, az elemző szociográfiai, egyszerre oknyomozó és tudományos természetű vizuális mozgóképmunkák. Az általa közvetített egyedi jelenség elemzésében az emberiség egyes csoportjait, népeit, néptörödékeit ért történelmi és ezzel párhuzamosan ökológiai csapások számos más esete is prognózisszerűen nyilatkozik meg. Így a sarkvidék jégtömbjeinek riasztóan felgyorsult olvadása, Afrika egyes országainak elsivatagosodása, amely menekültáradatok millióit hajtja ma Európa felé – s a hitét, liturgikus hagyományait elhajító keresztény népek körében pusztító morális következmények is. A hit elvesztése, de legalábbis csorbulása a mai Európa erkölcsi kiszolgáltatottságának képeit is előrevetíti a hitükhöz ragaszkodó emberi közösségekkel szemben. A hit morális erőinek mellőzése, tartalmainak figyelembe nem vétele a társadalmi lét alakításában ezért ma a Móricz analízisét olvasókban a Nyugaton lebontott, elhagyott vagy felgyújtott templomok látványát idézheti fel. A helyükön támadó űr, gondolatlan, félelmes üressége csaknem ugyanolyan – konkrét vagy átvitt értelemben vett – „tűzvész utáni csűr”, mint amelyet Móricz bemutat, s amely Ököritón 312 embert égetett porrá, illetve tett egy életre nyomorékká.

De visszatérve a tragédiának és Móricz írásának történelmi idejéhez: az egymás becslésének hiánya, a katasztrófa okai között többféle síkban megjelenő profitmohóságnak a csak önmagára koncentráló figyelmetlensége, az embervédelmet és a közösségi létet védő érdekek borzalmakhoz vezető, s a népcsoportot hosszú időre gyászba borító és tönkretévő totális kiszorítása a tudatból, vagyis az önvédelmi reflexek széttrörese itt, a magyar világ e sarkában még csupán lokális katasztrófához vezetett. Ám ez a lokális sorscsapás egy – már teljes nemzeti síkon is rövidesen megjelenő – jóval nagyobb arányú baj bekövetkezésének előjeleként is felfogható. Az ököritói dráma után négy év múlva kitör az első világháború, amelynek következményeképpen az önvédelmi eszközeit, erőit elveszített Magyarországot területének kétharmadától fosztják meg. Az égő csűrré változott, darabjaira eső Kárpát-medence magyarságának egyharmada

– az utódállamokban – bűnösnek tartott, kizsorítandó, az észak-amerikai indiánokéhoz sok vonásában hasonló létállapotba kerül, ahogyan arról határon túli irodalmunk számos műve később megrázóan tanúskodik, közöttük Szöcs Géza *Indián szavak a rádióban*, *Csingacsgek* látogatása a világosi villamossági üzletben című költeményei, Kányádi Sándor „indián” versei vagy Ferenczes István: *Velünk az indiánok* című esszéje. S Erdélyen és a Partiumon kívül más magyarlakta területekről is bőségesen sorolhatók volnának a nevek és a példák.

De mindez már egy másik történet. Azt egy másfajta tűzvész okait kutatva lehet majd egybevetni az indián történelemmel.

KARÁDI ZSOLT

Móricz Zsigmond és „az ötletek tűzmestere”

Móricz és Nagy Endre

I.

Móricz Zsigmond 1927. május 22-én a *Magyarország* hasábjain közzétett egy írást *Levél Nagy Endréhez* címmel.¹ A régi barátához szóló szöveg apropóját az adja, hogy a magyar kabaré atyjának nemrégén jelent meg *Lukits Milos kalandjai* című könyve. A Móricz-mű a levél, a tárcsa és a könyvismertetés furcsa elegye. Eszerint a szerző Leányfalú felé hajózik, s útközben figyeli a fedélzeten körülötte lévő embereket. Egyszer csak, miközben az Ismeretlennel néz szembe, eszébe jut egyik szegény újságíró társa, aki hirtelen lefordult a székről és meghalt. Az író ennek kapcsán arról beszél, mi lenne, ha a halál órá is így leselkedne, ha benne lenne az éppen fogyasztott feketében vagy a levegőben... Ekkor megpillant a hajó ablakán egy golyónyomot, amely annak emléke, hogy a kommün alatt a szentendrei partról rálóttek. Megkérdi: „...mi lenne, ha egy ismeretlen s láthatatlan golyó...” Az elmékedést azt szakítja meg, hogy zsebéből épp akkor kifordul egy takaros könyv, amelyet a felesége tett oda, mert neki nagyon tetszett. Nagy Endre Lukits Milos-kötetéről van szó. Mielőtt Móricz belelapozna, megjegyzi: „Régen nem olvastam magyar könyvet: nem tudok olvasni, el van rontva az ember, aki ír... Az, ami másnak öröm és hangulat, nekünk ipar és verseny...”² „De ez a könyv azonban megragadott, sodort s feledtem, hogy írás...”³ Fellapozza a kiadványt, amely megragadja fantáziáját, s repíti a fantasztikumba.

Ez után Móricz Zsigmond hosszan leírja, miről szól az *Állami gyilkolda*, amely rendkívüli hatást gyakorolt rá. A mű egyes szám első személyű narrátort alkalmaz; Móricz az írást Nagy Endre saját történeteként olvassa, mondván: „Elolvastam az első novellát (...), abban az van elbeszélve, hogy te egyszer Norvégiában egy kikötővárosban jártál fiatalkorodban, Thuëzandban...”⁴ A továbbiakban is fenntartja a tegező formulát, amely

¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Levél Nagy Endréhez*. In: MÓRICZ ZSIGMOND: *Tanulmányok I.* Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1978. Szépirodalmi, 537–539. [MÓRICZ, 1978.]

² MÓRICZ, 1978. 537.

³ MÓRICZ, 1978. 538.

⁴ MÓRICZ, 1978. 538. A Nagy Endre-kötet (NAGY ENDRE: *Lukits Milos kalandjai*. Budapest, 1927. Genius [NAGY, 1927.]) *Előszava* tisztázni próbálja, ki is a címszereplő, „akinek rendszertelen és kocsmaasztalok mellett elszórt elbeszéléseit a nyilvánosság számára” az író most összegyűjtötte. Lukits, az éjjeli korrektor, a Cholnoky Viktorral és a szerzővel történt hajnali iddogálásaik alkalmával – az ötödik-hatodik spicceren túljutva – „[t]öbbször bevezetés és mindenféle apropos nélkül kezdett elbeszéléseibe, amelynek primitív, mondhatnám dilettáns formáit élet és meggyőződés fűtötte át.” A furfangos Nagy Endre azonban a történetek igaz voltának elbizonytalanításával, é

megerősíti az én-elbeszélés látszatát: azt, hogy a fantasztikus események az elbeszélővel történtek meg. Móricz *te*-ként szólítja meg a novella hőseit, aki Thuëzandban munkanélküliként tengődik, ezért öngyilkos akar lenni. A hajókorláton áthajoló, s onnan a mélybe zuhanó férfit beszállítják egy öngyilkosok számára fenntartott intézménybe. Itt a hős a gazdagon terített asztalok között már-már jól érezni magát, amikor a számára vonzó szőke lány egy cikk narancstól holtan esik össze, akivel pedig beszél, azt feneketlen kút nyeli el, a pázsitban, a kövek között viperák futnak ki. Innen csak menekülni lehet... Móricz felismeri, hogy a történet az egész emberi lét szimbóluma: „Ez az egész élet, amelybe a túlsó életből vetettük át magunkat, s ahol csak addig létezőnk, míg az Ismeretlen, aki játszik velünk – ő, hogy lehet, hogy soha nem unja el a játékot –, míg az Ismeretlen ki nem oltja életünk kicsi mécsesét...”⁵ A nyílt levél végén Móricz őszinte elismeréssel nyilatkozik barátja művéről: „Soha ennél jobban szíven nem talált mese; köszönöm neked, mert felibe emelt az életnek és a halálnak, és emberi volt és költői és remekül megírva.”⁶ Nagy Endre aligha kaphatott volna dicséretesebb és elismerőbb mondatot.⁷ De hát ki is volt ő, aki efféle elragadtatott szavakat váltott ki Móricz Zsigmondból?

amikor is azt mondja: „[a] legrészeletesebb földrajzi könyvekkel próbáltam utólagosan elbeszéléseinek ténybeli adatait ellenőrizni és – bevallom – legtöbbször ez nem sikerült, úgyhogy végzetül magam is kénytelen voltam kételkedni szavahihetőségében.” (NAGY, 1927. 3.) A *Még egy előszó* című fejezetben Nagy Endre ismét biztosítja olvasóit arról, hogy – noha a kötet első két munkájának, az Állami gyilkoldának és *Az ellopott menyországnak* megjelenése után gyakran úgy érzi, mintha a szövegek minden kifejezését „adoptálta” volna (mintha azok „magam elméjének édes szülőjé lett volna”) –, Lukits Milos szavait tolmácsolja: az ő „zavaros elbeszéléseit írom össze a közönség számára.” Ugyanakkor – ismét bizonygatva megbízhatóságát – kiemeli: „Házi könyvtáram valamennyi forrásmunkájában se sikerült olyan adatot találnom, amely Lukits Milos elbeszéléseinek ténybeli állításait megerősíthette volna. Most már nyugodt biztonsággal kifejezhetem azt a meggyőződésemet, hogy Lukits Milos ez eseményeket sosem élte át a valóságban (...) Hiszen a valóság is csak a képzelet egyik formája (...) Biztos, hogy azokat a tájakat, amelyekről Lukits Milos beszél, geográfus sose látta...” (NAGY, 1927. 29–31.) Így igaz: a főntebb említett Thuëzand nem létező város; Norvégiának nincs ilyen települése. (Vö.: https://wikihuhu.top/wiki/list_of_towns_and_cities_in_norway. Letöltés: 2022. június 29.) A (nyilvánvalóan) fiktív história további izgalmas mozzanata az, amikor a főszereplő – megtudván társától, hogy az öngyilkosok számára fenntartott intézmény gyönyörű kertjében „kiszámíthatatlan véletlenek mögé” rejtik a halált – rémülten dadogja: „De hiszen ez borzasztó!... Ördögi gondolat!... Emellett a Mirbeau „Jardin de supplices”-e valósággal Epicur kertje!” (NAGY, 1927. 15.) Octave Mirbeau: *A kínok kertje* című, 1899-ben született regénye 1921-ben jelent meg magyarul. <https://mek.oszk.hu/17700/17781/pdf/17781ocr.pdf>. (Letöltés: 2022. június 30.) A *Nyugatban* Ambrus Zoltán ezt írta róla: „A *Le Jardin des Supplices* még olyanokat is megbotránkoztatott, akik előbb egészen elfogulatlanul olvasták munkáit. Majdnem közvélemény volt, hogy itt már olyan ember áruja el magát, akinek a kegyetlenség alaptermészete és akinek betegsége, hogy: csak a testi gyötrelmen látásában találhat gyönyört. Pedig Mirbeau-nak volt oka azt hinnie, hogy fantáziája és írói ereje talán egyik könyvében sem nyilatkozott meg akkora hatalommal, mint ebben a kínai históriában, amelyben bizonyára meg- és elriasztóan sok a vérgőz és a más efféle rémség.” AMBRUS ZOLTÁN: Mirbeau. *Nyugat*, 1917. 5. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2022. június 30.) A mű szerkezete hasonló *Az állami gyilkoldáéhoz*; eme könyv elején is néhányan beszélgetnek (éppen a gyilkolás filozófiáját fejtegetik), s a főcselekményt majd az egyik szereplő meséli el. Nem állítom, hogy a Párizsért és a francia kultúráért rajongó Nagy Endre e mű hatása alatt dolgozta ki novelláját, mindenesetre elgondolkodtat, miért adja hőse szájába éppen *ezt* a mondatot. Epicur kertjéről az tudható, hogy Epikurosz görög filozófus (Kr. e. 341–270) Kr. e. 306-ban 80 mináért vásárolta meg Athénban a *képoszt*, a kertet, s itt rendezte be iskoláját. Itt tanított Kr. e. 270-ben bekövetkezett haláláig. (Az epikureus irányzatot nevezik a *képoszt*, vagyis a kert filozófiájának is. Vö.: Magyar Nagylexikon, 10. Főszerk. BÁRÁNY LÁSZLÓNÉ. Budapest, 2000. Magyar Nagylexikon Kiadó, 782.

⁵ MÓRICZ, 1978. 539.

⁶ MÓRICZ, 1978. 539.

⁷ A novella a kötet megjelenés előtt már napvilágot látott a *Nyugatban*: NAGY ENDRE: Különös úti élmények I. Állami gyilkolda. *Nyugat*, 1926. 3. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2022. június 25.)

II.

Nagy Endre (is) a magyar irodalom csaknem elfeledett alkotói közé tartozik. Kortársainak egy része, s a róla valamit tudó utókor ítélkezői is többnyire a *pesti kabaré atyjaként* emlegetik. Kétségtelen, hogy életének jelentős hányadában különböző kisebb-nagyobb színpadokon volt konferanszié. Ugyanakkor rengeteget írt: megjelent műveinek tekintélyes része regény, novella, tárca és színdarab. A nagyszülősi születésű, 1877 és 1938 között élt Nagy Endre – mint azt az *Egy város regényében* megírta – Nagyváradon kötött barátságot Ady Endrével és Bíró Lajossal. Eredetileg színésznek készült, családja ellenben mérnököt szeretett volna belőle faragni. Pesten egy évig jogásznak tanult, később azonban váradi jogi akadémián folytatta tanulmányait. Jókai hatása alatt írni kezdett. Váradon lett újságíró: Halász Lajos szerződtette a Szabadsághoz. Pályájának következő állomása Budapest, ahol a *Magyar Szó*, a *Vasárnapi Újság*, a *Pesti Napló*, s az *Új Idők* közölte munkáit. 1908-ban megalapította a Modern Színpadot, az első magyar igényes műsorral jelentkező kabarét. Az 1913-ig az Andrássy út 69. alatt működő intézmény hamarosan irodalmi szintű műsorokkal lépett a közönség elé: olyan szerzők munkái hangoztak el itt, mint Csokonai Vitéz Mihály, Tinódi Lantos Sebestyén és Petőfi Sándor, illetve Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Kiss József, Heltai Jenő, Ignotus, Gábor Andor, Somlyó Zoltán, Szép Ernő – Lányi Viktor, Szirmai Albert, Reinitz Béla és Zerkovitz Béla megzenésítésében. 1909. március 4-én itt hangoztak el először Reinitz Béla Ady dalai.⁸ Nagy Endre irányítása alatt a színház nagy hatású társadalomkritikai fórummá vált. Erre utal Ady 1912 nyarán keletkezett cikke, amelyben így ír: „Szinte jóleső, hogy van egy hely még, ahol a komizságokat valóban komizságoknak merik látni és bélyegezni, egy kis színpadi fórum, mely fölér egy ál-parlamenttel.”⁹

Nagy Endre 1913-ban egy esztendőre családostul Párizsba költözött. A kabaréból korábban annyi pénzt keresett, hogy itt hét szobás lakást tudott bérelni; gyermekei francia iskolába jártak. Ő azonban – mint ezt a *Párizs, 1913* című regényében megfogalmazta – mégsem boldog. Örökké és menthetetlenül idegennek érzi magát a Diadalív árnyékában.¹⁰ Amikor kitört az első világháború, önkéntesnek jelentkezett a frontra...

Hazatérve onnan előbb *Az Est*, majd a *Budapesti Hírlap* újságírója lett. A színházhoz sem lett hűtlen: 1921-től a Gresham, 1923-tól a Pesti Kabaré igazgatójaként konferált rendületlenül. 1924 és 1929 között a Teréz körúti Színpad társigazgatója volt.

Móriczsal való jó kapcsolata a húszas években válik közelivé, majd akkor lesz egyre közvetlenebb, amikor az író – Osvát öngyilkossága után – Babitscsal közösen jegyzi a *Nyugatot*. Nagy 1924-ben portrét közölt a folyóiratban Móriczról, akinek külsejét és

⁸ BÁNOS TIBOR: A pesti kabaré. In: Magyar Színháztörténet 1873–1920. Szerk. Gajdó Tamás. Budapest, 2001. Magyar Könyvklub – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 667–668.

⁹ ADY ENDRE: Nagy Endre fóruma, Nyugat, 1912. 15. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00109/03504.htm>. (Letöltés: 2022. június 30.) Újraközlve: Ady Endre összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok X. S. a. r.: Láng József és Vezér Erzsébet. Budapest, 1973. Akadémiai Kiadó, 198.

¹⁰ NAGY ENDRE: Párizs, 1913. In: N. E.: Várad – Pest – Párizs. Budapest, 1958. Szépirodalmi, 465–468.

lelki habitusát egyaránt igyekeznek jellemezni. A nem túl mély közlemény inkább napilap-jellegű eszmefuttatás, mintsem irodalmi igényességű arckép, amely azért rávilágít Móricz néhány sajátos vonására.¹¹

Nagy Endre neve Móricz Zsigmond naplóiban 1924-től több helyen feltűnik, 1925-től pedig néhányszor levélben fordul hozzá. 1925. március 10-én ezt jegyzi fel: „Nagy Endre dolgozik, mindent elvégez, amit tud. Kabarét ír és játszik: a felesége a modellje volt, ma a menedzsere. Az köti a szerződést számára, mint egy rossz gyerekről gondoskodik róla, s képessé tette arra, hogy a mi fogalmaink szerint rengeteget keressen. Lányát Párizsban, fiát Berlinben neveli, ötvenmillió kevés neki egy hónapra.”¹²

E bejegyzés után nem sokkal, 1925. március 30-án Holics Eugénia öngyilkos lett, s április 2-án meghalt. A *Nyugat* 1925. május 16-i számában Nagy Endre közzétette *Janka* című megható portréját.¹³ Erre a cikkre reagál Móricz az aznap írott levelében:

Salgótarján, 1925. máj. 16.

Kedves, kedves jó Endrém,

egész úton sírtam. Mélyen megrendített az írásod, amely azonfelül, hogy gyönyörű s művészi kép – igaz és szív és szeretet és megértés. Hogy szeretett Téged. Tán az egyetlen voltál, akit kezdettől végig egyenlően.

Feleségedet is.
Csókol Zsiga

Sógoromnál vagyok itt.¹⁴

Móricz és Nagy Endre barátságának egyik, némileg disszonáns mozzanata 1929 nyarához kapcsolódik:¹⁵ az írótt ekkor avatták díszpolgárrá szülőhelyén, Tiszacsécsén. Az ünnep történetét Hamar Péter gondosan rekonstruálta.¹⁶ A felemásra sikeredett, s

¹¹ NAGY ENDRE: Móricz Zsigmond arcképe. *Nyugat*, 1924. 4. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 30.) A cikk majd – a Jankáról készített portréval együtt – megjelenik a NAGY ENDRE *Hajnali beszélgetések Lukits Milossal* című kötetében. Lásd Budapest, 1930. Genius (Móricz Zsigmond arcképe, 89–93.; Janka. Móricz Zsigmondné, 95–100.)

¹² MÓRICZ ZSIGMOND: *Naplók 1924–1925*. S. a. r.: Szilágyi Zsófia Júlia és Cséve Anna. Budapest, 2010. Noran Kiadó. 338. [MÓRICZ, 2010.] Nagy Endre anyagi helyzetére vonatkozóan lásd még az 1935. augusztus 2-i napló-részletet: MÓRICZ VIRÁG: *Tíz év II*. Budapest, 1981. Szépirodalmi, 503. [MÓRICZ VIRÁG, II. 1981.]

¹³ NAGY ENDRE: *Janka*. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 30.) Lásd a 11. sz. lábjegyzetet.

¹⁴ Móricz Zsigmond levelei I. S. a. r. és a jegyzeteket írta F. CSANAK DÓRA. Budapest, 1963. Akadémiai, 175. [F. CSANAK, I. 1963.]

¹⁵ Az esetre Hamar Péter hívta fel a figyelmemet.

¹⁶ HAMAR PÉTER: „A bölcső még ma is megvan. Most kilenc éve adta ajándékba Tiszacsécsé községe, mikor díszpolgárává választott” In: H. P.: *Ködsítés nélkül*. Budapest, 2008. Kairosz, 83–110. [HAMAR, 2008.]

a szakirodalomban is több csúsztatással szereplő esemény (amelyre Móriczot két lánya, Gyöngyi és Lili, felesége, Simonyi Mária, valamint Kárpáti Aurél, Nagy Imre, továbbá két újságíró, Dernői Kocsis László és Bakos Ákos kísérette el¹⁷) nyilván másképp érintette őt, mint a kívülállókat. Számára Csécse mindig is „tündérsziget” maradt,¹⁸ míg az idegen, jelesül most Nagy Endre, kendőztelenül rögzíti a faluban tapasztalt nyomorúságot. *Száraz riport* című írásában¹⁹ erős szavakkal számol be a tiszacsécsi állapotokról: „Néhány magyarruhás leány is volt, de népművészetnek, sőt iparkodásnak nyoma se volt a ruháján. A többi selejtes városi ruhába öltözködött. A legények is mintha egy városi zsidóruhásnál szedték volna össze találomra az öltözetüket. Láttam egy legényt, akinek sportsapkája volt, bricsesze, fekete harisnyája és bőrkamásniája. Fiúk, leányok általában szőkék, mint valami szláv faluban. Arcukon semmiféle egységes faji jelleg nem látható. Néhány napja jöttem csak meg a Rajna völgyéből, ahol ezerszámra láttam leányokat, legényeket, azokhoz mérten ezek feltűnően rosszul tápláltak és beteges testalkatúak. Sok a forradás és a tüdővész.”²⁰ A riportot hatásos mondattal zárja: A szónoklatok sokáig tartottak, ráértem körülnézni. Móricz Zsigmond valamennyi parasztját megismertem, csak éppen a daliás, nagytratorő Turi Danit kerestem hiába. Azt hiszem, ezt az egyet csak Móricz Zsigmondban találhatnám meg.”²¹

A fővárosban élő, Európa több országában (később majd Amerikában is) megforduló Nagy Endre realista, már-már naturalista képet fest Tiszacsécse népéről.²² A riportra Móricz 1929. július 18-án, Leányfalun kelt levelében válaszol, amelynek felütése megbántottságot sejtet: „Kedves Bandim, így sértettem én meg oly sokszor a falu érzékenységét, mint most te az enyémet.”²³ A továbbiakban – a *Száraz riport* adatait kiegészítendő, pontosítandó – tényeket sorol Tiszacsécse lélekszámáról, az emberek szegénységéről, egészségéről és a leventékről, majd Nagy Endre záró bekezdéséhez („A szónoklatok sokáig tartottak, ráértem körülnézni. Móricz Zsigmond valamennyi parasztját megismertem, csak éppen a daliás, nagytratorő Turi Danit kerestem hiába”) az írói alakteremtés létjogának védelmében hozzáfűzi: „Nézd meg azt a két parasztot, akivel le vagyok fényképezve és megleled a Turi Dani figurák válfaját is. Ahhoz, hogy

¹⁷ HAMAR, 2008. 95.

¹⁸ HAMAR, 2008. 100.

¹⁹ NAGY ENDRE: Száraz riport. Móricz Zsigmond jubileumáról. Nyugat, 1929. július 16. 70–71. (1929. 14. sz.) <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 29.) [NAGY, 1929.]

²⁰ NAGY, 1929.

²¹ NAGY, 1929.

²² Hamar Péter is idéz egy részletet Nagy Endrének fiához írott leveléből, amelyben még a *Száraz riport*hoz képest is nyomasztóbb helyzetrajzot nyújt: „Nézem a lovas daliákat, a fehér ruhás lányokat, az egész ünneplő falut: csupa elkorcsosodott, lerongyolt ember az emberi szépségnek minden nyoma nélkül. Nagyon sokan meztláb voltak (vasárnap volt!) és még többnek sebforradással volt tele a nyaka, arca. Nem a fajnak, hanem a nyomornak a közös stigmája volt rajtuk.” HAMAR, 2008. 100. A levél így folytatódik: „Értelmetlenül nézték az egész ünnepélyt, beszéltem velük, annyit tudtak az egészségből, hogy az öreg Móricznak, az ácsnak a fia »úr« lett Pesten és most borzasztó gazdag ember és még a képviselők is paroláznak vele (...) Persze volt rengeteg szónoklat magyar kultúrfőlényről, a magyar nép szeretetéről, sőt az irodalomról is. A nép pedig ott állott meztláb, rongyosan és szájátva hallgatta...” Közlétesí SzCHEIBER SÁNDOR: Két Móricz Zsigmond-dokumentum. It, 1958. 2. sz. 275. [SCHEIBER, 1958.] (A levelet közli a Móricz Zsigmond levelei I. [F. CSANAK, I. 1963. 429.]) Móricz nyilván nem ismerte, nem ismerhette ezt a szöveget.

²³ Móricz Zsigmond levele Nagy Endrének. Kelt [Leányfalun], 1929. júl. 18. In: F. CSANAK, 1963. 300.

egy élő ember regényhős legyen, nem kell a regényt végigélnie, hanem elég, ha egy-egy lelki megvillanást megérez benne az író, aki figyel.”²⁴ A levél végére Móricz korábban nehezményező szavai megenyhülnek, s a régi barátság hangján szól: „Különben kedves, szerető cikked igen jólesett és vasárnapra okvetlen várunk reconnaissance-vizitre itt Leányfaluban a Nagyságos Asszonnyal és gyerekeiddel együtt, kézcsók és ölelés kinek-kinek mi dukál. Szeretettel Zsiga”.²⁵

Móricz Zsigmond és Nagy Endre kapcsolatának dokumentumai között akadnak olyanok is, amelyek kevéssé hízelgők a barátra nézve. Naplóiban Móricz olyan, „magánhasználatra” szánt kijelentéseket is tesz, amelyek pillanatnyi érzelmi felindulásait, olykor gyorsan múló felháborodásait rögzíti. Az 1929. szeptember 3-i bejegyzés a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* nemzeti színházbeli halovány próbája kapcsán idézi Nagy Endrének a szünetben elmondott szavait: „Mindig mondtam én, hogy Móricz Zsigmond soha nem fog tudni darabot írni. Mert a színpadon egy külön színpadi élet van, amelynek a valósághoz semmi köze.”²⁶

Ismeretes, hogy Móricz – különösen második házassága idején – milyen harcot folytatott a drámával és a színpaddal. (A konfliktusról nem egy bírálatában a kritikus jó barát, Schöppflin Aladár is megemlékezett.) Ehhez a küzdelemhez tartozik az 1929. szeptember 30-i részlet is, amely a *Szépasszony kocsisa* című, 1929. szeptember 6-án, a Magyar Színházban bemutatott három felvonásos színdarabhoz kapcsolódik. A mű, amely megbukott, számos esetben tűnik fel a naplókban. Szeptember 30-án, a darabot gyöngének tartó olvasói levél kapcsán indul az elmélkedés. Ennek elején – ahol Móricz melleleg felsőhajt – „[a]z Úri muri játszása alatt rájöttem, hogy valójában nem tudok színpadra írni”²⁷ – emlegeti (némi rosszmájú irigységgel) Nagyt: „Ma jön a *Nyugat*, s ebben Nagy Endre, a kabarégiccsek mestere, akinek két emeletes háza van Pesten, azt írja, hogy Móricz Zsigmond csak nagy alkotásra való, az ilyenhez nem ért, ne is értsen.”²⁸ A hosszabb füstölgés közepén Móricz – visszatekintve korábbi regénydramatizálásaira – konklúzióként rögzíti: „Színpadra írni, egészen más, mint regénybe.”²⁹ A saját színművével nyilván elfogult Móricz Zsigmond a bejegyzés végén visszatér az azt indító gondolatokhoz: „Csodálatos, hogy az ilyen taknyos, mint ez a szegény Nagy Endre, aki elképzeltetlen sületlenségekkel szórakoztatta a közönséget – nem mint conferancier, mert abban remek, s azért szeretem őt változatlanul –, de

²⁴ F. CSANAK, 1963. I. 301.

²⁵ F. CSANAK, 1963. I. 301.

²⁶ MÓRICZ ZSIGMOND: Naplók 1926–1929. S. a. r. Cséve Anna és Szilágyi Zsófia Júlia, Budapest, 2012. Noran Könyvesház, 543. [MÓRICZ, 2012.]

²⁷ MÓRICZ, 2012. 578.

²⁸ MÓRICZ, 2012. 579.

²⁹ MÓRICZ, 2012. 579. A cikk, amelyre Móricz utal, Nagy Endrének a *Nyugat*-ban 1929. október 1-jén megjelent írása. (Az október 1. ellentmond a naplójegyzet szeptember 30-i dátumának...) NAGY ENDRE: Nehéz a giccs!, *Nyugat*, 1929. 19. sz. Lásd <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 30.) Ebben a szerző Kálmán Imréről, Bartók Béláról, Ady Endréről és Márk Lajosról közöl anekdotát, amelyekben azt példázza, milyen nehéz a művésznek giccsot alkotnia. (A Móriczot idéző szöveg sugallata szerint a *Szépasszony kocsisa* giccs...) Gellért Oszkár szerint a cikk olvastán Móricz dühösen mondta: „Nagy Endre nem színkritikus!” GELLÉRT OSZKÁR: Kortársaim. Budapest, 1954. Művelt Nép, 122. [GELLÉRT, 1954.] Gellért emlékezése a *Nehéz a giccs!* kapcsán: GELLÉRT, 1954. 122–126.

mint író; hogy ez merészel a fejemhez vágni adomákat: hogy Márk Lajos, egy igazi giccsművész, nagyobb idealista nálam.”³⁰

E pár sorból érdemes kiemelni azt, hogyan hárit el Móricz mindenfajta kritikát. A naplókban sok helyen találunk író társait, barátait is meg- és elítélő sorokat; elég Molnár Ferenc vagy Schöpflin Aladár nevét említeni. A fentebbi idézettel összefüggésben megjegyzendő, hogy itt Móricz Nagy Endrét, mint író-t kevéssé becsüli, konferansziéként azonban elismeri, sőt szereti. E kettősség közös életük további részében is bizonyára fennáll, habár ilyen direkt módon nem jelentkezik.

III.

Móricz Virágtól tudjuk, hogy Móricz Zsigmond mekkora lendülettel állt neki a *Nyugat* szerkesztésének. Ezt a korszakot ő és Szilágyi Zsófia könyveikben aprólékosan feltárták.³¹ E folyamatot nem részletezem, csak Nagy Endrére és a Nyugat-Barátok Körére összpontosítok.

Móricz Virág könyve szerint apja 1930 őszén, Kosztolányinak a PEN Club elnökévé történt megválasztása után kezdett töprengeni azon, hogy Magyarországon nincsenek igazi irodalmi körök. Az Akadémia, a Kisfaludy Társaság, a Petőfi Társaság „öregurak” gyülekezete. Móricznak volt egy korábbi terve, a Nyugat Barátok Irodalmi Szövetsége: itt már említette a vitadélutánokat, az írói találkozásokat, a felolvasásokat. Az összejövetelek szervezője és vezetője Nagy Endre lesz – gondolta.³² Erősen kapacitálta őt annak érdekében, hogy vállalja el ezt a szerepet, amelynél „jobb és becsületesebb előfizetőgyűjtés nem lehet.”³³ Nagy Endre, aki 1930 őszén jött haza két hónapos amerikai körútjáról, ráállt, így Móricz a *Nyugat* 1930 karácsonyi számában³⁴ már bizvást közreadhatta a Nyugat Barátok Körének megalakulását. A lap jelesei 1930 szilveszterét együtt töltötték, s így az 1931. január 3-i megnyitón Móricz már bizvást mondhatta: „Kik a *Nyugat* barátai? Bizonyára nemcsak az írók, akik inkább áldozatai, hanem az olvasók, akik most már huszonnégy éve tartják fenn ezt a folyóiratot a szabad, bátor és európai irodalom számára.”³⁵

Móricz és Nagy Endre jóval előre megtervezett programmal állt elő: a hét valamenyi napja tartogatott érdekességeket. A hétfő a pszichológusoké lett, a kedd a költők,

³⁰ GELLÉRT, 1954. 579.; Márk Lajosról (1867–1942) lásd: TÜSKÉS ANNA: Márk Lajos élete és munkássága <http://real.mtak.hu/10880/1/2.017.pdf> (Letöltés: 2022. június 29.)

³¹ MÓRICZ VIRÁG: Móricz Zsigmond szerkesztő úr. Budapest, 1967. Szépirodalmi, 114–491. [MÓRICZ VIRÁG, 1967.] SZILÁGYI ZSÓFIA: Móricz Zsigmond. Pozsony, 2013. Kalligram, 475–490.

³² MÓRICZ VIRÁG, 1967. 272–273.

³³ MÓRICZ VIRÁG, 1967. 273.

³⁴ MÓRICZ VIRÁG, 1967. 274. Móricz Zsigmond 1930 májusában alakította ki először a *Nyugat* előfizetőinek baráti köré szervezéséről szóló elképzelését. Célja a folyóirat és az előfizetők szorosabb kapcsolatának megteremtése volt. A Kör megalakulásáról a *Nyugat* 1930. november 16-i száma adott hírt. Lásd MÓRICZ ZSIGMOND: Naplók 1930–1934. S. a. r.: Cséve Anna, Inzsöl Kata, Lengyel Imre Zsolt, Tardy Anna. Budapest, 2016. Noran Könyvesház, 49. [MÓRICZ, 2016]. A Naplók 47-es számú lábjegyzete szerint a Nyugat-Barátok Köre Irodalmi Szalonjának helyet adó klubhelyiség 1931. január 3-tól a Britannia, május 19-től a Bellevue szállodában volt. MÓRICZ, 2016. 49.

³⁵ MÓRICZ VIRÁG, 1967. 276.

a szerda a prózáíróké, a csütörtököt Nagy Endre kapta. (Péntekenként képzőművészek, szombatonként női alkotók léphettek a közönség elé.) Az egész elképzelés lelke Nagy Endre volt, aki ügyesen, szellemesen szórakoztatta a publikumot. Móricz Zsigmond ekkor mondta el köszöntőjét, amelyet a *Nyugat* 1931/9-es száma közölt.³⁶

A szöveg előszóban történő előadásra készült, ám írott műként is érdemes a figyelemre. A köszöntő a „kötelező” bevezető sorok után portréként értelmezhető. Mint ilyen, Móricz azon munkái közé tartozik, amelyekben színészekről–színésznőkről, rendezőkről (Ujházi Ede, Blaha Lujza, Jászai Mari, Rátkai Márton, Hevesi Sándor) nyújtott szubjektív értékelést.³⁷

A mű elején álló felvezető sorok a laudálandó személyt – annak páratlan hatását bizonyítandó – a mesék és legendák világába emeli: „Én nem tudom, van-e még egy párja ez világon, hogy van-e ma még egy ember, aki ennyi embert meg tud mozdítani és napról napra ugyanabban az órában délutáni álmából és egész napi kétségbeeséséből fel tud ébreszteni, hogy maga körré vonzza. Bizony mondom, könnyebb volt a mese fuvolásának és könnyebb volt a legendák szentjének a patkányokat és a farkasokat és a madarakat magához hívni, mint a mai döglődő gazdasági viszonyok mellett becsalogatni az embert az édes ige hallgatására.”³⁸ A *fuvolás* és a *legendák szentje* kifejezések ismert motívumokra és művekre mutatnak: a rágcsálóknak muzsikáló furulyás (vagy fuvolás) a hamelni patkányfogó történetére utal, míg a *legendák szentje* a madaraknak prédikáló, s a gubbíói farkast megszelídítő (és megtérítő) Assisi Szent Ferencet idézi.³⁹ Ezzel a gesztussal Móricz kimondatlanul a Nagy Endre-i teljesítménynek – a kor társadalmi szokásai közötti – szinte emberfeletti mivoltára utal.

Móricz leszögezi: mondandóját *olvassa*, tehát nem Nagy Endre módra rögtönzött beszédről van szó. Barátjában azt az embert dicséri, aki húsz éve áll a pódiumon, és „gyűl és torlódik felé a közönség, mint a szép híves patakra, hogy üdülést nyerjen az ő szavai forrásának csergedező csobogásán.”⁴⁰ A 42. *zsoltárra* rájátszó köszöntő emelkedett stílusa az újságírástól induló Nagy Endrét ünnepli, aki *ott* sem csak a „toll robotosa” volt, hanem az „ötletek tűzmestere”. „Azoknak az ötleteknek a villamos

³⁶ MÓRICZ ZSIGMOND: Nagy Endre. Köszöntő a Nyugat-Barátok Körének Nagy Endre-lakomáján. In: MÓRICZ, 1978. 689–691. *Nyugat*, 1931/9. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 29.) A szám nemcsak Móricz szövegét közli, hanem Kosztolányinak az íróról szóló esszéportréját, Mészáros László Nagy Endrét mintázó szobrának fotóját, illetve Gellért Oszkár *Csokor* című versét is. Az összeállítás előtt Nagy Endre *Találkozásom Jóbbal* című novellája áll. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 29.)

³⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: Ujházi. In: MÓRICZ, 1978. 324–331.; Blaha Lujza, 332–334.; Jászai Mari, 416–417, Jászai Mari, 520–521.; Rátkai Márton, 579–580.; Hevesi Sándor, 743–747.

³⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: Nagy Endre. In: MÓRICZ, 1978. 689.

³⁹ KOVÁCS ENDE: [A] hamelni patkányfogó. In: Világirodalmi lexikon IV. Főszerk. Király István. Budapest, 1975. Akadémiai, 186.; Ferenc, Assisi Szt. In: Magyar Katolikus Lexikon III. Főszerk. Dr. DIÓS ISTVÁN. Budapest, 1997. Szent István Társulat, 612. Vö.: ANTON ROTZETTER-WILLIBRORD-CHRISTIAN VAN DIJK-THADDÉ MATURA: Assisi Szent Ferenc. A kezdet, és ami abból megmaradt. Budapest, 1993. Vigília, 91.; Jókai-kódex XIV–XV. század. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közléteszi P. BALÁZS JÁNOS. Budapest, 1981. Akadémiai, 312–326.; Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból I. Középkor és reneszánsz. Szerk. BARTA JÁNOS és KLANICZAY TIBOR. Budapest, 1963. Tankönyvkiadó, 91–94.; Szent Ferenc prédikál a madaraknak. In: A magyar középkor irodalma. Vál. V. KOVÁCS SÁNDOR. Budapest, 1984. Szépirodalmi, 959–961.

⁴⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: Nagy Endre. In: MÓRICZ, 1978. 689.

szikráztatója, amelyek az újságot kivilágosítják és sziporkázó fényükkel egy napra éltek.⁴¹ A méltatás innentől kezdve két szempontból is tanulságos. Bizonyítani akarja, hogy Nagy Endre született író, nem pusztán sikeres konferanszié. Író, aki írói munkát végzett akkor is, amikor a színpadon állt. Az előszóban előadott mondatai a világtörténelem két évtizedének „legremekebb tükre”.⁴²

A gondolatsor nyelvi-stilisztikai szempontból tudatosan megszerkesztett szöveg, amelynek hívó szintagmája éppen az ötletek tűzmestere szerkezet. Az itt olvasható *tűz főnév* a későbbiekben olyan szókapcsolatokat vonz, mint az ötletek *villamos szikráztatója*, *megvilágosítások ragyogó fénye*, *a nap fénye*, égi világosság, *fényt* kell sugározni, *karbunkulus*, *amely a sötétben is világít*, *fényben és árnyban*, *tűzvész*, *húszévi ragyogás*. Móricz prózája itt lírai magaslatokba emelkedik. Benne van az ünneplés elfogódottsága, az évforduló öröme és meghatódottsága. Nagy Endrében azt a bátor embert magasztalja, aki – kiállva a közönség elé – hitet sugároz, „az emberi jószág, az emberi idealizmus, az emberi megértés fanatizmusát.”⁴³ Csak azt sajnálja, hogy mindez nem volt (technikailag) meggrógzítható. A laudáció végén Móricz fennkölt bekezdést ír, amellyel méltóképpen ünnepli barátját: „Hogyan mondjam meg késő koroknak, hogy volt itt közöttünk egy író, aki úgy süvöltött fel, hogy nevetésbe fullasztott minden könnyet, s mégis a felviharzó kacagás helyén a könnycsepp harmatát hagyta vissza. A késő koroknak azt mondhatom, hogy sajnálhatják, hogy nem voltak jelen, s nem hallották akkor és akkor Nagy Endrét, aki egy szóval sebeket gyógyított és ugyanaval a szóval sebeket ütött: gyógyító sebeket ugyanazokon a lelkeken.”⁴⁴ Eme erősen föltilizált beszéd – egybeolvasva a naplórészletekkel – rámutat arra is, hogy a nyilvánosságunk szánt szövegek és a naplóban rögzített gondolatok gyakran ellentmondanak egymásnak. A napló, a magánhasználatra szóló végtelen szövegfolyam a gyónás, vallomás, vezeklés, a „[p]arttalan és különböző műfajokba szétágazó vég nélküli írás”⁴⁵ színtere, amelyben számos műcsíra, vázlat, műrészlet is helyet kapott.

A napló számos esetben egy-egy érzelmi felindulás levezetésének terepe is. Az 1931. május 15-i, a *Nyugattal* kapcsolatos töprengések között van néhány izgalmas mondat. A bekezdésben Móricz azt emlegeti, hogy az 1931. május 9–18. között megrendezett Budapesti Nemzetközi Vásáron, a Magyar Írók Szalonjában (amely egyébként az ő ötlete volt) felolvasott néhány adomát.⁴⁶ „Nincs különösebb sikerem, de legalább kénytelen voltam kicsit népszónokká lenni. Még ezt is meg kell tanulnom. Érdekes, hogy Nagy Endre zavart a legjobban, előtte röstellem magam, s csak olyankor merek beszélni, ha ő nincs ott.”⁴⁷ Ez utóbbi mondat arra enged következtetni, hogy Móricz

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ MÓRICZ, 1978. 690.

⁴⁴ MÓRICZ, 1978. 691.

⁴⁵ CSÉVE ANNA: Előszó. In: MÓRICZ, 2010. 23.

⁴⁶ MÓRICZ, 2016. 65.; 69. Vö.: MÓRICZ ZSIGMOND: A könyv és az író a vásáron. *Nyugat*, 1931. 11. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 25.)

⁴⁷ MÓRICZ, 2016. 69–70. Móricz az eseménnyel összefüggésben önkritikusan megjegyzi: „A megnyitás majdnem tragikus lett, mert nem tudok beszélni. Nincs sem gyakorlatom, se képességem a beszédre. Megírni megírom a beszédet.” MÓRICZ, 2016. 69.

zavarban van, amikor Nagy Endre előtt kell megszólalnia. A legendás konferanszié, aki ekkor már több mint két évtizede folyamatosan színpadon van, nyilván fesztele- nebbül nyilatkozik meg a publikum előtt, mint a magányosan alkotó író. A bekezdés következő mondata azonban a gondolatot másfelé vezeti: „Viszont Nagy Endre nem mer ezek elé kilépni. Neki ez szabadon járó vadállatok csordája, s nem tud velük beszélni. Egyszer megpróbálta, s pár pillanat alatt kisült, hogy nem hallják, nem értik. Az ő híres és nagyszerű konferánszai csak előkelő és zárt teremben sikerül(nek). Ide csak methodista prédikátor vagy szocialista agitátor állhat ki. Szóval a népszónok.”⁴⁸ A szövegdarab tágasabb kontextusából kiderül, a Vásár megnyitásakor a felolvasásra kiszemelt helyiség „akusztikája rettenetes” volt (...) A hangom majd beszakadt, s nem hallották...”⁴⁹ Móricz szerint az intimebb megnyilatkozás ebben a térben lehetetlen, itt csak a harsány szónoklat él meg. Ezért nem mer kilépni Nagy Endre a Vásár tömege elé.

1933. január elsején Móricz naplójában az előző szilveszterről szólva nehezményezi, hogy Nagy Endre karácsonyra „elutazott a tengerre”, így cserbenhagyta őt a másor összeállításakor. Arról is beszél, hogy a Nyugat-Barátok Köre produkcióinak korábbi sikeres kultusza kezd megfakulni, s az utóbbi, 1932. november 17-i Arany János-, s a november 24-i Petőfi-esten, ahol mindkét esetben Ascher Oszkár szavalt, a „nézők elég kevesen voltak.”⁵⁰

Az erős fejfájásról évekig panaszkodó Nagy Endrével Móricz 1935 júliusában Hévízen együtt nyaral. Az ekkori szövegrészletekben nem pusztán az az érdekes, ahogy a naplóról rögzíti barátja kései szerelmi bonyodalmait és a nőkről alkotott véleményét,⁵¹ hanem az a passzus a lényeges, amelyben Nagy Endre írói önjellemzése található.⁵² (Ennek fényében jól látható az a törekvése, amely szerint *A kabaré regénye* vagy a *Párizs, 1913* egyes fejezetei gyakran jól szerkesztett, poentírozott novellák vagy anekdoták.)

IV.

Nagy Endre imádott fia, a számtalan műtéten átesett Prutyi⁵³ 1936. február elején (valószínűleg) agydaganatban meghalt.⁵⁴ Móricz Zsigmond 1936. február 6-án meg-

⁴⁸ MÓRICZ, 2016. 70.

⁴⁹ MÓRICZ, 2016. 69.

⁵⁰ MÓRICZ, 2016. 194–195.

⁵¹ MÓRICZ VIRÁG: Tíz év, I. 1981. 496–504. [MÓRICZ VIRÁG I., 1981.]

⁵² „Én különben is az az író vagyok, hogy szeméremből vagy mért, én képtelen vagyok egy élményt leírni. Én ha leírok valamit, ami megtörtént, az már az agyvelőmben átalakul, s meg van hamisítva. Én abból anekdotát csinállok, vagy valami műfajt, én nem tudom az egyszerű valóságot leírni, én attól undorodom, hogy vallomást tegyek: nem tudom, mért, felibe akarok kerekedni az életnek, és irodalomba akarom olvasztani a tényt...” MÓRICZ VIRÁG, I. 1981. 497–498.

⁵³ Vö. KELLÉR ANDOR: Kártyacsata Prutyival. In: K. A.: Az élet édes tarkasága. Budapest, 1973. Magvető, 205–207. Kellér Andor szerint ifj. Nagy Endrét huszonhatszor műtötték. (KELLÉR ANDOR: Az öregedő Nagy Endre. In: K. A.: Az élet édes tarkasága. Budapest, 1973. Magvető, 195–204. [KELLÉR, 1973.] 202.) Márai magát a „készéges, tartózkodó és szomorú”, huszonkilenc évesen eltávozott fiatalembert idézi, aki azt mondja nem sokkal halála előtt: tizenhatodszor fogják műteni. MÁRAI SÁNDOR: Prutyi. Ujság, 1938. február 4. 5.

⁵⁴ A gyötrő fejfájásról panaszkodó Prutyit sok orvos megvizsgálja, végül egy specialista „gennyes homloküreg-

rendítő levélben fordult barátjához. A szöveg nemcsak azért felkavaró, mert benne Móricz visszaemlékszik arra a felejthetetlen traumára, amelyet két kisfia elvesztése okozott számára, hanem azért is, mert felidézi a pályája elején járó író önemésztő vívódásait is:

Drága Endrém,

Órákig némán ültem, napokig nem bírtam gondolathoz jutni. Mintha a magam fiát vesztettem volna újra el. Minden legkisebb mozzanat újra felégett bennem. Mikor az első kisfiam meghalt, azt hittem, én is meghalok. Ott voltam reménytelen élettemmel, még semmi más életalapom nem volt, csak *Az Újság* könyörfzetése, amit nem tudtam le sem dolgozni, mert mindig égetett a szegény, ahányszor felvettem a száz koronás fizetést. Írásaimat nemcsak nem adták ki, de már ki volt alakulva a vélemény felőlem, hogy tehetségtelen vagyok, és sohasem lesz belőle[m] semmi.⁵⁵

Móricz ezután megindító módon írja le, hogyan veszítette el mindkét kisfiát; a folytatásban visszatér Nagy Endre gyászára:

„Évekig felriadtam álmomból, hogy a két fiúval játszom ... ez lesz az életem? ... S itt vagyok ma is, kiteljesíttelenül, féléletnek tekintem az életemet, hogy nincs fiam s ha a te Bandikádat láttam, mindig meghomályosodott a szemem s úgy szerettem, mint a magamét és együtt éltem veletek, reménykedtem, búsultam és számolgattam ennek [a] nyomorék életnek szeszélyeit.”⁵⁶

A fenti sorok kulcsot adnak Móricz Zsigmond személyiségének egyik fő dilemmájához: nevezetesen ahhoz, hogy három leánya mellett életéből mennyire hiányzott egy *fiú*. (Az író azt szerette volna, ha Simonyi Mária fiút szül neki, a színésznő azonban nem akart gyermeket.⁵⁷ És talán itt van a magyarázata annak, hogy ki is volt Móricz Imre...) Ifj. Nagy Endre időlegesen mintha Móricz Zsigmond saját – meg nem született – fiát jelentette volna...

A levél (amely egy pillanatra még az írás értelmetlenségét is fölveti) általános létfilozófiai, már-már nihilista futamokkal zárul: „Sírok veletek és lethargiában vagyok veletek, egy darabig még élünk s aztán por és hamu. Milyen kár, hogy nincsen feltámadás, ahol velük újra találkozunk és újra játszhatunk a gyermeknevelés kis szórakozását és azt a sok édes reménységet, amit bele tudunk rakni az álmokba és az értük kínlódó vergődésekbe, mikor úgysem tehetünk értük semmit s ők sem tehetnek magukért semmit s nem mondhatunk mást, csak hogy jól jártak: minden nap ajándék, amennyivel hamarabb szabadul a rab.”⁵⁸

gyulladás” állapít meg nála; ezután kezdődik a műtétek sorozata. Nagy Endre 1938. február 9-i írásában a „meningitis szilaj görcseit” említi. BÁNOS TIBOR: Nagy Endre. Budapest, 2000. Atheneum 2000. 229–231. [BÁNOS, 2000.]

⁵⁵ Móricz Zsigmond levele Nagy Endréhez. SCHEIBER, 1958. 274. (F. CSANAK, II. 1963. 161.)

⁵⁶ F. CSANAK, II. 1963. 161.

⁵⁷ VÖ.: HAMAR PÉTER: Móricz Zsigmond utolsó szerelme. Budapest, 2007. Kairosz, 158.

⁵⁸ SCHEIBER, 1958. 274. ; F. CSANAK, II. 1963. 161–162.

V.

Nagy Endre cikkei 1929-től megszorodnak a *Nyugat*-ban.⁵⁹ A harmincas évek közepén írja legmaradandóbb könyveit: visszatért az irodalomhoz. Ismét író lett, ami mindig is szeretett volna lenni. Az *Újság* jelentette meg 1935-ban a *Párizs, 1913*-at, az *Egy város regényét* 1936 decemberében kezdi el közölni; *A kabaré regénye* 1935-ben a *Nyugat* kiadásában jelent meg. E három kötet ma is bizonyítéka annak, hogy – néhány túlírt részlet ellenére – Nagy Endre tehetséges alkotó volt. Gördülékeny stílusa, a fejezetek csattanóra záró szerkesztése, hangulatteremtő képessége okán ma is olvasható.

1938. május 5-én – feltehetően maga is agydaganatban – meghalt.⁶⁰ Személyisége, humora, ötletessége, s láttuk, fiának jótékony jelenléte nagyon hiányzott Móricznak. *Tíz év* című könyvében Móricz Virág idéz egy 1938. augusztus 5. és augusztus 8. között született feljegyzést, amelyben apja több, Nagy Endrével Hévízen töltött nyári együttlétre emlékszik: „Nem lehet leírni szavainak báját. Ha a szót leírom, szó lesz belőle, szótári, leltári, megporosodott, elhasznált, fényesre koptatott szó, ha ő kiejtette, akkor az nem szó volt, hanem az ő vérenek csöppje. Kispriccelt. De azért nem, az erekből, hanem a tubusból, amelyben a humorát tartotta.”⁶¹ Míg e sorokban Móricz Nagy Endrét, az élőszó művészét-mesterét emlegeti, a következő bekezdésben a „pesti kabaré atyját” maga *konkurens* mintájaként aposztrofálva abszurd magasságba emeli: „Most már könnyű írni róla. Az ember akármit ír, nincs itt a konkurens mintakép. Aki ismerte, örül, ha emlékezhetik rá, s megszépíti a szavakat, miket kap, aki nem ismert? van ilyen? Aki van, nem számít. A kínaiak nem ismerték. Százezer számra esnek el, s nem tudják, ki volt Nagy Endre. De mi még néhányan tudjuk, s együtt élünk vele, akár van itt, akár nincs.”⁶²

Schöpflin Aladár a Nagy Endréről szóló nekrológját a következő szavakkal zárta: „A közönség hálátlan. Félek, hamar el fogják felejteni, írásait talán már felejtik is. De nekünk, akik vele éltük át a magyar szellem egy emberöltőjét, szép emlékeink között fog maradni.”⁶³

⁵⁹ Közülük fontosabbak: NAGY ENDRE: Hajnali beszélgetések Jókairól, *Nyugat*, 1929/4–10.; Ady Endre pártállása, *Nyugat*, 1929/22–23.; Ujházi Ede arcképe. *Nyugat*, 1930. 4.; Amerika! Amerika!: Ahogy egy európai látja. *Nyugat*, 1931/1–4.; Fatornyos hazám. *Nyugat*, 1932. 7.; Fiam. *Nyugat*, 1933. 9–11. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> (Letöltés: 2022. június 29.)

⁶⁰ Kellér Andor azt írja: „A boncolás agyérelmeszesedést állapított meg, de egyetlen ismerőse sem hitt ebben; mind azt hajtogatta: a fia után halt.” KELLÉR ANDOR: Nagy Endre. Kortárs, 1958. 8. sz. 349.; KELLÉR, 1973. 203. Nagy Endre folytonos fejfájásairól Móricz is megemlékezik. 1935. augusztus 2-án a „Szervusz, Endre, hogy vagy?” kérdésre a megszólított riasztó választ ad: „Á, ez rettenetes, barátom, meg vagyok örülve, reggel olyan fejfájással ébredtem, azt nem lehet elmondani, mintha egy acélszerkezet volna beillesztve a fejembe, ami semmiképpen nem helyezhető el ... tisztára örület ... még ilyet nem láttam.” MÓRICZ VIRÁG, I. 1981. 501.

⁶¹ MÓRICZ VIRÁG, II. 1981. 176.

⁶² MÓRICZ VIRÁG, II. 1981. 176.

⁶³ SCHÖPFLIN ALADÁR: Búcsú Nagy Endrétől. *Nyugat*, 1938. 6. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 30.)

És valóban: Kellér Andor 1958-ban kísérőtanulmánnyal kiadta három regényét és néhány portróját.⁶⁴ 1989 és 2011 között megjelent egy-két műve,⁶⁵ 2012-től kezdve pár kötete e-könyvként is hozzáférhető.⁶⁶ Bános Tibor 2000-ben kis könyvet,⁶⁷ műfaj-monográfiájában több oldalt szentelt neki.⁶⁸ Fráter Zoltán szép esszében szólt róla.⁶⁹ Kortársai közül többen idézték alakját: Lányi Viktor,⁷⁰ Kállay Miklós,⁷¹ Kosztolányi Dezső⁷² arcképei, illetve Dénes Zsófia,⁷³ Tersánszky Józsi Jenő,⁷⁴ Bogáti Péter⁷⁵ emlékezései mellett a legmeghatóbb szavakat Nagy Endre halálakor Karinthy Frigyes⁷⁶ vetette papírra.

Kortársai közül sokan csak a humoristát látták benne. Az ő traumája kétségtelenül a kabaré volt. Lelke mélyén azonban mindig azt érezte, hogy hivatott író, aki csak ideiglenesen áll, hol dadogva, hol bölcs humorral a színpadi reflektorfényben, holott valójában írni szeretne. És közben elment az élete. Igényes, mondhatni kritikai kabarét teremtett. És sosem volt elégedett. Sokat keresett, ám a pénz nem tette boldoggá.

Ma olvasva őt úgy érzem, felfedezésre méltó szerző. Életproblémája, az elaprózódás és a nagy mű megírásának igénye hasonlít a Karinthy-szindrómához. Néhány novellája, tárcája, kisregénye, s mindenekelőtt az *Egy város regénye* és *A kabaré regénye* számos, a legjelentősebb kortársak teljesítményéhez mérhető fejezetet tartalmaz. Aki meg tudta alkotni a huszadik század eleji Nagyvárad szellemi portróját, aki képes volt memoárjában eleven lendülettel ábrázolni a magyar kabaré kialakulását, születését, s ebben saját szerepét, s aki oly megrendítően tudta önnön idegenségét megrajzolni az imádott Párizs lenyűgöző világában, az mindenképpen méltó az írói rangra.

A benne munkáló kettősséget legértőbben Kosztolányi fejezte ki a Nagy Endre-lakoma alkalmából született, tíztételes írásában. Néhány ecsetvonással megfesti külsejét: „Szikár, férfias alak a színpad peremén, bordó függöny előtt, hadonászó kézzel, erős

⁶⁴ NAGY ENDRE: Várad – Pest – Párizs. Budapest, 1958. Szépirodalmi, (A kötet előszava Kellér Andornak a 48. és az 52. lábjegyzetben említett írása, *Az öregedő Nagy Endre*. KELLÉR, 1973.)

⁶⁵ Szerelmesek kalauza, 1989, 2009, 2011; Öregek kalauza, 2000; A kockás város, 1998; 2009; A kabaré regénye, 2010; Apostol a hódáságon, 2010; Párizs, 1913, 2011.

⁶⁶ A kockás város, 2012; Apostol a hódáságon, 2012; A Geódhyek, 2016; Szerelmesek kalauza, 2016, Párizs, 1913, 2016, 2018; Udvari történet, 2017; Egy város regénye, 2018; A kabaré regénye, 2018; Hajnali beszélgetések Lukits Milossal, 2018; A misokai földkirály, 2019.

⁶⁷ BÁNOS, 2000. (Lásd az 54-es lábjegyzetet.)

⁶⁸ BÁNOS TIBOR: A pesti kabaré 100 éve (1907–2007). Budapest, 2008. Vince, 21–23; 25–28; 30–32, 34–47, 51–53; 71–78; 88–90; 102–105.

⁶⁹ FRÁTER ZOLTÁN: A beszélő író. Élet és Irodalom, 1997. 3. sz. 4.

⁷⁰ LÁNYI VIKTOR: Nagy Endre: Portré-kísérlet. Nyugat, 1926. 24. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 28.)

⁷¹ KÁLLAY MIKLÓS, Nagy Endre, a beszélő író. Literatura, 1926. 1. sz. 13.

⁷² KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Nagy Endre. Karc. Nyugat, 1931. 9. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>. (Letöltés: 2022. június 28.) [KOSZTOLÁNYI, 1931.] Újraközölve: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Nagy Endre. In: K. D.: Egy ég alatt. S. a. r.: RÉZ PÁL. Budapest, 1977. Szépirodalmi, 195–198. [KOSZTOLÁNYI, 1977]

⁷³ DÉNES ZSÓFIA: Nagy Endre. A Toll, 1938. július 22. 215–220.

⁷⁴ TERSÁNSZKY JÓZSI JENŐ: Nagy Endre. In: T. J. J.: Nagy árnyakról bizalmasan. Budapest, 1962. Szépirodalmi, 82–109.

⁷⁵ BOGÁTI PÉTER: „Scripta volant, verba manent” Emlékezés Nagy Endrére, Élet és Irodalom, 1963. 18. sz. 4.

⁷⁶ KARINTHY FRIGYES: Egyoldalú magánbeszélgetés Nagy Endrével. Pesti Napló, 1938. május 8. 11. (Az írás megjelent a Keleti Újság 1938. május 23-i számának 11. oldalán is.) Idézi teljes terjedelemben BÁNOS, 2000. 236–239.

villanyfényben. (...) Úgy rémlik, hogy mindig kissé erőlködik, s mindig kissé zavart.”⁷⁷ Az ötödik tétel nyitó mondatában azonban ott az elismerés: „Valóban csodálkozik is: hogy került a színpadra, a dobogóra ő, a vérbeli író?”⁷⁸ Kosztolányinak a hetedik egységben sikerül paradox módon (és szinte lírai nyelven) megragadnia a humorista (és a költő) ironikus világszemléletét: „Egyszer valaki humoristának nevezte. Erre ő halkán ezt mondta maga elé: nihilista. Az igazi humorista nihilista. Erkölcse a dolgok örök viszonylagossága. A világ tragikus kicsiségét látja, amint a költő a világ tragikus nagyságát. Ha előtte a Himalayát dicsérem, okvetlenül arra gondol, hogy nem is olyan nagy s lázasan dolgozó képzelete máris hajlandó egy porszemet a Himalaya törvényes ellenjelöltjéül fölléptetni. Ő is a végtelennel foglalkozik, akár a költő, de nem a végtelen nagy számokkal, hanem a végtelen kis számokkal. Fagyban ég el, amint a költő lángban. A humorista jéghegyek hátán didereg a világ végén s a semmibe lógatja lábát.”⁷⁹

*

Nekünk, az utókor *felejtőinek* és újraolvasóinak megadatik, hogy ismét együtt lássuk őket, Ady Endrét, Móricz Zsigmondot, Kosztolányi Dezsőt, Nagy Endrét, Schöpflin Aladárt, Karinthy Frigyes, Babits Mihályt, amint a világ végéről visszanéznek ránk és vallják Adyval:

S ha a Lehetetlent nem tudtuk lebírni,
Volt egy szent szándékunk: gyönyörűket írni.

⁷⁷ KOSZTOLÁNYI, 1931.; KOSZTOLÁNYI, 1977, 195–196.

⁷⁸ KOSZTOLÁNYI, 1931.; KOSZTOLÁNYI, 1977, 196

⁷⁹ KOSZTOLÁNYI, 1931. KOSZTOLÁNYI, 1977, 197. (A kötetbeli közlés nem egyezik meg *pontosan* a *Nyugatra*ban olvasható szöveggel. A folyóirat a *Himalaya* alakot használja.)

MAKKAI T. CSILLA – VARGA EMESE

Csomópontok és metszetek

Móricz Zsigmond műveinek
hálózatos megjelenítése – Esettanulmány

Módszertani kérdések

A klasszikus irodalomértelmezés jellemzően a szavak, mondatok, történetek szemantikai regisztere felől közelít a szövegekhez. Az elemeire bontható, egyedi struktúrákba rendeződő hálózatként elgondolt műalkotás vizsgálata új perspektívát jelenthet egy olyan szakterületen, ahol az általános tapasztalat mégiscsak az, hogy a hangsúlyok időről időre eltolódnak, a recepció az éppen aktuális tendenciáknak megfelelően változik.

Móricz életművének recepciójára is hatással voltak a kanonizációs eljárások, viszont ennek részletes felvázolása egy másik tanulmány témája lehetne. A korábbi tendenciákat ismerve és a 2000-es évektől kezdődő Móricz-újraértelmezéshez kapcsolódva felvetjük a kérdést, hogy mit állíthatunk teljes bizonyossággal, mennyire ismerhető meg kutatásunk tárgya, Móricz Zsigmond terjedelmes életműve? Illetve az eddigi irányokat kiegészítve, mit tudunk meg az írói életműről, ha egy új módszert alkalmazunk? Megszámoljuk azokat a nyelvi jegyeket, amelyek megkülönböztető funkcióval bírnak a szerző stílusára nézve: pl. a szóképzleti gazdagság, a szintaktikai jellemzők, a szókörnyezet és ezek eloszlását vizsgálva egymással összevetjük a szövegeket.

A pálya alakulástörténetének vizsgálatához gépi elemzési módszert használtunk, a statisztikai alapokon működő stilometriát. Ez egy automatizált szövegelemzési módszer, amely képes nagyméretű szövegtörzsek elemeinek összehasonlítására. Az elemzés egy részben kontrollálható folyamat, hiszen a kutató választja ki a vizsgálatok paramétereit, hogy a szoftver a teljes szöveglista hány százalékát használja fel az elemzéshez, és hány százalékát vonja ki az elemzésből, mennyi és mekkora mintát vegyen ki a szövegből, melyik távolságmértéket használja. Ezáltal az algoritmus számszerűsíti a szövegek egyes nyelvi jellemzőit és azok eloszlását a textusban, valamint a távolságmértékek szerint veti össze a korpusz elemeit. Ilyen módon a kimenetként kapott ábrákról a szövegek egymáshoz való viszonya olvasható le.

A stilometriát elsősorban bizonytalan szerzőségű szövegek alkotójának azonosítására alkalmazzák, hisz ez a statisztikai módszer megkülönbözteti a szerzői stílusok közötti különbségeket a szövegekben.¹ Így az úgynevezett „szerzői ujjlenyomat” kerül detektálásra, mivel a szoftver a szövegek tematikus szintje alatt meghúzódó nyelvi jellemző-

¹ Lásd PATRICK JUOLA: *The Rowling Case: A Proposed Standard Analytic Protocol for Authorship Questions*, *Digital Scholarship in the Humanities*, 2015. 1. sz. 100–113.; MACIEJ EDER: *Elena Ferrante: Egy „virtuális” szerző*, *Digitális Bölcsészettudomány*, 2021. 5. sz. 3–17.

ket térképezi fel. Ez főként a nem tudatosan használt szavak/szókapcsolatok, vagyis a jelentés nélküli funkciószavak eloszlásán és gyakoriságának vizsgálatán keresztül történik. Kutatások azt bizonyítják,² hogy a funkciószavak eloszlása fontosabb stílusmarker, mint gondolnánk, ráadásul emberi olvasással nem mérhető vetülete a szövegnek.

A stilometria nemcsak szerzőazonosításra lehet alkalmas, hanem a szerzői életmű szóhasználatváltozásának feltérképezésére, korszakolására is.³ Az írói ujjlenyomat változásai a jelentés nélküli funkciószavak eloszlásának és gyakoriságának vizsgálatával szintén fellelhetőek. Ezek a jelenségek emberi szemmel, szoros olvasás révén nehezen érzékelhetőek, így ebben a számítógépes nyelvészetnek lényeges szerepe van.

Tanulmányunkban többféle mérést és vizualizációt mutatunk be, arra keresve a választ, hogy a stilometriailag kimutatható-e a szövegek publikálásának időrendje, megcélozható-e valamiféle korszakolás, láthatóvá válnak-e eltérések vagy új összefüggések Móricz regényeinek hálózatában?

Szövegműveletek, mérések

A vizsgált szövegtörzs 30 regényből áll, amelyeket a Magyar Elektronikus Könyvtár szolgáltatásából értünk el. Az életműből kizárólag a regényeket vizsgáltuk, mivel bizonyos alkalmazott távolságmétrikák érzékenyek a szövegek hosszúságára. A kiválasztott 30 mű Móricz összes regényének kb. 80 százalékát jelenti; ez reprezentatív korpusznak tekinthető. A regények között előzetesen három kategóriát állítottunk fel: az elsőbe az 1910-es évek regényei, a másodikba az 1920-as években, a harmadikba pedig a kései, 1930–1940-es években kiadott művek tartoznak.

A Móricz-korpuszon végzett első stilometriai kísérletünk egy korábbi klaszteranalízis volt.⁴ Ennél az elemzésnél a 3000 leggyakoribb szó-bigramot (tehát két egymás után következő lexémát) vizsgáltuk a szövegekben, illetve nem használtunk cullingot, ami azt jelenti, hogy nem szűrtünk ki egyetlen szó-bigramot sem a szövegekből. A használt távolságmérték pedig a szövegvizsgálatokra fejlesztett Eder deltája volt.⁵

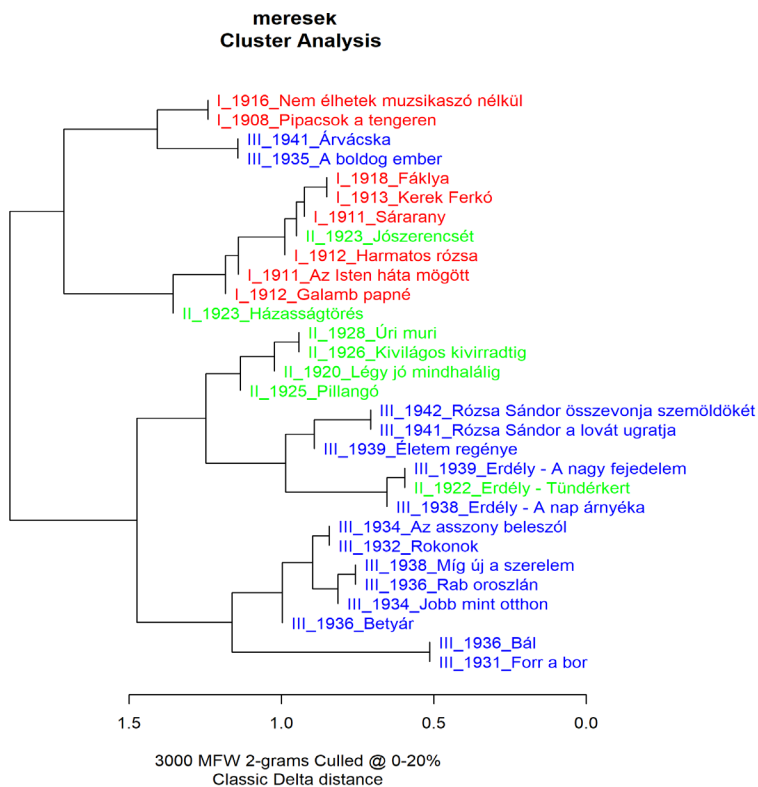
A vizsgálat eredményét ábrázoló dendrogramon a Móricz-szövegek két nagy ágra oszlanak, ahol a határvonal az 1920-as évek regényeinél húzódik meg. A két klaszteren belül pedig nagyrészt időrendi sorrend állt fel a művek között. Megfigyelhető azonban, hogy az 1923-as *Jószerecsét és Házasságtörés* is a korai regényekkel került egy csoportba. Ezek a művek tematikailag nagyon eltérnek egymástól, mint ahogy általában az 1910-es években írt regények; ezért ebből arra következtethetünk, hogy a

² Lásd HARALD BAAAYEN: *Word Frequency Distributions*, Dordrecht, 2001, Kluwer; JOHN BURROWS: „Delta”: A Measure of Stylistic Difference and a Guide to Likely Authorship, *Literary and Linguistic Computing*, 2002. 17. sz. 267–287.

³ Lásd LUTOSŁAWSKI, WINCENTY: *The Origin and Growth of Plato's Logic: With an Account of Plato's Style and of the Chronology of his Writings*, London, 1897, Longmans; VAN HULLE DIRK – KESTEMONT MIKE: *Periodizing Samuel Beckett's Works: A Stylochronometric Approach*, *Style*, 2016. 2. sz. 172–202.

⁴ MAKKAI T. CSILLA – VARGA EMESE – VÉTEK BENCE: Egy életmű metszete. Stilometriai vizsgálat Móricz Zsigmond regényein, *Szépirodalmi Figyelő*, 2022. 1. sz. 71–85.

⁵ MACIEJ EDER: Taking stylometry to the limits: Benchmark study on 5,281 texts from *Patrologia Latina*, In: *Digital Humanities 2015: Book of Abstracts*, Szerk. Sydney, 2015, University of Western Sydney.

művek hasonlósága nem tematikai összefüggésekben áll, hanem a szóhasználat szintjén húzódo stílusbeli kapcsolatokban.

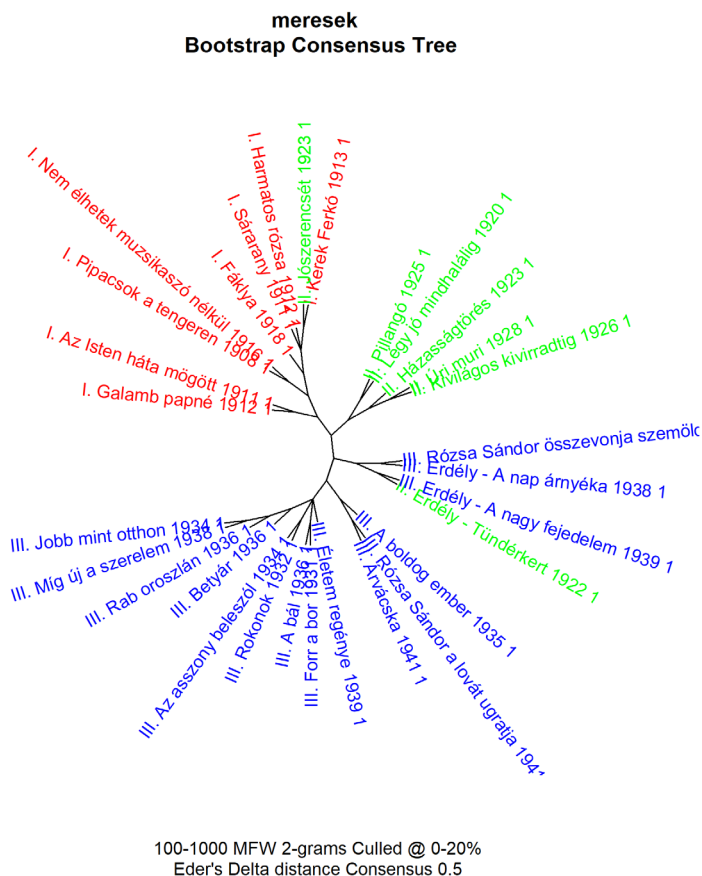
Az *Árvácska* (1941) és a *Boldog ember* (1935) is több rokonságot mutat a korai művekkel, mint a későbbiekkel. Mindkét szöveget az elhangzott történetek, párbeszéd – tehát az előbeszéd – irodalmi nyelven történő elbeszélhetősége jellemzi. Ez arra enged rákérdezni, hogy a korai művek éroteljesebben közvetítik-e a hangzó nyelvet, az előbeszédet.

Mivel a különféle paraméterek részben eltérő eredményeket hoznak, egy kutatás során több mérést ajánlott elvégezni, és összehasonlításuk alapján értékelhetjük az eredmény megbízhatóságát. A megbízhatóság maximalizálása és a „véletlenek” kiszűrése létező probléma a stilometriában, ezért egy olyan ábrázolási mód került kifejlesztésre, amely több mérést képes egy ábrán vizualizálni. Ezen voltaképpen az egyváltozós, többszöri mérések együtteséből vont konszenzus kerül megjelenítésre.

A konszenzusfa gyakorlatilag egy sorozatnyi klaszterezés eredményeit összegzi egy ábrába,⁶ jelen esetben a beállított paramétereink szerint, a leggyakoribb 100–1000 szavas tartományban vizsgált a szoftver. A mérést mintavétellel készítettük, ami annyit

⁶ MACIEJ EDER: Visualization in Stylometry: Cluster Analysis Using Networks, Digital Scholarship in the Humanities, 2017. 1. sz. 50–64.

jelent, hogy a szoftver a textusokból random 15000 szó hosszúságú részleteket vetett össze. Mivel a szöveghosszak közötti eltérések torzíthatják az eredményt, szükséges volt az elemzéshez a mintavételezésre. Az iterált mérés során a szógyakorisági lista hosszúsága változott: az algoritmus először a 100 leggyakoribb szó-bigramig (tehát két egymás után következő szóig), majd a 200 leggyakrabban előfordulóig, egészen az 1000 leggyakoribb egymást követő szóig vizsgálta a részleteket. Ezen kívül meghatároztuk a konszenzusküszöböt is, tehát azt, hogy az elvégzett mérések hány száza-

lékában jelenjenek meg a hasonlóságok ahhoz, hogy az algoritmus figyelembe vegye azt. Mi egy közepes erősségű, 0,5-ös konszenzusküszöböt állítottunk be. A vizsgálat eredménye az alábbi ábrán látható.

A klaszteranalízissel ellentétben a konszenzusfán a szövegek egymáshoz való távolsága kevésbé olvasható le, viszont jól megfigyelhetőek az egyes szövegcsoportok, melyek szorosabb kapcsolatot mutatnak egymással, illetve láthatóvá válnak azon szövegek, amelyek nagyobb stílusbeli eltérést mutatnak a többitől. „A konszenzusfa másik fontos különlegessége, hogy egy plusz paramétert is magával hoz: a konszenzus erősségét.

Ezzel a paraméterrel lehet megadni számára, hogy a klaszterezési eljárások hány százalékában kellett közvetlen kapcsolatot találnia a két szöveg között ahhoz, hogy itt is közvetlen kapcsolatban levő szövegeként jelenjenek meg.”⁷

Ezt a paramétert a mérési beállításoknál adjuk meg, a mi vizsgálatunk esetében ez egy közepesen erős mérték volt. A Móricz-regények a konszenzusfán három nagy szövegcsoporthoz oszlanak: a korai, a ’20-as évekbeli és a kései regényekre. A sorozatnyi klaszterezés tehát a dendrogramhoz hasonlóan egyfajta kronológiát eredményezett a konszenzusfán. Hasonlóképpen, a *Jószerencsét* itt is a korai regényekhez sorolódik, a *Házasságtörés* viszont már a ’20-as évek csoportjába kerül. Mivel a *Jószerencsét* megírásának körülményei ismertek,⁸ tehát az a tény, hogy Móricz 1914-ben folytatásokban kezdte el közölni a regényt a *Nyugat*-ban, majd az első világháború kitörése megszakította a szövegfolyamot, egyáltalán nem meglepő, hogy stilometriai értelemben a szöveg a ’10-es években kiadott szövegek közé sorolódik. A regény végül csonka változatban, 1923-ban jelent meg, a könyv végén pedig Móricz is értékeli a félbehagyott szöveget: „Ez a regény a Világháború által torzóvá szakadt. Írtam, mert az Élet diktálta; nagygnak indult, bőségesnek, fulladtnak, sokrétűnek, mint volt Akkor a Sorsunk. // S jött a Háború: és felrobbantotta a regényt, mint minden életet. Azóta kilenc év múlt el: sem változtatni, sem folytatni, sem kiadni nem tudtam; ma itt a könyv, mint történelmi dokumentum.”⁹

A Móricz-kutatók egyetértenek abban, hogy a világháború változást hoz az írói kifejezésmódban;¹⁰ ezt az időszakot inkább az új beszédmódok keresése jellemzi: „Az életműben azonban változást tapasztalhatunk. Aktívan folytatta ugyan az írást, mégis a *megjelentetett* művek száma elmarad a korábbi tempóhoz képest. Nagyobb terjedelmű művel, regénnyel csak 1917-ben jelentkezik. A háború alatt főként rövidebb műfajokban közöl írásokat, ez az időszak leginkább az új forma, az új téma keresésének idejeként jellemezhető.”¹¹ A stilometriai kísérlet kimutatta, hogy a *Jószerencsét* nyelvhasználati szempontból a korai írói korszakhoz sorolható, emellett pedig azt, hogy a világháború lezárását követően, közvetlenül a ’20-as évek környékére már egy másik írói korszak kezdete tehető.

Mivel azt feltételezzük, hogy ez a változás sokkal rétegzettebb, komplexebb folyamat, folytatni szerettük volna a regények vizsgálatát más beállítási paraméterekkel és vizualizációkkal. Célunk a művek mélyebb, nyelvhasználati összefüggésrendszerének, hálózatoságának megmutatása volt.

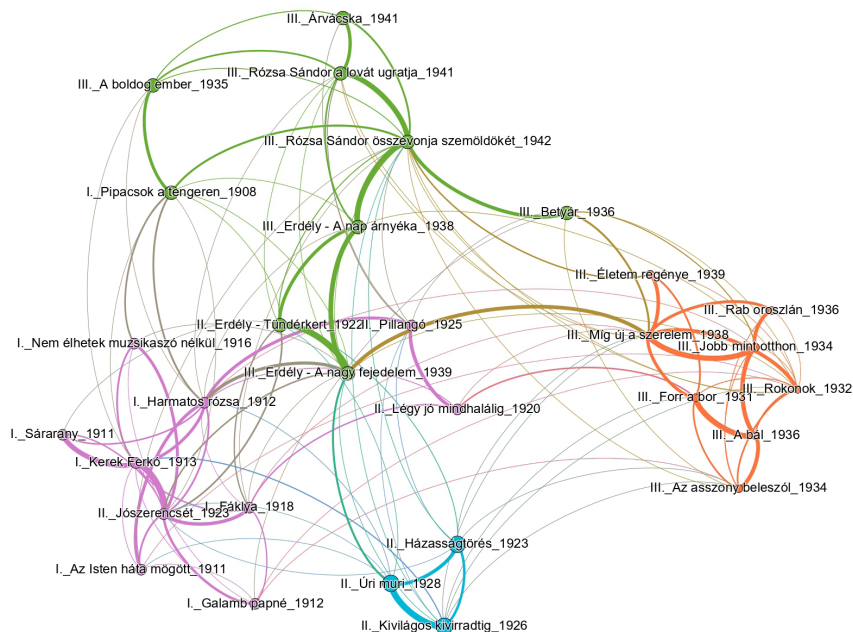
⁷ SZAKÁCS BÉLA BENEDEK: Szövegelemzési módszerek automatizációja, BME VIK, TDK-dolgozat, 2018. Lásd: <http://tdk.bme.hu/VIK/SW5/Szövegelemzési-modszer-automatizacioja>.

⁸ SZILÁGYI ZSÓFIA: Móricz Zsigmond. Monográfia. Pozsony, 2013, Kalligram, 175 [SZILÁGYI 2013]; CSÉVE ANNA: A Tükör mint hallucinációs fal. *Alföld*, 2005. 9. sz. 74–81.

⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Jószerencsét, Regények I.*, Budapest, 1975, Szépirodalmi Kiadó, 834.

¹⁰ SZILÁGYI 2013, 218.; TARDY ANNA: Tükör-élet-mű. Móricz Zsigmond Tükör-kötetei, Első Század, 2012, 2. sz. 315–354. 321.; TARDY ANNA: Levelek a frontról. A Móricz-hagyaték emlékei az első világháború kezdeti időszakáról, In: *Emlékezés egy nyár-éjszakára. Interdiszciplináris tanulmányok 1914 mikrotörténelméről*, Szerk. Kappanyos András, 2015, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 105–115. [TARDY 2015.]

¹¹ TARDY 2015, 109.

A konszenzusra előállítás mellett a mérés [2. ábra] olyan adatbázist eredményez, amelyen a megadott számú jellemzők alapján a szövegek egymáshoz való viszonya jelenik meg. A szövegek közötti konszenzus erőssége számokkal van súlyozva. Ez képezi a konszenzusháló alapját, amelyet a Gephi szoftverbe¹² importálva egy hálózatos ábrán tudtunk megjeleníteni. Ez a vizualizációs módszer a kapcsolatrendszer egyszerűsített ábrázolását teszi lehetővé, mely az aktuális szempontoknak megfelelően kiemeli az összefüggéseket, így az eredmények könnyebben értelmezhetővé válnak. A hálózatban már nemcsak az egymáshoz közeli szövegcsoportok láthatóak, hanem az egyes szövegek összes kapcsolata és azok erőssége is megjelenik.

A kapcsolat erősségét az élek vastagsága, valamint a csomópontok közötti távolság jelöli. Ez által láthatóvá válik, hogy valamely szöveg melyik másik regénnyel rokonítható stilometriai értelemben. A kapcsolatok számának megfelelően pedig növekszik a regényt jelző csomópont mérete is. A színek az egyes klasztereket jelölik, vagyis azon regények csoportját, amelyek szorosabb stílusbeli hasonlóságot mutatnak egymással. Eszerint láthatóvá válik, hogy a regények nagyrészt korszakok szerint különülnek el egymástól. A lila klaszterbe a korai regények kerültek: főként a *Sárarany*, *Kerek Ferkó*, *Jószerencsét*, *Fáklya*, *Isten háta mögött* mutatnak szoros kapcsolatot egymással. A kék klaszterbe a huszas évek regényei közül a *Házasságtörés*, az *Üri muri*, a *Kivilágos kivirradtig* került, viszont az is megfigyelhető, hogy egyes művek inkább későbbi regényekkel mutatnak szorosabb rokonságot, ilyen a *Pillangó* (1925) és a *Légy jó mindhalálig*

¹² Gephi, hozzáférés: 2022. 09. 20., <https://gephi.org/>.

(1920). A harmincas években megjelent művek, az *Életem regénye*, *Míg új a szerelem*, *Rab oroszlán*, *Forr a bor*, *Rokonok*, *A bál*, *Az asszony beleszól* a piros színű klaszterbe tartoznak. A szintén harmincas években kiadott *Betyár* (1936) és *Boldog ember* (1935) szorosabb kapcsolatot mutatnak a későbbi, Rózsa Sándor-regényekkel.

Ha azt szeretnénk megvizsgálni, hogy melyik az a szöveg, amelyik a legtöbb regénnyel áll kapcsolatban, tehát melyik az a Móricz-regény, mely az életmű „origójának” tekinthető, akkor azt látjuk, hogy kiemelt helyet foglal el az Erdély-trilógia, illetve a Rózsa Sándor-regények csoportja. Gyanakodhatunk arra, hogy a szövegek hosszúságából adódó nagy szókinccs meghatározó tényező ebben, viszont mivel a mérés mintavételezéssel készült, tehát random kiragadott egyforma hosszúságú szövegrészeket vetettünk össze, a torzítás lehetőségét kizárhatjuk. Mindezek tudatában, érdemes megvizsgálni, hogy a Rózsa Sándor- és az Erdély-regények, ezen belül pedig a *Rózsa Sándor összevonja szemöldökét* (1942) miért milyen képez a legtöbb regénnyel stilometriai rokonságot.

Móricz nyelvjárás-használatának fejlődésvonalát nézve a kutatások arra mutatnak rá, hogy a kezdeti nagyarányú tájnyelviség a '20-as esztendőktől letisztultabb, egyszerűbb lesz: „A húszas évektől kezdve már a nagyvonalú ecsetkezelés jellemzi: nem a hangzó külsőségek visszaadására, hanem csak „színek” megvillantására törekszik a dialógusokban, majd a gondolati szövegekben.”¹³ Ez a stílusesszék jellemzi a Rózsa Sándor-regényeket is: az elbeszélés mód meghatározó eleme a szegedi nyelvjárás megjelenítése a párbeszédokban és a belső monológyszerű leírásokban. A nyelvi vonatkozású elemzések gyakran utalnak a nyelvjárás következetlen használatára. Péter László olyan jelenségekre hívja fel a figyelmet, mint az ö-zés helytelen használata a regényekben, a szegedi nyelvjárásokon kívül másvidéki tájszavak megjelenése és a fonetikus írásmód alkalmazása, valamint egyazon nyelvi jelenségek többféle jelölése.¹⁴ A jelenségek együttese olyan heterogenitást kölcsönözhetett a regény stílusának, amelyhez stilometriailag sok korábbi szöveg tud kapcsolódni. Úgy tűnik, ezek a regények magukba olvasztják a móriczi írásmód különböző karakterjegyeit, amelyek elemekben az egyes szövegekben is felfedezhetőek.

A hálózatos megjelenítés segít ábrázolni a szövegek közötti stilometriai kapcsolatot, de az összefüggésrendszerek megfejtése további filológiai kutatómunkát és szoros olvasást igényel. Vizsgálatunk rávilágít arra, hogy a gépi elemző módszerek új irányokat nyithatnak meg az életmű értelmezéséhez, s ez minden irodalomtörténész számára nyitott feladat lehet...

¹³ SEBESTYÉN ÁRPÁD: A tájnyelv, mint stílusesszék Móricz Zsigmond műveiben In: Magyar nyelvjárások. Szerk. Kálmán Béla – Papp István – Sebestyén Árpád, Debrecen, 1972, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 9–41., 19.

¹⁴ PÉTER LÁSZLÓ: A „Rózsa Sándor” nyelve: a nyelvjárás írói alkalmazásának kérdéséhez: Móricz Zsigmond halála 10. évfordulójára. Tiszatáj, 1952. 3. sz. 152–181.

MERC S ISTVÁN

Az életet írásban továbbélni: Kaffka Margit és Móricz Zsigmond

I. Egy nexus mibenléte

Ady Endre a „Nyugat» Margitjának» dedikált, 1913-as *Vágyni hogy szeretnék* című költeménye – zárójelben odaillesztett – utolsó strófájában vallomást tett:

(Margit, egyfajta a fajunk,
Be, nagyon nem itthon vagyunk
S be, nagyon itt kell nekünk lennünk
S be kár ez a sok furcsaság:
Csak tépik lelkünk, a lazát,
Kit őseink feledtek bennünk.)

Ady Endre és Kaffka Margit „egyfajta faj» a referencialitás alapvetően három síkján figyelhető meg. Ezek közül kettőt az ősök említésével fed fel a költő. Mindketten szatmáriak, a közös szülőföld, gyermekkori és ifjúkori helyszínek erős kapcsolatot jelentenek még akkor is, ha a Nagykárolyban és környékén töltött időszakban nem ismerték egymást. De az ősök említése a századelő polgárosuló világában, torlódó társadalmában nem csupán a közös helyhez való kötődés hordozója, hanem a két alkotóban kétségtelen meglévő dzsentri-tudat kifejezője is. A referencialitás legelvonatibb szintjén az „egyfajta faj» a magyar ugar lehúzó erejével szemben álló modern, nyugatos szemléletű világnézet és irodalom képviselőinek, a „magyar messiások» sorsközösségének kifejezője.

Ady Endre és Kaffka Margit élete a legkülönbözőbb időszakokban és legkülönbözőbb helyszínen egymásba gabalyodott.¹ Adyval ellentétben a Szatmár és Bereg mezsgyéjén, Nagykárolytól mintegy 90 km-re születő Móricz Zsigmond és az irónó sorsában nincs túl sok adekvát kapcsolódási pont. Mindketten már a *Nyugat* induló évében, 1908-ban csatlakoztak a folyóirathoz. Első házasságában használt férjezett nevén Frölichné Kaffka Margit már a lap legelső, 1908. január 1-jei számában jelent-

¹ Erről részletesebben: MERC S ISTVÁN: A dedikációk ürügyén: Ady Endre ismeretlen szakítóverse 1913-ból – megjelenés előtt. Elhangzott: Százegy éjnek virrasztója: Emlékezés Ady Endre halálának 101. évfordulóján, Nagykároly – Szatmárnémeti, 2020, 01. 30–02. 02.

kezett: Kosztolányi *Négy fal között* című kötetéről írt kritikát.² Móricz 1908. október 15-én a *Hét krajcárral* debütált. Szinte bizonyos, hogy ekkortól kezdve rendszeresen megfordultak közös rendezvényeken, társaságokban. Ezeknek a – hívjuk – közös előfordulásoknak elvéte látjuk nyomát. Móricz és Kaffka Margit személyes viszonya elsősorban szerkesztőségi és kulturális eseményeken való találkozások lehettek. Több olyan felolvasó estnek kellett lennie, mint amilyen a *Nyugat* 1909-es bemutatkozása Nagyváradon,³ vagy az 1914-es, Zeneakadémián tartott matiné.⁴

A kötetlenebb nexusra jelen pillanatban egy jel utal. Ez egy Móricz Üllői út 95. alatti lakására címzett, 1913. május 23-ai távirat, amelyen (betűhív közléssel) a következő szöveg szerepel: „ady, lengyel, leszna, hatvany kéri legyen este kaffkánál márványutca 29 találkozás hétkor csak vacsora nem üzlet sok üdv –.”⁵ Arról nincs tudomásunk, hogy az akkoriban szoros házastársi kontrollban élő Móricz elfogadta-e a meghívást, bár az illusztris társaság mindenképp csalogató lehetett. A hasonló összejövetelek Kaffka Margit házában igen gyakoriak voltak mindaddig, míg az író nő újra nem házasodott. S ezek a lakomák nem ritkán fordultak éjszakai kocsmázásokba, ahol viszont Kaffka Margit mindvégig úrihölgyként viselkedett, mint az Tersánszky Józsi Jenő visszaemlékezéseiből kiderül.⁶ De olvashatunk ilyen tivornyázásba forduló összejövetelről – nem minden öntömjénezéstől mentesen – Szabó Dezsőnél is.⁷ Arról azonban ezek a beszámolók nem beszélnek, hogy az Ady vezérletével zajló éjszakázásokban Móricz jelen lett volna-e.

A továbbiakban Móricz Zsigmond életének három olyan pontját elemzem, ahol egyértelmű Kaffka Margit megidézése. Azért beszélhetünk megidézésről, mert ezek egyike sem személyközi kapcsolatban történő megnyilvánulás. A megidézett Kaffka Margit testi valójában nem, csak virtuálisan volt jelen, a diszkurzusban a dikció által elevenedett meg.

II. Móricz Kaffka Margitot olvas

E három csomópont közül csupán az első az, amikor a tragikus hirtelenséggel elhunyt író nő még élt, s életműve legkiemelkedőbb alkotásához, a *Színek és évek*hez kapcsolódik. A regény jelentőségét tekintve mondhatnánk, nem meglepetés, de mégis szokatlannak tűnő szerkesztői gyakorlat, hogy a *Nyugatban* a regény három szerzőtől is kapott bírálatot: Móricz Zsigmondtól,⁸ Lengyel Menyhértől⁹ és Schöpflin Aladártól.¹⁰ Ma már kibogozhatatlan, hogy e kritikák megírására a szerzőket a szerkesztők kérték

² Lásd FRÖLICHNÉ KAFFKA MARGIT: Kosztolányi Dezső: *Négy fal között*. *Nyugat*, 1908. 1. sz. 45–47.; <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00001/00021.htm>. Letöltés: 2022. 08. 30.

³ FRANYÓ ZOLTÁN: Mámoros ősz, *Bihari Napló*, 1972. július, 17.

⁴ A *Nyugat* matinéja. *Világ*, 1914. március 5., 14.; A *Nyugat* irodalmi estje. *Újság*, 1914. március 5., 17.

⁵ <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.1369>. Letöltés: 2022. 09. 12.

⁶ TERSÁNSZKY JÓZSI Jenő: Nagy árnyakról bizalmasan, Budapest, 1962. Magvető Kiadó, 42–55.

⁷ SZABÓ DEZSŐ: *Életeim* II, Budapest, 1965. Szépirodalmi Könyvkiadó, 518–521.

⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: Kaffka Margit, *Nyugat*, 1912. 3. sz. 212–217.

⁹ LENGYEL MENYHÉRT: Kaffka Margit regénye: *Színek és évek*. *Nyugat*, 1912. 23. sz. 854.

¹⁰ SCHÖPFLIN ALADÁR: Kaffka Margit. *Nyugat*, 1912. 24. sz. 937–944.

fel, vagy ők maguk ajánlkoztak. Mindkét gyakorlatra tudunk példát hozni. Források hiányában Móricz eme kritikáját sem tudjuk besorolni egyik vagy másik eljárásba.

Közvetett úton feltételezhető, hogy Móricz Zsigmond maga jelentkezett a feladatra. Erre utal, hogy az író bírálatát még „azon melegében”, a *Nyugat* 1912. február 1-jei számában publikálta. Írását – Lengyeltől és Schöpflintől eltérően – nem a regény megjelenése, hanem már a folyóiratközlés lezárulta után közölte. „Kaffka Margit asszony a *Vasárnapi Ujságban* megírt egy regényt, mely most fejeződött be december 31-én, kötetben még nem jelent meg, a címe *Színek és évek* s az én érzésem szerint ezzel a regénnyel ő eddigi írói útjának csúcsára ért s egyszersmind olyan magaslatra, ahova asszonyíró nálunk még soha” – hangzik a kritika első mondata.

Sokat mondó Móricz írásának címe. Kritika, illetve ismertetés esetében gyakori eljárás a vizsgált alkotás címének a főcímbe emelése. Az sem ritka, hogy a recenzius munkáját a megidézett mű tartalmára, keletkezésére, vagy más körülményére utaló címmel jegyzi. A *Hét krajcár* szerzője a *Színek és évekről* szóló szövegének azt a címet adta: *Kaffka Margit*. A név mutatja, hogy Móricznál nem a regény mint szövegtörzset áll a középpontban, hanem az alkotást Kaffka személyiségén keresztül látatja. Schöpflin Aladár nemcsak abban követi őt, hogy szintén a tulajdonnevet emeli címbe, hanem ő is az alkotón át közelít az alkotáshoz.

Amint a Móricz-tanulmány már citált első mondata mutatja, a szerző személyiségének domináns jegye, hogy asszony, nő. A regény legfőbb értékei közé emeli, hogy írója a szebbik nem képviselője. „Kaffka Margit regénye után látom csak, hogy az írás: az életnek írásban kiélése éppen úgy lehet asszonyi lehetőség, mint férfiu. A magyar társadalomnak azt a rétegét, amelyet Kaffka Margit írásban ad: soha senki így nem adta, nem is adhatta. Sőt az emberéletnek ennél külön, asszonyszemmel látott, asszonyélettel átélt, asszonytehetségen átfőzött extraktumát sem adhatták sokan: ez a regény, egy igazi írói tehetségnek szerencsés és boldog kiáradása.”

A kritikára Móricz által történt bejelentkezés melletti másik közvetett érv az, hogy az kettejük világnézeti hasonlóságát hangoztatja. Móricz a kívülálló bíráló biztonságos szerepét feladva feltárulkozik, ars poetica értékű megállapításra ragadtatja magát. Írása legalább annyira láttelepe Kaffka regényének, mint kifejezője saját realizmus-igényének és -felfogásának. „De én most egész természetesnek látom, hogy a nők éppen úgy tudjanak írni, mint a férfiak. A múltban nyilván azok a nők az igazi írónők, akiknek a nevét nem ismerjük, s akik nem írtak. Most megéreztem a belső létbeli különbséget a férfi és nő író közt. Még jobban rájöttem, hogy mennyire igazság az, amit én az írás bázisának tartok s amit eddig nem mertem ki sem mondani, mert nem esztétikai, hanem pszichológiai magyarázata annak, hogy az író ír. Az én érzésem ez: aki az életét írásban tovább tudja élni, az író. Ez az egész.” Az eredeti közlésben szereplő ritkított betűtávolság tipográfiai eszközével nyomatékosítja, hogy Kaffka Margit regénye azt a művészi attitűdöt valósítja meg, ami számára az etalon.

A Kaffka-kritika közben témában is olyan területre siklik tekintete, amely ez idáig, 1912 elejéig nem volt meghatározó, de ezt követően a Móricz-életmű központi problémaköreire közé emelkedik. „Az egész regénynek legerősebb erejű része az asszony második házasságának megírása. Hogy a házasságban két össze nem való emberi lélek,

a közönynek, a gyűlöletnek, az állati durvaságnak mekkora határáig juthat el, azt az írók eddig nem igen merték megmutatni, de itt igazi asszonyszzenvedély sistereg a házi veszekedésekben...” A *Sári bíró* népszínműves házasságábrázolása után nem sokkal Móriczra a reveláció erejével hatnak Kaffka Margit realista megfigyelései. Azokat – mint azt az „állati durvaság” kifejezéssel érzékelteti – naturalizmusba hajlónak ábrázolja. A későbbiekben saját életbeli megfigyelései, szaporodó házassági konfliktusai, magánéleti válságai mellett eme irodalom általi felismerés, megfigyelés – nyelvi megformálással kiegészülve – Móricz számos műveiben markánsan jelen lesz. Sorolhatjuk a példát az *Árvalányoktól* a *Rokonokon* keresztül az Erdély-trilógia záró darabjáig, *A nagy fejedelemig*, melynek alcímeként megjelenő három mondata magában hordozza mindezt: *A Tündérvirágba borul. Bethlen Gábor dicsősége. Zsuzsanna fejedelemasszony szenvedése eljő.*

Mindeközben Móriczot leginkább a női írás mibenléte foglalkoztatja. Plasztikus példázattal mutat rá a számára releváns különbségre. Kaffka Margitot a bibliai örökfényű olajmécsessel kezében ábrázolja. „Ennek a mécsesnek a fénynél végig megy az életen. A fény kisdud erejű, de valódi fény s megvilágítja a kört, ahol elhalad vele. Igazi életet és igazi lelkeket. Ha Kaffka Margit férfi volna, első természetes gondolata az lett volna, hogy ezt a fényt felakassza valahová magasra, hogy bevilágítsa azt a területet, amelyen neki el kell végeznie a dolgát.”

A női írást a férfiéhez képest Móricz vállaltan elnagyoltnak érzékeli. De pont ebben az elnagyoltságban látja az asszonyi megfigyelés esszenciáját. „Az egész regény legbriliánsabb esete, amikor a regény derekán a férj agyonlövi magát, mert kigázolhatatlan örvénybe került, mert nem tehet mást, mert az egész lény egy olyan idegen világ taposómalmába jutott, ahol nincs helye s ahonnan nincs szabadulása; s az a pillanat, mikor erre rájön, egy szubjektív rémes visszhangú választási bukás után: ez egy olyan jelenet, amit csak asszony írhatott meg, mert csak asszonytól telik ki, hogy a legfontosabb pillanatokban igazán ne halljon egyebet a gyerek kanálzörgésénél” és saját megszokott, aggodalmaskodó-gondoskodó gondolatainál. Móricz a leírásnál a férfi- és nőábrázolás dinamikai különbségéről beszél. Ő sem gondolta, hogy ennek kitapintására maga fog példát adni jó 15 évvel később. A *Színek és évek* férjének szituációja erős egybeesést mutat Kopjáss István helyzetével. A két részt összeolvasva egyértelművé válik, mit értett a kritikusként fellépő író a elbeszélés dinamikájának férfi és nő osztatán. A Móricz által férfi szemzőgből megjelenített tragikus összeomlás mintegy inverze Kaffka leírásának. A *Rokonokban* a végzetes tett előtt az események felgyorsulnak, Kopjáss beleszedül a körötte kavargó világba. Kaffka Margit főhősnőjének monoton egyhangúságába belehasít a pisztolylövés hangja, de az élet ezután is ugyanazzal az enervált, lelassult idővel vánszorog majd tovább, mint előtte. Csupán Pórtelky Magda társadalmi státusza, anyagi helyzete változott.

Ignotus, Ady, Schöpflin, de maga Kaffka Margit is markánsan impresszionista jellegű kritikai gyakorlatot folytatott.¹¹ Móricztól sem állt távol az érzések, gondolatok

¹¹ Kaffka Margit kritikai attitűdjére lásd MERCUS ISTVÁN: Kaffka Margit kritikáiról = Kaffka 100. Tanulmányok Kaffka Margitról. Szerk. Mészáros Zsolt, Parádi Andrea, Rákai Orsolya. Budapest, 2020. Petőfi Irodalmi Múzeum.

benyomásán alapuló, líraiságba hajló bíráló. Főleg akkor születnek ilyen írásai, ha időszükében kell az adott témához nyúlnia. Ám ez az elméleti konzekvenciákat megfogalmazó dolgozat részletekbe menő, erősen analízáló jellegű. Nem véletlen, hogy megállapításai, levezetései máig a tudományos igényű elemzések viszonyítási pontjaként szolgálnak. Ez a kritika beteljesíti a foucault-i paradigmát: „A kommentár úgy hárítja el a diskurzus kockázatát, hogy ő maga is beépül a diskurzusba: lehetővé teszi, hogy mást mondjanak, mint maga a szöveg, de azzal a feltétellel, hogy magát a szöveget mondják, mintegy kiteljesítve azt.”¹²

Móricz eme kritikája nemcsak azért fontos, mert a *Színek és évek* kanonizációjának kiinduló pontja, hanem azért is, mert maga az értelmezés is kanonikussá vált, megnyitva a teret a további analíziseknek. A Kaffka Margitról írottak áthagyományozódását mutatja, hogy azok már a mű közvetlen megjelenését környező kritikai szakaszban hivatkozási ponttá váltak. Lengyel Menyhért és Schöpflin is Móriczhoz viszonyítva szólal meg. S e Móricz-írás a regény keletkezési idejétől távolabb kerülve, a perspektivikus megközelítésű irodalomtörténeti vizsgálódásban is megkerülhetetlen. Kijelenthető, hogy a regény társadalmi viszonyokat és dszentriábrázolást előtérbe helyező interpretációit jelentősen meghatározza a Móricz Zsigmond által hagyományozott értelmezői paradigma, illetve az attól való elkülönböződés szándéka.

III. Végtisztesség járvány idején

Móricznak nem maradt más kritikája Kaffka Margitról. Szövegek útján történő kanonizálásból később nem veszi ki részét, de a kultuszápolásból igen. 1918. december 1-jén a Vörösmarty Akadémia alakuló ülését tartották,¹³ aminek – a korábban elnöknek választott, ám most gyengélkedő Ady távollétében az alelnök – Móricz Zsigmond volt a levezetője.¹⁴ Kaffka Margit halálhírét „magából kikelve, sápadtan és felindult hangon” Hatvany Lajos hozta meg.¹⁵ Az ülésen résztvevőkkel Móricz közölte, s „meleg hangon méltatta az akadémia első halottjának, Kaffka Margitnak írói értékeit”.¹⁶ Indítványozta: az előkészítő ülésen alapított, 5000 koronás Vörösmarty-díjat utolsó művéért posztumusz ő kaphassa meg, hogy az összeget gyermeke nevelésére fordíthassa. (A következő nap az író nő kisfia is a pusztító spanyolnátha járvány áldozata lett.) Levezető elnökként szintén Móricz kezdeményezte, a Vörösmarty Akadémia bízta meg Schöpflin Aladárt, hogy írjon róla monográfiát.¹⁷

¹² MICHEL FOUCAULT: A diskurzus rendje. Ford. Romhányi Török Gábor = MICHEL FOUCAULT: A fantasztikus könyvtár. Budapest, 1998. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 56.

¹³ Történetére lásd NÉMETH LUCA ANNA: Az irodalmi modernség egy szervezeti kísérlete. A Vörösmarty Akadémia története és szerepe a 20. század elejének irodalmi életében. Filológia. hu, 2012/2, <http://www.filologia.hu/tanulmanyok/az-irodalmi-modernseg-egy-szervezeti-kiserlete-%E2%80%93-a-vorosmarty-akademia-tortenete-es-szerepe-a-20.-szazad-elejenek-irodalmi-eleteben.html> Hozzáférés: 2022. 10. 16.

¹⁴ Megnyitó beszéde: MÓRICZ ZSIGMOND: A magyar kultúra él. Pesti Hírlap, 1918. december 3. 2–3.; újabb kiadása: MÓRICZ ZSIGMOND: Tanulmányok I. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1978. Magvető Kiadó, 348–350.

¹⁵ SCHÖPFLIN ALADÁR: Kaffka Margit most tíz éve halt meg. Nyugat, 1928. 23. sz. 712.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Pesti Napló, 1913. december 3., 10.

December 4-ei temetéséről több napilap (apróbb változtatásokkal) az alábbi híradást tette közzé: „Kaffka Margitot, a tragikus körülmények között elhalt kitűnő írónőt szerdán délután az irodalmi világ nagy és őszinte részvéte mellett temették el a farkasréti temető halottasházából. A koporsót egészen elborította a koszorúk sokasága. Az egyházi szertartás után Babits Mihály méltatta Kaffka Margit irodalmi jelentőségét, a sírnál pedig Móricz Zsigmond mondott mélyhatású búcsúztatót a Vörösmarty Akadémia nevében. Kaffka Margittal közös sírba temették tizenhárom éves fiát, Fröhlich Lászlót is, aki szintén a spanyol betegségnél lett az áldozata és nemsokára követte a halálba az édesanyját.”¹⁸ A *Nyugat* 1918. évi 24. számában az utolsó előtti oldalon mindkét gyászbeszéd szerepel.¹⁹ A terjedelmeket figyelembe véve ezeket rövid tartalmi összefoglalónak tekinthetjük. Évtizedeken keresztül az itt szereplő Móricz-szöveget ismertették a különböző gyűjtemények.

Időközben előkerült Kiss Ferenc magánygyűjtő hagyatékából a gyászbeszéd kéziratossal javításokkal korrigált gépirata.²⁰ A temetési szónoklatot közlő Gréczi Emőke bevezetőjében „publikálatlan dokumentumokat” említ.²¹ Ám a szöveg kuriozitását, mivel a funerációs beszédet jóval korábban, már 1955-ben kiadták,²² nem a kiadatlanosság jelenti, hanem a fogalmazvány jellege. A leírás szerint az iratot néhány javítás és kiemelés tarkítja. Az Írószövetség szövegközlése több mint 50 évig elkerülte a Móricz életművet sajtó alá rendező kutatók figyelmét.

Ez a gyászbeszéd a *Nyugatban* közölt rövid szöveggel ellentétben kimunkált és hatásos retorikai megnyilvánulás. Az érzelmi hatáskeltést és a tartalmi koherenciát a szónoklat egészét átfogó *ubi sunt* formula biztosítja. A számos retorikai és stilisztikai eszköz közül kiemelkedik az a részlet, amelyben Móricz saját, 1912-es kritikáját evokálja. „Hol a legnagyobb magyar íróasszony, aki kézben vitte bibliai olajmécsesét, melyet a Lélek táplál örök fénnel, s amerre járt vele, vezetett s vezetni fog minden időkig, csak ennek a szegény, most széthulló magyar életnek romba dőlt törmelékei közt is... Hol van Kaffka Margit, a költő, akiből életre gyöngyözött a vérző sebajkú líra, amely szegény, meggyötört, munkában, életben elizzott szívnek zenéjét zenélte szívből szívbe át...” A bibliai olajmécses képét a *Nyugatban* publikált kivonat is citálja, de nem ilyen művészi környezetben. Voltaképp ez a két szövegváltozat közti egyetlen határozottabb átfedés.

A korábban idézett napilap-híradás Móricz beszédét „mélyhatású búcsúztatóként” aposztrofálja, s azt emlegeti, hogy a temetés „az irodalmi világ nagy és őszinte részvéte mellett” zajlott. Ez utóbbi kijelentés erősen megkérdőjelezhető. 1928-ban, Tóth Árpád halálakor Schöpflin Aladár így írt: „Kaffka Margit temetése a farkasréti temetőben, ólmos-esős zord decemberi alkonykor, a háborús katasztrófa pánikjában és a spanyol-betegség szörnyűségének tetőpontján vergődő város felett. Harmincan-negyvenen lehettünk, félelemtől vacogva, hidegtől dideregve, tompa fájással gyötört szí-

¹⁸ Pesti Hírlap, 1918. december 5., 8.

¹⁹ A *Nyugat* hírei. *Nyugat*, 1918. 24. sz. 863.

²⁰ GRÉCZI EMŐKE: A *Nyugat* körül. *Holmi*, 2008. 1. sz. 68–69. [GRÉCZI, 2008]

²¹ GRÉCZI, 2008, 65.

²² Kaffka Margit: *Ismeretlen dokumentumok*. Csillag, 1955. augusztus, 1668.

vünkben. Még ma is iszonyat fog el, ha álmatlan éjjel rá gondolok. Akkor éreztem először életemben a halál borzalmas valóságát. Az volt az érzésem, hogy most minden meghal.”²³ Ezek a körülmények nagyon valószínűvé teszik, hogy nemcsak a résztvevők számára, hanem akár „megható beszédek” tekintetében is túlzóak lehetnek a minden bizonnyal egy forrásra visszavezethető hírlapi beszámolók. Szinte biztos, hogy az otthon gondosan kimunkált, hosszabb gyászbeszédeket a felkért szónokok rövidítették, sőt esetleg rögtönözhettek is. S ez akár magyarázat is lehet a tartalmi kivonatra s a megformált beszéd nagyfokú eltérésére.

IV. Feljegyzés egy fotóra

Osvát Ernő tragikus halála után, 1929 végén a *Nyugat* 22–23. duplaszáma a kezdete annak négyéves időszaknak, amikor Móricz Zsigmond és Babits Mihály közösen állt a folyóirat élén. Nagy ívű tervekkel vágta bele a munkába. Móricz elképzelése volt, hogy a lap a vidéki középosztály felé nyitva szélesíti az előfizetők és olvasók táborát. Ezt több, egymással párhuzamosan kibontakozó tevékenységgel kívánta véghezvinni. Nyitott az olyan témák irányába, amelyek e közönség érdeklődését jobban felkelthették. Beemelt olyan szerzőket, akik ebben a közegben mozogtak. Elkezdte szervezni nemcsak a trianoni határokon belül, hanem egész Kárpát-medencére kiterjedően a *Nyugat* matinéit, s ehhez kereste a kapcsolatot a helyi közművelődési egyesületekkel.

Olyan is volt, hogy ezek az szálak egy csomópontba sűrűsödtek. Móricz már 1929 során levelezésbe kezdett a miskolci régésszel, magyar őstörténet-kutatóval és muzeológussal, Marjalaki Kiss Lajossal. 1930. február 6-án keltezett levelében ígéretet tett arra, hogy a miskolci tudósnak a magyarság eredetével és Anonymusszal kapcsolatos tanulmányát megjelenti.²⁴ Aztán pedig egy felvetéssel él: „Még valamire meg akarlak kérni, mivel aláírásodból látom, hogy a Lévy egyesület titkára is vagy, arra kérnélek, hogy adjatok nekem arra, hogy egy olyan irodalmi estélyt tartsak, mint a múlt szombaton Nyíregyházán; Nagy Endrével ketten voltunk ott, jelen volt a vármegye és a város előkelősége, utána vacsora volt az alispánnál, a terem zsúfolva volt, s a közönség fele nem is fért be. Egy ilyen estét szeretnék csinálni Miskolcon. Kérlek, beszéld meg a polgármester úrral a dolgot. Mi semmi fellépési díjat nem kérünk, sem költség megtérítését, mert ez a *Nyugat* propaganda estélye, amelynek a hatása alatt előfizetésre óhajtjuk a megnyerni a közönséget.”²⁵

Marjalaki válaszából kiderült, hogy a szervezés hamar megindult. „Magát az irodalmi estét egyébként Sassy Csaba főtitkárunk rendezzi. Ő már a lapokban is bejelentette

²³ SCHÖPFLIN ALADÁR: Temetés után egy nappal. *Nyugat*, 1928. 22. sz. 647. Egy évtizeddel később is hasonló szavakkal idézi a temetés körülményeit, vö. SCHÖPFLIN ALADÁR: Kaffka Margit síremléke. *Nyugat*, 1939. 7. sz. 41.

²⁴ Vö. MARJALAKI KISS LAJOS: *Új úton a magyar őshaza felé*. *Nyugat*, 1930. 12. sz. 899–923, illetve Laziczius Gyulával folytatott vitáját ld. *Nyugat*, 1930. 15. sz. 226–230.

²⁵ OLTYÁN BÉLA: Móricz Zsigmond kiadatlan leveleiből. Adalék az író miskolci kapcsolataihoz. *Napjaink*, 1965. július 1., 11.

az irodalmi ünnepélyt.²⁶ Az estről az első híradás 1930. február 19-én jelent meg a *Reggeli Hírlap*ban, s amint az előbbi idézetből kitűnik, szerzője a rendezvény helyi főszervezője, Sassy Csaba lehetett. A beharangozó már azt mutatja, hogy Móricz felvetését követő 13 napban a program teljesen összeállt. A cím alatt az újságban ABC sorrendben az esten fellépő nyugatosok tekintélyes sora áll: Babits Mihály, Gellért Oszkár, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Nagy Endre és Schöpflin Aladár. A végleges névsor még Török Sophie-val és Ascher Oszkárral bővül majd. Még szintén a címnegyedben szerepel egy további fontos információ: „Az est jövedelmét Kaffka Margit emléktáblájának költségeire fordítják”.²⁷

Ez eredeti Móricz-felvetés tehát két lényeges mozzanatban változott. Egyrészt a matiné erős tematikus jelleget nyert, mivel a megszólalok némelyike az 1904 és 1907 között Miskolcon élő, tanítóskodó és alkotó Kaffka Margit alakját idézte, másrészt (az előzővel szoros kapcsolatban) a rendezvényt nemes cél, az emléktábla állítása érdekében fizetőssé tették.

E két elmozdulás mögött a Móriczcal feltételezhetőleg már ekkoriban kapcsolatban lépő – bár ennek dokumentumai elvesztek vagy kallódnak – Sassy Csaba áll, aki számos szállal kapcsolódik Kaffka Margithoz. Sassy felesége 1909-ben az a Szilágyi Erzsébet lett, aki az író nő zárdabéli iskolatársa, s akivel együtt érkeznek tanítónak Miskolcra 1904-ben.²⁸ Sassy állandó tagja ama irodalmi szalonnak, amelynek Kaffka Margit miskolci otthona adott helyet, s ahol a helyi alkotók közül rendszeresen előfordult többek közt Simon János, Sassy Attila, Leszih Andor. 1909-ben Sassy Csaba és Kaffka Margit együtt szerepel a miskolci költők *Heten vagyunk* című kötetében.²⁹ Sassy testvére az az Aiglón művésznéven alkotó Sassy Attila festő, aki a költőnő 1906-os *Kaffka Margit könyvének* illusztrátora, s a könyvben reprodukcióként közölt arckép festője;³⁰ s akinek Kaffka Margithoz fűződő, művészi kapcsolaton túlnyúló kapcsolattal Rolla Margit diszkrétén,³¹ Bodnár György pedig – az irodalmi alkotások tükrében – nyíltabban mutatta be.³²

A miskolci *Reggeli Hírlap* a felolvasó estet megelőző két napban és a matiné napján is beharangozót közölt. Ezekben egyrészt a szervező Lévy Egyesület, másrészt a fellépők érdemeit ecsetelik. A szerzők esetében irodalmi tevékenységük ismertetése helyett – az olvasóközönség elvárásaihoz igazodva – inkább a különféle állami elismerések, illetve azok az információk kerülnek középpontba, amelyek az egyes alkotókról körükben ismerősen csenghettek. Móriczról például a lap fontosnak tartja megjegyezni, hogy a „ma egyik legkedveltebb színpadi szerzője”,³³ s elnyerte a Magyar Tudomá-

²⁶ MÓRICZ VIRÁG: Móricz Zsigmond szerkesztő úr. Budapest, 1967. Szépirodalmi Könyvkiadó, 182. [MÓRICZ VIRÁG, 1967.]

²⁷ *Reggeli Hírlap*, 1930. II. 19., 4.

²⁸ KÁRPÁTI BÉLA (összeáll.): Miskolci kistükör: Jegyzetek a város művelődés- és irodalomtörténetéből. Napjaink, 1978. 1. sz. 28.

²⁹ GYÁRFÁS ÁGNES: Miskolci nőírók a századfordulón. Borsodi Szemle, 1972. 4. sz. 85.

³⁰ VAYERNÉ ZIBOLEN ÁGNES: Kaffka Margit arcképei. Irodalomtörténeti Közlemények, 1960. 1. sz. 89–90.

³¹ ROLLA MARGIT: A fiatal Kaffka Margit. Budapest, 1980. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 156.

³² BODNÁR GYÖRGY: Kaffka Margit. Budapest, 2001. Balassi, 40–42.

³³ A Nyugat Kaffka Margit emlékünnepélye. *Reggeli Hírlap*, 1930. II. 25., 11.

nyos Akadémia Vojnovich-érmét, Babits és Kosztolányi esetében pedig a cikkíró azt hangoztatja, hogy a Kisfaludy Társaság régi adósságát törlesztette, amikor tagokká választotta őket.³⁴

Az estet követő napon az újság részletes leírást ad az elhangzottakról. Móricz a *Nyugatot* népszerűsítette, Kaffka Margitra Schöpflin Aladár esszéjével, Török Sophie költeményével emlékezett.³⁵ A helyi újságban matinét követő napokban is közölnek híradást az eseménnyel kapcsolatban, előbb egy anekdotikus beszámolót, amely a nyugatosok Lillafüredre tett kirándulását, s az akkoriban avatott Palotaszálló felkeresését idézi, majd egy tárca keretében. Ez utóbbi válasz lehetett a szintén miskolci illetőségű lap, a *Magyar Jövő* pamfletjére; ennek már első sorai világosan kifejezik a nyugatosokkal való szembenállást: „És eljöttek Nyugatról a Nyolcak, hogy beadják nekünk, jámbor vidékieknek amaz értelemgerjesztő pirulát, melyet a tudomány gyűjtőnéven maszlagnak nevez.”³⁶

Az estet a résztvevők sikeresnek tartották. Ugyanakkor az előfizetők száma nem emelkedett az előzetesen várt mértékben, mint az Sassy Csaba 1930. március 16-án keltezett, Móricznak szánt leveléből kiderül: „Nem lett igazam. Száz helyett csak ötven előfizető akadt. De hidd el: Miskolcon ez tekintélyes szám, mert a régi tizen-négy előfizetővel mégiscsak hatvannégy-hatvanöt előfizetőtök van innen. A főispánt én vállalom.”³⁷ A kapcsolat Sassy és Móricz,³⁸ illetve Babits között ezután se szakadt meg. A helyben magát költőként feltüntetett, országosan viszont nótaszerzőként ismert Sassy³⁹ inkább kevesebb, mint több sikerrel igyekezett kiaknázni a kapcsolatokban rejlő lehetőségeket.⁴⁰

A *Nyugat* 1930-as miskolci estjének körülményei viszonylag jól dokumentálható, ám a mai Csabai kapu 25-ös számú ház emléktáblájának avatásáról nem esett szó. Az bizonyos, hogy az estet követően került oda. S erre hitelt érdemlő bizonyítékunk van. A *Színházi Élet* 1930. március 23-i számában, mindenféle kommentár nélkül – mint a régi családi fotóalbumokban – ad hoc módon beszerkesztve található egy fotó. Alatta csupán az esemény megnevezése, s a képen látható személyek neve szerepel: „Kaffka Margit emléktáblájának leleplezése Miskolcon – Dr. Lédig Dezső, Gellért Oszkár, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Simonyi Mária, Schöpflin Aladár, Babits Mihályné, Babits Mihály, dr. Lédig Dezsőné, Sassy Csaba”.⁴¹

³⁴ Ma este lesz a Zenepalotában a Nyugat irodalmi estje. Reggeli Hírlap, 1930. II. 27., 11.

³⁵ Reggeli Hírlap, 1930. II. 28., 11.

³⁶ Nyugatnál a helyzet változatlan. Magyar Jövő, 1930. március 1., 4.

³⁷ Idézi: MÓRICZ VIRÁG, 1967. 182.

³⁸ Vö. BÉKÉSI GÁBOR: A Nyugat keleten. *Móricz Zsigmond Miskolcon*. Történelem és Muzeológia – Miskolci Internetes Folyóirat, 2014. 1. sz. 13–16. interneten: http://tortenetitar.hermuz.hu/wp-content/uploads/2020/04/001_Bekesi.pdf. Letöltés: 2022. 10. 21.

³⁹ Sassy Csaba költői tevékenységének értékelésére lásd PORKOLÁB TIBOR: Van-e miskolci irodalom. Új Holnap, 1996. július, 35–36.

⁴⁰ Vö. TÓTH MÁTÉ: Sassy Csaba Babitshoz írt levelei tükrében = A Hermann Ottó Múzeum évkönyve. Szerk. VERES László, VIGA Gyula. Miskolc, 2003, 644–652.

⁴¹ Színházi Élet, 1930. 13. sz. 21.

MINYA KÁROLY

Az élőnyelvi mondatszerkesztés jellemzői Móricz Zsigmond *A boldog ember* című művében

A boldog ember históriájával egy népnek a megmaradásáért küzdő eposzát írta meg Móricz Zsigmond, a magántulajdon alatt vergődő szegénység honkeresését. Ugyanakkor a regény műfajának megújítását jelenti a szociografikus elemeket tartalmazó mű.¹

Megírásának a közvetlen indítását egy rokoni látogatás adta. Móricz egyik unokaöccsét, a magosligeti Papp Mihályt szerepelteti regényében Joó György néven, vele beszélgeti el életét. Paraszt rokona Pesten jártakor, 1932-ben – mivel munkát nem talált – elmesélte neki régi „boldog életét”, gyermekkorát és legénysorát.

Az író látszólag csak tolmács, aki Joó György szavait gyorsírással lejegyezte és közvetítette írói alakítás nélkül. Vajon helytálló-e ez az állítás? Bizonyos értelemben igen, bizonyos értelemben nem. Az alábbiakban a regény nyelvhasználatát kívánom megvizsgálni, azonban nemcsak a szavak, hanem a mondatok, sőt a mikroszöveg szintjén is.

*A boldog ember*ben az élőnyelvi jellemzőket kívánom bemutatni. Ez a mű nem párbeszéd, nem interjú, hanem inkább monológ. Maga az író csak az első és az utolsó fejezetben szólal meg. Együttal – ahogy említettem – szociografikus regény, élettörténet-mesélés, *oral history*, mivel egy kort is bemutat.

A részletes elemzés előtt érdemes szólni a szóbeli és az írott szövegek közötti különbségekről. A nyelvi megformálás során a szóbeli fogalmazásra kevesebb időnk van, természetes, hogy élőbeszédben nem vagyunk olyan igényesek, választékosak, mint írásban. Az élőszóban elhangzó közlésben gyakori az ismétlés, a nyelvi sablonok, a töltelékszók használata, a lazább, szabálytalanabb szerkesztés. Gyakran előfordulnak kötőszavakkal kezdődő, hiányos, tagolatlan mondatok, és jellemzője még a sok ismétlés, redundancia. Ezekre a későbbiekben kitérek. *A boldog ember* tulajdonképpen szóbeli szöveg lejegyzése írásban, párbeszéd nincs, csupán elképzeljük, hogy Joó György mesél, s az író, Móricz Zsigmond hallgatja őt és jegyztetel.

A beszélt nyelvi szöveg strukturáltsága lényegesen eltér attól, amit egy olvasásra szánt szöveg esetében tapasztalhatunk. Lazább a megszerkesztettség a spontán, családi-baráti környezetben elhangzó szövegek esetén.²

¹ SÓTÉR ISTVÁN (főszerk.): A magyar irodalom története V. Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó.

² FÁBRICZ KÁROLY: A beszélt nyelvi szövegalkotás kérdéséhez. In. KONTRA MIKLÓS (szerk.): Beszélt nyelvi tanulmányok. Budapest, 1988. MTA Nyelvtudományi Intézete, 77.

A műben szabadon folynak Joó György gondolatai, de természetesen nem összefüggéslenül. A regény két legfontosabb nyelvi jellemzője: a nyelvjárásiasság és az írott beszétnyelviség. A két elem egymást erősíti. A tájnyelv Móricz műveiben tudatosan alkalmazott stilisztikum.³

Ezt erősíti meg Sebestyén Árpád: „A tájnyelv stílusesszüként való felhasználásának tanulmányozására A boldog ember az egyik legalkalmasabb Móricz-mű. Kevés szereplővel dolgozik: gyakorlatilag kettővel, egyik Joó György, a másik az író. Párbeszédes felépítésű: túlnyomó részben oratio recta. (Egyenes beszéd, szó szerinti, közvetlen idézet.) A műben reprezentált nyelvjárás mind Joó Györgynek, mind Móricznak a szülőföldjét, a tiszaháti tájnyelvet idézi.”⁴

Jellegzetesen élőnyelvi mondatok például a következők: „Gondoltam, én nem maradok itthon édesanyám nyakára. Tavaly már komencióm vót, hozzászoktam a keresethez. Hát az idén nem hozok semmit a házhoz?... Nagyon hiányzott nekem, hogy nem fizették minden elsején a fizetésemet, mert tavaly, mikor ostoros vótam, vót nekem tizenhat forint fizetésem egy évre, azután hat köből élet, abból két köből búza volt, négy köből rozs. Vót *másfél véka* paszuj. Meg egy félhold föld, amit édesanyám kapált be. Nekem az akkor nagyon szép fizetés vót, ennyit én mán minden esztendőbe meg akartam keresni.”

A nyelvjárási szavak az élőnyelviséget és a közvetlenséget biztosítják a műnek (*mán, paszuj, vót*). Az utóbbi folyamatos ismétlése látszólag teljes szerkesztetlenséget sugall, mégis olvasmányossá teszi a regényt. Egyébként a magyar nyelv a XVI. századtól egységesül, akkor alakul ki a köznyelv, addig a magyar nyelv története a nyelvjárások története volt. Nálunk nem egy nyelvjárás kiemeléssel jött létre a köznyelv, mint az olaszban Dante nyelvével, a toszkán nyelvjárásával, hanem a nyelvjárások kiegyenlítő-déséből keletkezett, amelynek alapja az északkeleti dialektus.

Erre jellemző többek között a záródó diftongus használata. Joó György beszédében nem találunk kettőshangzót, kivéve a bevezetőben: „Megmondom, mér gyüttem. Azért gyüttem Zsiga bátyámhoz, hogy elmondanám az életemet, tessék írni belőle egy sziep regényt.”

Ráadásul ez nem záródó, hanem nyíló diftongus. A hangok szintjén a mássalhangzók elhagyása és a magánhangzó hosszúvá válása jellemző: *vót, vóna, ódala, zöd*. A helyesírással is jelölt *ly* helyett pontos *j-s* írásmód utal az *ly* hangértékének kiveszésére: *ojan, jány*. Ezt betűnépiességek nevezzük. Jelen esetben stilisztikai eszköz a fonetikus írásmódnak a szóelemző írásmód helyett való alkalmazása. További példák a kiejtés szerinti írásmódra: *annya, eccer*. Az írók a nyelvjárási sajátosságokat a szereplők környezetének, társadalmi helyzetének, illetőleg világlátásának érzékeltetésére alkalmazzák.

A szavak szintjén a nyelvjárási szavak rendszerében a következő kifejezések fordulnak elő a műben.

³ ELEK ILONA: Móricz Zsigmond stílusa és nyelve. Rákospalota, 1911.

⁴ SEBESTYÉN ÁRPÁD: A tájnyelv mint stílusesszük Móricz Zsigmond műveiben. In. HOFFMANN ISTVÁN (szerk.): Szülőföld és nyelvi hagyomány. (Válogatás Sebestyén Árpád írásaiból). Magyar Nyelvjárások. Debrecen, 2009, 103–132. /A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai, 88./

Alaki tájszók, amelyek csak kiejtésükben térnek el köznyelvi megfelelőjüktől; illabiális (ajakréses) *i* hang labiális (ajakkerekítéses) *ü* helyett, például:

*Elszaladtam, és mentem vissza a Batárra fridni.
Nem láttam én azóta a filit se.*

Zártabb toldalék megjelenése: a *-ból* helyett a *-bul*, a *-ről* helyett *-rül*:

Nem láttam én egy tyúkfiát se azóta a hozománybul. A többirül nem érdemes egy szót se szólani...

Egyéb hangváltozás:

Szerette az isten, dehogy szerettem, de ha az ember oda nem nézett, az a büdös tehén már kidúrta a szénát a jászolból. ('kitúrta')

Nemcsak hangváltozat lehet az alaki tájszó kritériuma, hanem egyéb változás is:

Míg az ember olyan fiatal, hogy csiklik a szíve, mihelyt szoknyát lát, addig azt gondolja, hogy egy jány a világ. ('csiklandik')

Itt emelhetjük ki a műből a *máma*, *felfele* alaki tájszókat. A jelentésbeli tájszó a köznyelvi szó eltérő jelentésben való használatát jelenti:

Két öl fa és tíz köből élet, még annak is nagyobb felébe azt a sivatag gabonát mérték. ('kenyérnek való gabona')

A valódi tájszók a dolgokat, fogalmakat a népnyelvben más, egyedi hangszorral jelölik. A valódi tájszók a köznyelvben ismeretlenek. Például:

Olyan ákációzus ('izgága, kötekedő') vótam, muszáj vót elereszteni. Elmentem. Még akkor is kender, mikor eláztatják cserépcsőbe ('kenderáztató rúd') rakva, s kiszedik, és újra felállogatják. Senkivel se beszélt, olyan vót, mint egy katufrékos ('bő, hosszú felöltő, kabátot viselő') öreg zsidó.

Külön szólni kell a műben előforduló hangutánzó, hangfestő valódi tájszavakról:

Az öreg meg csatorászott ('kiabált, lármázott'), hogy megmond a tanítónak, mi meg megdobáltuk. Nagy sár volt, csak úgy cubukkolt ('vízben, sárban cuppogva jár') a csizmám a fekete sárba. Térgyig dagasztottam benne.

A stílusrétegeket tekintve a mű nem szépirodalmi, hanem inkább társalgási stílusban íródott. Az elnevezésében a *társalgás* kifejezés hétköznapi nyelvi kapcsolatokra

utal, egyszerű, közvetlen beszélgetésre. Ez a nyelvhasználat gyakran tartalmaz érzelmi töltésű nyelvi elemeket (bizalmas, durva, tréfás kifejezéseket, indulatszókat, felkiáltó és kérdő mondatokat stb.), valamint divatszókat, töltelékszókat, frázisokat, közhelyeket, nyelvi sablonokat.

*Jaj, fiam, te úgy szereted, hogy a tehén térdig járjon a szénába?
Idétlen gyermek, Úristen, mi lehet a. Nem tudtam.*

Ezenkívül jellemző az úgynevezett bevezető szók használata. Ezek olyan lexikai-szemantikai egységek, különböző fokban önállósult szavak, szókapcsolatok, amelyek a nyilatkozatok összefüggésére, az információ forrására, a kifejezés módjára, formájára, egy rész kiemelésére vagy összefoglalására, a beszélőnek a közléshez való viszonyára utalnak, sőt expresszív árnyalatokat is kifejezhetnek. Például: *azazhogy, aztán (oszt), be kell vallanom, jobban mondvá, kétségtelen, méghozzá, melleleg, szóval* stb.⁵

Szóval én nem okoskodtam édesanyámmal, hogy így meg úgy, mert már én akkor is éreztem, hogy asszonyokkal nem kell sokat beszélni, hanem meg kell csinálni, amit az ember akar.

Oszt ezek eljátszották magukat, és a jánynak kisjánya lett.

Jellemző a diskurzusjelölő partikula, a *hát* használata:

Hát szóval, mikor láttam, hogy az orromra csepeg az eső az ágyba, nem hagytam békét édesanyámnak, míg be nem fedette a házat.

Fokozó partikula:

Nevettek borzasztó, Labanc Lidi meg, így híjták a jányt, azt mondta, hogy náluk más a szokás.

Az írásbeli és a szóbeli mondat szerkesztés közötti különbséget sok esetben a szintaktikaiak adják. Wacha Imre szerint az élőnyelvi mondat szerkesztést az jellemzi, hogy „viszonylag kevés az olyan egyszerű mondattani szerkezetű megnyilatkozás, melyben bonyolult (többszörös alá- és mellérendelt elemekből összetett) szószerkezeteket találunk. Az ugyanis, aki élőszóban fogalmaz, többnyire mellékmondatos szerkesztésmóddal fejezi ki mondanivalóját akkor, amikor az írásbeliség bonyolult, többszöriösen alászerkesztett (alá- és mellérendelő elemeket egyaránt tartalmazó) szószerkezeteket használ.”⁶

⁵ KESZLER BORBÁLA (szerk.): Magyar grammatika. Budapest, 2000. Nemzeti Tankönyvkiadó, 467.

⁶ WACHA IMRE: Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz (a Gazdagréti Kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján) In. KONTRA MIKLÓS (szerk.): Beszélt nyelvi tanulmányok. Budapest, 1988. MTA Nyelvtudományi Intézete, 103.

Effélékkel, hosszú szó szerkezetláncsal a jogi-hivatali nyelvben találkozhatunk, például: *A bíróság a 3. számú tanú ismételt elővezetésének elrendelésére irányulóan előterjesztett védői indítványt elutasította...*⁷

Szemléltetve:

<i>elutasította – a bíróság</i>
<i>indítványt</i>
<i>védői</i>
<i>előterjesztett</i>
<i>irányulóan</i>
<i>elrendelésére</i>
<i>elővezetésének</i>
<i>ismételt</i>

Ezzel szemben a Móricz-műben többszörösen összetett mondatok fordulnak elő, amelyekben a tagmondatoknak a többsége mellérendelő viszonyban van egymással:

Levágta neki három ujját, de majdnem leszedte az egész karját, a vót a szerencse, hogy az étető észrevette, hamar belevágott egy kévét a dobba, akkor az a szíjat levette, így a hatos kerék megcsendesedett, a gép megállott, de mán akkor három ujjá odavót. Kilenc tagmondat, ebből egy alárendelő.

Közel vótak a nagy fák az erdőbe, még oda nem mertem holdvilág mellett bemenni, mindig kértem Pali bátyámat, hogy menjünk messze az erdőtől étcakázni, de ő meg nem akart, mert ő szerette az erdőt. Hat tagmondat, ebből egy alárendelő.

(Mojzes Pál bátyám az egyik darab földjét az egyháztól bérelte, a másikat meg Kerecsen László méltóságos úrtól.) Ennek Salánky-jány vót a felesége, Salánky Polikszénia, és mikor tavaly megbukott Salánky Arvéd, akkor ő hazajött a faluba, volt itt még neki egy kis kerülőháza, a mezei kerülő lakott benne, de egy olyan rongyos kis szalmafedeles ház vót a, hogy nem is vót annál kisebb a faluba, még a mienknél is ócskább vót. Nyolc tagmondat, ebből két alárendelő.

A változatos terjedelmű és szerkezetű mondatok sajátos ritmust adnak a műnek. Ezenkívül a megnyilatkozások lineáris jellegűek. Gyakoriak a hozzátoldásos, kiegészítő pótlások. A megnyilatkozások láncszerűen, egymáshoz kapcsolódva sorozatban követik egymást:

⁷ MINYA KÁROLY – VINNAI EDINA: Hogyan írjunk érthetően? Magyar Jogi Nyelv, II. évf., 2018. 1. sz. 13–19.

Nem vót nekik semmi, csak az a kis komenció, annak jó vót, akinek már két-három fia dógozott, mert az is megkapta a komenciót, de akinek még apró vót a gyereke, az sokat éhezett, mert olyan kicsi vót a komenció, hogy ha elsején megkapták, már két hét múlva nem vót belőle semmi. Láttam eccer, mikor Juliska anyja sütötte a kenyeret, és tökött bele. Főtt tökött. Egy tíz tagmondatos, többszörösen összetett mondatot követ egy három tagmondatos és egy hiányos.

Jellemző a kötőszóval történő mondatkezdés:

Mert a falu azelőtt nem ott volt, ahol most van, hanem a Batár túlsó partján, a Kúrián, csak árvizek miatt költöztek át, mert a Kúriát mostanában is úgy elönti az árvíz, hogy négyköblös föld nem marad ki belőle, de a faluba sose jön fel egy csepp víz se.

De olyan nagy nyúl vót a, mint egy kutya, nem hagyta magát.

És végül a függő beszéd használata emelhető ki: a valaki által mondottak közvetítésének egyik eszköze. Független beszédet akkor használunk, amikor nem direkt idézzük valakinek a szavait, hanem egy bevezető ige segítségével mi (vagy valaki más) elmondjuk, hogy valaki más mit mond vagy mondott.

Ha valaki lelt, kiabáltunk, adjál nekem is, adjál nekem is, de legtöbbször összetört a tojás.

Móricz Zsigmondnak *A boldog ember* című regénye bővelkedik az élőnyelvi szóhasználat és mondatszerkesztés jellemzőiben: ezek élvezetessé, egyedivé teszik a művet.

NAGY BALÁZS

Hely- és kultúrtörténeti érdekességek Móricz Zsigmond *A kis vereshajú* című regénye tükrében

Móricz 1922-ben keletkezett munkája, *A kis vereshajú* nem tartozik az oeuvre ismeretebb és olvasottabb darabjai közé, s az irodalomtörténet-írás hosszú időn keresztül mostohagyermekként kezelte. Áfra János 1969-es tanulmánya¹ részletesen feltárja a mű valóságalapját, és megpróbál magyarázatot találni a regény szokatlan zárlatára is, de elmélete után nagy űrt találunk, amit az elmúlt években Benyovszky Krisztián,² Sturm László³ és Szilágyi Zsófia⁴ próbáltak meg betölteni. A kisregény azonban még mindig tartogat izgalmas kérdéseket, hiszen tematikailag, poétikailag és stilisztikailag sem tekinthető sablonos alkotásnak, és akkor még nem beszéltünk a fölöttébb érdekes intertextuális vonatkozásairól. Tanulmányomban néhány hely- és kultúrtörténeti sajátosság felvillantását követően főként a szövegközi kapcsolathálóra szeretném helyezni a hangsúlyt, hiszen Móricz írása nemcsak azért különleges, mert két műnemre nyit horizontot, hanem azért is, mert a két műnemem túl több szöveget és műfajt hoz játékba, tágabb teret engedve az értelmezői tevékenységnek, helyenként már-már összművészeti élményben részesítve a befogadót.

A kisregény témája egy 1898-as műkedvelő színi bemutató, pontosabban az érrel való felkészülés, hiszen a valóságban megtartott előadásról a Móricz-mű már nem számol be. Amiről a körülbelül 80 oldalon képet kapunk, az a helyszín bemutatása némi szociográfiával „fűszerezve”, a szereplőválogatás folyamata, és a szerepek tanulmányának, illetve a próbáknak az időszaka. Közben feltárulnak etnikai viszonyok, generációk látásmódja közötti különbségek, megidéződik a történelmi múlt – az egyénen keresztül a nemzeté is –, s nem felejtkezhetünk el a szerző személyes érintettségéről és ennek regénybeli vetületéről, hiszen az egykori valós előadás főszerepét az akkor 16. éves Holics Janka, Móricz későbbi felesége játszotta.

¹ ÁFRA JÁNOS: Móricz Zsigmond *A kis vereshajú* című regényének valóságalapja. Irodalomtörténet, 1969. 1. sz. 172–181.

² BENYOVSZKY KRISZTIÁN: Fosztogatás – Móricz-elemzések. Pozsony, 2010. Kalligram, 181.

³ STURM LÁSZLÓ: A vég előtti idő szépsége: Móricz Zsigmond: *A kis vereshajú*. In: Varietas Europica Centralis – Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére. Szerk. Ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Mészáros Andor. Budapest, 2015. ELTE Eötvös Kiadó. 369–380.

⁴ SZILÁGYI ZSÓFIA: Pályakezds a pálya közepén? Móricz *A kis vereshajú* című regénye a Színházi Életben. In: Pályakezds, karrierút, irodalomtörténet – Tanulmányok. Szerk. Radnai Dániel Szabolcs – Rétfalvi P. Zsófia – Szolnoki Anna. Pécs, 2021. Verso Folyóirat.

Ahogy a nyitó fejezet címében szerepel, a helyszínül szolgáló „Csengő város”, a regénybeli Klopacska annak a Mecenzéfnak feleltethető meg, ahová Holicsék az édesapa bányatisztviselői munkája okán költöztek. A kicsiny németnyelvű mánta közösség hármorkovácsok alapította városkája az egész kassai régió egyik legismertebb történeti települése.⁵ Jelentőségét, illetve a mű interpretációjában játszott szerepét az is növeli, hogy a felvidéki bányaváros a regénybeli történelem idején még Magyarország része, a mű megírásakor viszont már egy Trianon által elszakított terület. Sturm szerint az egész művet „döntően határozza meg az országvesztés tapasztalata”, s valójában a regény zárata is ezzel magyarázható.⁶ A mai Magyarországon már keveseknek mond valamit a később Alsó- és Felsőmecenzéfből, valamint Luciabányából egyesített település neve, talán a fővárosiak előnyben vannak ebből a szempontból, hiszen Budapesten utca őrzi a nevét, emlékeztetve arra, hogy a bécsi döntés idején az eredetileg német telepesek által lakott város mindent megtett, hogy magyar fennhatóság alá kerüljön. Bármennyire is magyar érzelműek voltak a mánták, törekvéseik nem jártak sikerrel, és az 1880-as években az amerikai kivándorlási hullámmal kezdődő lejtmenet a XX. században tovább folytatódott, a regény megírásának idejére a város egyre nehezebb helyzetbe került. Az olcsó, gyári mezőgazdasági eszközök, szerszámok megjelenése a vashámorok többségének végét jelentette, a megélhetés nehézkessé vált.⁷

A Felső-Bódva völgyének települései fénykorukban gazdasági és kulturális szempontból is meghatározóak voltak az országban. A közeli Szomolnok például a XVIII. század végén több mint hatezer lakossal rendelkezett, prosperáló bányái, pénzverdéje, forgószínpados színháza és pazar könyvtára volt. Ma egy alig ezerfős, isten háta mögötti helynek tűnik. A szomszédos Stósz szintén egy letűnt világ tanúja, ma már a város minősítés sem érvényes rá. Híres szülőtte az író, publicista, kritikus Fábry Zoltán, a feledésre ítélt stószai remete. Vagy említhetnénk Stószfürdőt, a klimatikus gyógyhelyet, 1883-ban nyílt fürdőjének vendégeit naponta zenekar szórakoztatta, rendszeresek voltak a táncmultságok és a hangversenyek, színháza 300 férőhelyes nézőtérrel rendelkezett, állítólag pesti, kassai és kolozsvári művészek egyaránt felléptek itt. A színpad megnyitásáról és az első előadásról a *Színházi Élet* című folyóiratnak az a száma adott hírt, amely elkezdte Móricz kisregényének a folytatásokban való közlését.⁸ A vajdaságiak körében is népszerű volt ez a hely, 1911 nyarán fürdőorvosként itt dolgozott Csáth Géza. Érdekesség, hogy a kimerült idegrendszerű József Attilát 1937 telén ide szeretnék volna hozni a barátai.⁹

A Kassától 30 km-re nyugatra fekvő Mecenzéfen egykor meghaladta a százat a kovácsműhelyek száma, az itt készült termékek a Balkán és Nyugat-Európa piacain is jelen voltak.¹⁰ Móricz így állít ennek emléket a szövegében: „Híres is volt ez a kis város, egész Magyarországon. Az alföldi paraszt, ha bement a bótba, csak klopacsikai kapát

⁵ TAMÁSKA MÁTÉ: Kassa-vidék településképei. Pozsony, 2013. Kalligram, 281.

⁶ STURM, 2015. 370.

⁷ BODNÁR MÓNIKA: Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században. Komárom–Dunaszerdahely, 2002. Fórum Társadalomtudományi Intézet, 61.

⁸ Színházi Élet, 1922. 39. sz. 27.

⁹ SZÁNTÓ GYÖRGY: József Attila Prágában. Irodalmi Szemle, 1975. 4. sz. 290–293.

¹⁰ TAMÁSKA, 2013. 281.

keresett, s a rettentő nagy tengerfeneket, a nagy magyar Alföldet minden tavasszal klopacscai ásóval forgatták meg.”¹¹ De hogy honnan jön a mikszáthi műből, *Az aranykissasszony*ból is ismerős Klopacska elnevezés, annak megválaszolására segítségül hívhatjuk a német nyelvet, hiszen a klopfen (ütni, verni) ige származéka arra a riasztófára vagy lármafára utal, amit fakalapáccsal vertek a bányászok veszély esetén. A szlovák nevén klopacsckának nevezett jelzőeszköz minden aknaszájnál ott lógott, néhány bányászvárosban, így Selmeceen is külön erre a célra épített toronyban helyezték el, innen a tulajdonnevesült Klopacska változat, ami a selmecebányai zsindeletetős harangtornyot jelöli. A bányásztemetéseken szerephez jutó fájdalmas hangja a szájhagyomány szerint a magyar szabadságharcok során fontos szerepet játszott a toborzásokban.

Móricz azt írja a művében, hogy „... a vaskereskedés a klopacscai ipar forrása s levezető csatornája. Bányáik nincsenek, a vasat nyers állapotban, de készen veszik, rúdvasat, tömbvasat...”¹² A sorok nyilván Alsó-Mecenzéfre vonatkoznak, ahol tényleg alárendelt szerepet játszott a bányaművelés, a bányák az akkor külön településnek számító Felső-Mecenzéf és Luciabánya környékén voltak. Ahogy ezek a valóságban is elkülönültek (az említett települések 1960-ban egyesültek, majd 1999-ben Felsőmecenzéf újra önállósult), úgy a műben az író is megkülönbözteti a Holicsékről mintázott Kraudyék lakhelyét, Felső-Klopacskát és a regénybeli műkedvelő előadásnak helyet adó Alsó-Klopacskát. Jól jellemzi az említettek közötti viszonyokat a mű alábbi mondata: „Fent Ó-Klopacskán, ahol a vasbánya volt, semmit sem tudtak arról, hogy mi van Alsón.”¹³ Az idézett részből Kraudy András sorsán keresztül képet kapunk egy bányatisztviselő megpróbáltatásairól, ami szintén nem alapok nélküli, Holicsék ekkori életkörülményei alátámasztják a leírtakat. Móricz sokat meríthetett Janka élménybeszámolóiból és visszaemlékezéseiből, de a sógorával történt beszélgetések szintén táגיathatták a témával kapcsolatos ismereteit, hiszen Holich Jenő tisztviselő volt az ózdi vasgyárban, amit Móricz megtekintett, és járt a Rozsnyó környéki üzemekben is, s ezek a tapasztalatai szintén visszaköszönnek az 1923-ban megjelent, a bánya és a gyár regényeként emlegetett *Jó szerencsét!* című művében.

A „mecenzéfi-klopacscai” kulturális életről nem sok minden derül ki a regényből, az viszont valószínűsíthető, hogy nem ez volt az első műkedvelő előadás a városban, hiszen a primadonna szerepre először kiszemelt lányról az elbeszélő a következőket írja: „A lány öntelten nevetett. Hogy lehet azt elképzelni, hogy a városban valaki el merje játszani a *Vereshajút* öutána. Mikor őt tavaly majd megették, mikor eljátszotta a *Gyimesi vadvirágot*, majd széjjelszedték, a nótáit dalolták, az ablaka alatt éjjeli zenét adtak, s még a környéken, de még Iglón is híre lett a Kolacskovszky Birinek!”¹⁴ A *Gyimes vadvirág* Géczy István 1897-es népszínműve, mely pályadíjat nyert a millenniumi népszínmű pályázaton, később pedig filmváltozat készült belőle. A próbákról szóló részben az alábbiakat olvashatjuk: „Józsi már fent volt a színháznál, előrement,

¹¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *A kis vereshajú – elbeszélések*, Budapest, 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó, 13.

¹² I. m., 15.

¹³ I. m., 51.

¹⁴ I. m., 27.

hogy kisöpörtesse a termet¹⁵ – nyilván nem egy elsődleges funkciójában színháznak készült épületről, hanem a „Nagyvendéglő” különterméről volt szó, amely viszont méreteinél és kialakításánál fogva alkalmas lehetett ilyen programok megtartására: „Még ilyen óriási teremben Margitka sohasem volt, sokkal nagyobb volt, de sokkal nagyobb, mint az intézet díszterme, üres volt, a falon óriási nagy ablakok közt aranyrámás tükrök...”¹⁶ Egy másik helyen a mű egyik szereplőjének emlékeiben idéződik fel egy régebbi előadás: „...mert hiszen annak idején is volt színielőadás egyszer, a *Szökött katonát* játszották népdalokkal s tánccal”.¹⁷ Ahogy a *Felső-Magyarország-Kassai Szemle* alapján Áfra beszámol róla, *A vereshajú* előadására az „alsó-metzenzéfi” Nőegylet kezdeményezésére került sor. A vidéknek több helyszínén voltak ebben az időben nőegyletei és műkedvelő színtársulatai, s egyes iparoskörök, legényegyletek és iskolák is kapcsolatba hozhatóak a színpadi megjelenítés különböző formáival.¹⁸ A nem hivatalos színész elnevezésére használt *műkedvelő* szónak nem volt pejoratív értelme. A műkedvelő színjátszás társadalmi igényt elégített ki, „a közös művelődésnek és szórakozásnak fontos közösségépítő, szocializációs hatása volt.”¹⁹ A Móricz-mű jól szemlélteti, hogy már az előadás előkészületei mozgósították az egész közösséget. Nemcsak a darab szereplőinek jelentett ez élményt, hanem szinte az egész várost foglalkoztatta. Érdekes, hogy a regény szerint a darabválasztásban lényeges szempont az, hogy sok szerep volt benne, s így a közösség esetleg máskor mellőzött vagy korlátozott szereplési lehetőséget kapó tagjai nagyobb eséllyel jutottak funkcióhoz. A darabok betanítására és rendezésére leggyakrabban a helyi tanító vállalkozott,²⁰ ahogy a regényben ezt a szerepet betöltötte Glevitzky Józsi. Móricz őt ifj. Román Józsefről, Janka barátnőjének férjéről mintázta.

A népszínmű azért bizonyult alkalmasnak a műkedvelő előadásra, mert általában a kevésbé iskolázottak számára is követhető és megtanulható volt, s egyszerre szolgált szórakoztató és didaktikus célokat. A műfaj kb. 70 évig tartó honi sikere azt bizonyítja, hogy meghatározó társadalomtörténeti jelenségről van szó, melynek művelődéstörténeti hatása jelentős, hiszen, az egész „közép-európai térség, benne a magyar nyelvterület lakosságának értékrendszerét, identitástudatát, egy teljes korszak ízlését, hangulatát, sőt életérzését nagyban befolyásolta.”²¹ Már a műfaj legnagyobb hatású formálója, Szigligeti Ede észrevette, hogy „a magyar társadalom figyelme mind élénkebben fordul a nép felé, s mi sem volt természetesebb, mint az, hogy a színpad

¹⁵ I. m., 56.

¹⁶ I. m., 57.

¹⁷ I. m., 41.

¹⁸ CSÁKY KÁROLY: Vándorszínészek, színtársulatok és a helyi színjátszás egy kisváros életében. 2020. Felvidék.ma. <https://felvidek.ma/2020/05/vandorszineszek-szintarsulatok-es-a-helyi-szinjatszas-egy-kisvaros-eletemben/> [2022.07.10.]

¹⁹ SZÓRÓ ILONA: A műkedvelő tevékenység közösségformáló szerepe az olvasókörökben. Kulturális Szemle, 2015. 1. sz. <https://www.kulturalisszemle.hu/3-szam/nemzetkozi-kitekintes/szoro-ilona-a-mukedvelo-tevekenyseg-kozosssegformalo-szerepe-az-olvasokorokban> [2022.07.10.]

²⁰ I. m.,

²¹ CSEH GIZELLA: A népszínmű tündöklése és bukása – magyar művelődéstörténeti pillanatképek. Zempléni Múzsza, 2009/4. 38.

is – az eszmék egyik leggyorsabb terjesztője – megtegye a maga kötelességét.”²² A műfaj titkát legérzékletesebben talán mégis maga Móricz fogalmazta meg *A magyar színpad tradíciói* című tanulmányában: „Sem nem a tragédia lélekrázó orkánja, sem nem a bohóckodás üres pufogása, a népszínű a magas és mély, a felületes és a szívet rázó érzelmek összefonásával valami kellemes, mérsékelt középhangulatban tartja a nézőt...”²³

Az 1840-es években megjelenő színjátéktípus a megváltozott társadalmi körülményekkel összhangban folyamatosan alakult át, s a kezdetben irányzatos és társadalomkritikát is tartalmazó változat helyét átvette a stilizált, egyszerűbb szüzsével bíró típus. Nemcsak a funkcióban és a tematikában figyelhetünk meg módosulást, az ének és a tánc aránya is megnövekedett, aminek következtében a dráma hézagai, illetve a kisebb gonddal megírt szövegrészek kevésbé voltak nyilvánvalóak. Lukácsy Sándor megjelenése erre az időszakra esett, 1876-tól 22 éven át töltötte be a Népszínház főrendezői posztját. 207-et darabot rendezett, ötvennél többet írt, és színészként is fellépett. Pályájának legnagyobb sikere *A vereshajú*, amelynek bemutatója 1877-ben volt, és száznál több előadást ért meg. A művet német, román, szerb nyelvre is lefordították. A Népszínház ezzel a darabbal ünnepelte Lukácsy színészkedésének 40., színműírói pályájának 25., rendezői működésének 15. évfordulóját. Még a síremlékén is egy olyan felirat olvasható, mely legnépszerűbb művére utal: „Ami a szívének véres igazsága: / Gógösnek, bolondnak a szemébe vágja, / Ez a Vereshajú, képzelmed szülötte, / A poéta-lelked rejtőzik mögötte.”²⁴ Verő György *Blaha Lujza és a Népszínház* című munkájában így emlékezik rá: „Ha kell, két nap alatt megír egy darabot (megcselekedte!) s ha nem kell, akkor is ír, egyre ír s a vidéki műsorokon csak úgy hemzsegnek az alkotásai. ... Lukácsy a megtestesült, igazabban: megcsontosult rutin.”²⁵

A *Vereshajú*t szerte az ország színházaiban játszották, amit a fennmaradt színlapok tanúsítanak; a műkedvelő társulatoknak kedvelt darabja lett. Móricz kisregényében például a címszerepet játszó Margitkának azért sem tudnak vörös parókat küldeni Pozsonyból, „mert az (ottani) színház egyik első előadása éppen a Vereshajú lesz vendégszereplővel, s nem kockáztatják, hogy a postán elveszzen.”²⁶ Áfra János fentebb hivatkozott tanulmánya szerint „a kispesti műkedvelők műsorán is többször szerepelt az I. világháború előtti években”, s az ebben az időben Kispesten lakó, és a színház iránt érdeklődő fiatal Móricz valószínűleg megnézte az előadást, esetleg tanúja lehetett az előkészületeinek.²⁷ Az Ady-publicisztikát lapozgatva felfigyelhetünk rá, hogy újságíróként még ő is beszámolt a *Debreczeni Hírlap*nak egy *Vereshajú* előadásról. Ugyan a kor színikritikáival összhangban írása főként a színészi játékra fókuszál, a bevezetőben megjegyzi, hogy „a népszínmű-előadásokat nem a népszínműért, hanem a közönségért kívánjuk, mely a népszínművet mindig örömmel fogadja. S akárhogy is

²² GOMBOS ANDOR: A magyar népszínmű története. Mezőkövesd, 1933. Balázs Ferenc könyvnyomdája, 11.

²³ MÓRICZ ZSIGMOND: Tanulmányok I. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1978. Szépirodalmi Kiadó, 202.

²⁴ A felirat Rákosi Jenőnek, a kor neves publicistájának, irodalom- és színházszervezőjének tulajdonítható.

²⁵ VERŐ GYÖRGY: Blaha Lujza és a Népszínház Budapest színi életében. Budapest, 1926. Franklin Társulat, 134.

²⁶ MÓRICZ, 1954. 77.

²⁷ ÁFRA, 1969. 179.

ítéljük a népszínműről magáról, mégiscsak több értéket kell neki tulajdonítanunk az Aeneas papa-féle silányságoknál.”²⁸ (Az *Aeneas papa* – *A rendőrbíró* egy angol drámaíró munkája nyomán készült háromfelvonásos, Londonban játszódó bohózat, ami szintén ebben az időben szerepelt a Debreczeni Városi Színház műsorán.)

Kerényi Ferenc a népszínmű alakulástörténetét számba véve felhívja a figyelmet arra, hogy ebben a színpadi ihletésű műfajban mindig nagy szerep jutott a színészi játéknak.²⁹ A szinte naiv főtémájú *Vereshajú* sikeréhez nyilván hozzájárult az, hogy a nyitóelőadáson Soldosné, azaz Blaha Lujza játszotta a címszereplő Szilaj Kata szerepét. A „nemzet csalogánya” szinte fogalomává vált a műfajban. Szimbolikus szerepe összetett, amit Cseh Gizella megállapítása jól érzékeltet: „A színésznő személye a műfaj mércéjévé, ugyanakkor a műfaj halhatatlanságát biztosító, de egyben a fejlődést, valamint további átalakulást gátló tényezővé is vált.”³⁰ Blaha a szerepeit nem pusztán a maga adottságára formálta, hanem helyenként a saját egyéniségére íratta, s az írók egy részét az a szándék irányította, hogy Blahára írjanak jó szerepet. Nemcsak a színpadi szerzők számára vált a magyarság színpadi jelképévé, Jókai, Mikszáth vagy éppen Juhász Gyula is rajongott érte. Móricz egy nyári találkozás emlékéit felidézve a *Pesti Hírlap*ban így írt róla: „Egy kis rezignáció volt a hangjában, nem keserű, nem fájó: annak az embernek a rezignációja, aki arra van teremtve, hogy az egész világot boldoggá tegye pusztán lényének kisugárzó bájával, de egy arasznyi helyen is, de mindentől kifosztva is boldogan tud felkacagni, ha a kis unokája nyer a máriásban. És itt értettem meg teljesen a Blaha Lujza csodáját. Művészetének édes melegét, önfeláldozó munkájának elragadó varázsát, s egyénisége mesés szép kivirágzásának soha nem feledhető, a barlangok mélyét is megvilágító intenzitását.”³¹ A XIX. század utolsó éveitől fokozatosan visszavonuló színésznő 1909-ben Móricznak a vígjátéki hagyományt folytató *Sári bírójában* lépett fel.

Heltai Gyöngyi tanulmányában egy a híres primadonnák egymástól örökölt és egymásra utaló szerepei által szövődő „intertextus hálót” vázol fel, melyet primadonna-paradigmának nevez, utalva ennek a szerepkörnek a XIX. századi zenés színházi szórakoztatásban betöltött helyére. Ebben a kulturális jelenségben, illetve primadonna-kultuszban Blaha Lujzát tartja a legmeghatározóbbnak és legnyilvánvalóbbnak.³² A szerepkör fontosságát *A kis vereshajú* egyik fejezetének címe is érzékelteti: „*Primadonna kerestetik*”. Mivel az első fejezet (*A csengő város*) viszonylag rövid leírás, valójában az említett részben indul meg a kisregény cselekménye. Tulajdonképpen a többi szerepnek ekkor kell gazdára találnia, de a legnagyobb hangsúlyt a címszereplő kiválasztása kapja. A Holics Jankáról mintázott Kraudy Margitot teljesen váratlanul éri a felkérés. Egyrésztől kétely támadhat bennünk, hogyan fog megfelelni a primadonna szerepnek ez a tapasztalatlan, alig 16 éves, „a gyerekkor s a nagylányság határán” álló

²⁸ ADY ENDRE: *A vereshajú*. Debreceni Hírlap, 1899. március 14.

²⁹ KERÉNYI FERENC: *A magyar népszínmű*. In: *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András. Budapest, 2007. Gondolat Kiadó, 238.

³⁰ CSEH, 2009. 47.

³¹ MÓRICZ, 1978. 334.

³² HELTAI GYÖNGYI: *Primadonna-paradigma. Blahától az „isteni Zsazsáig és Carola Cecíliától a Honthy-féle Cecíliáig*”. *Metszetek*, 2014. 1. sz. 82–116.

leány, aki „azt gondolta magában; istenem, én nem tudom, mi az a Vereshajú, de én kész vagyok az egész darabot estétől reggelig megtanulni az összeset, úgy, ahogy van, könyv nélkül.”³³ Másrésztől ő volt az egyetlen, aki elvállalta a felkérést, és „prepaként”, azaz tanítóképzős diáklányként feltételezheték róla, hogy képes lesz megtanulni és eljátszani a szerepet. A fiatal kora egyébként nem volt rendhagyó, Blaha Lujza már 13 évesen önálló szerepeket játszott, s a regényben szintén nevesített Pálmai Ilka, a korszak egyik legünnepeltebb dívája alig haladta meg a 15. évét, amikor karénekesnőként színpadra lépett, 17 évesen pedig már a kedvelt vidéki primadonnák sorába emelkedett.

Móricz művéből az derül ki, hogy a többi szerep kiosztása sem volt problémamentes, s valószínűleg a műkedvelő színíelőadásokra általában jellemző, hogy elsősorban nem a szerepnek való megfelelés élvezett prioritást, hanem számos egyéb szempontot kellett figyelembe venni. Klopacskán volt, aki egyenesen sértésnek vette a rá szabott szerepet, másnak csak a szerep rövidege jelentett vonzerőt, s a rendezőnek nyilván mérlegelnie kellett a kiszemelt egyén társadalmi státusát, kapcsolatait, befolyását. Azt nem lehetett például megtenni, hogy a műbéli főjegyző lánya szerep nélkül maradjon. A regénybeli darabot rendező Glevitzky Józsi igyekezett mindenkit meggyőzni a szerepe helyességéről, de így is akadtak az olvasó számára humorosnak ható helyzetek, például amikor Pelargus Sári az egyik neki ajánlott szerepet sem akarta elvállalni, mert nem tudott azokkal azonosulni, vagy nem szerette volna, hogy az adott negatív karakterrel azonosítsák. Heves érzelmeit jól érzékeltetik a rendezőhöz intézett szemrehányó szavai: „Nem játszom! – kiáltotta. – Ezt nem játszom! Pffuj... Ilyeneket akarnak nekem adni, hogy játsszam! Kikérem magamnak! – és sírva fakadt.” Majd ugyanő később: „Ez szemtelenség, tudjátok – mondta –, ezt csak velem meri Józsi megtenni.” Majd végül: „Hogy én a saját testvéremnek, a bátyámnak az anyját játsszam! ... Engem nem fog Glevitzky Józsi sértegetni, kikérem magamnak.”³⁴ A rendezőnek hiába lett volna koncepciója a szereposztást illetően, az mindig felülbírálásra szorult. Természetesen, amikor lehetett, igyekezett meggyőzni a kiszemelteket például ilyen érveléssel: „Ha én lány volnék, akkor énnekem más szerep ebben a darabban nem is kellene.” vagy: „Itt a szereped. A legjobb szerep. Tamási játszotta, a legnagyobb magyar népszínműénekes.”³⁵ (Tamási József – találkozhatunk a névvel Tamássyként is írva – a népszínművek koronázatlan királya, hamar a közönség kedvence lett, Blaha Lujza állandó partnere volt, a kettőjük által fémjelzett időszak a magyar népszínmű fénykora.) Az sem volt lényegtelen, hogy a regénybeli műkedvelő előadásban ki kinek lesz a partnere. Egyfajta presztízst jelentett, ha valakinek magasabb társadalmi státusú vagy tehetősebb társa akadt. Kraudy Margit anyja például így kommentálta lánya primadonna-szerephez való jutását: „A milliomos Ritter fia lesz a partnere.”³⁶ Vagy egy másik szöveghelyen azt olvashatjuk, hogy „Gáger Lojzi, a Gáger Antal őrmester és tűzoltó nagy jövőjű fia is meg volt elégedve, hogy ő a Noll-cég örökösének lesz az

³³ MÓRICZ, 1954. 22.

³⁴ MÓRICZ, 1954. 35.

³⁵ I. m., 36.

³⁶ I. m., 53.

apja.³⁷ Voltak köztük rátermettebbek, és voltak kevésbé tehetségesek, amit a próbák is bizonyítottak. A kisregény harmadik és negyedik fejezete ad erről árnyaltabb képet, a fejezetcímek – *Mindenki szerepet tanul* és *A próbák hőskora* – a darab színre vitelének fázisaihoz igazodnak.

Leginkább a Jankáról mintázott Margit fejlődése szembevetendő, talán érezhető is Móricznak egyfajta elfogultsága vele szemben. Az a kislány, aki néhány napja még azt sem tudta, mi az *A vereshajú*, a harmadik próbán már kiigazítja a többieket, hiszen az összes szerepet tudja. Az elbeszélő így jellemzi a megmozdulásait: „Oly nagyszerűen kacagott fel, hogy a hangja csengett, s mindenki vele nevetett. Nem volt ez egy műkacagás, ahogy a primadonnák nevetnek, akik természetest tudnak játszani; kacagás volt, üde, csiklandós kislánykacagás, amely hasított és szívet ért.”³⁸ Móricz ettől függetlenül nagyra tartotta az amatőr színészeket, a műkedvelő előadás egyik értékét abban látta, hogy felszínre hozza ezeket a tehetségeket. A kisregényből vett részlet rámutat a próbák mélységeire, az egész folyamat személyiségfejlesztő és közösségépítő szerepére: „Egyáltalán csudálatos volt ez az egész műkedvelő játék. Ami a színészeknél csak játék, hang, üres buborék, bennük feloldódott, életigazsággá vált, egy szót nem fordítottak s nem ferdítettek a szövegben, s oly meggyőződéssel mondták, mintha valóban az ő soruk fordult volna meg a szón. Mennyire hasonlít az emberek élete egymáshoz, mennyire egy múltból, egy ősből eredt az élet, mintha önmagára ismert volna mindenki a neki kiosztott szerepben, mintha elmúlt életek, eltolódott századok reparálódtak volna helyre.”³⁹ *A Színházi Élet* hasábjain 1934-ben megjelent *Östehetségek a színpadon* című írásában így vélekedik erről: „Elég gyakran látok műkedvelő előadást, ahol földművesek a színészek. De még nem láttam olyat, amely meg ne lepett volna azzal, hogy a remeklésnek egy-két vagy egész csomó példája ne tündökölt volna fel benne. ... Különösen a humorban gazdagok ezek a falusi színészek. Emlékezem egy előadásra egy tanyai iskolában; semmiféle színház az őshumornak azt a vastag és pofozásban, testi erőben oly vaskos kiadását nem produkálhatja, mint azok a gépészinások, akik ott dolgoztak. Arisztophanész örült volna nekik.”⁴⁰

*A kis vereshajú*ból az is kiderül, mennyire fontosak az előadásban a dalok. Nyilván magának a népszínműnek meghatározó jegye a népdal, de leginkább a vegyes zeneiség, sok esetben műdaloknak a folklorizációjáról beszélhetünk. A népdalokat különösen nagy gonddal összeválogató Szigligeti kapcsán például ki szokták említeni, hogy olyan alkotótársakat nyert meg magának, mint Egressy Béni, Szerdahelyi József vagy Erkel Ferenc.⁴¹ Lukácsy színművében, *A vereshajú*ban a kritika kezdetben nem látta az áttörő sikert, viszont azt Verő György is megjegyezte, hogy „a beleszótt dalok pompásak”.⁴² A színlapokon Erkel Elek neve szerepel a darab zeneszerzőjeként. Erkel Ferenc második fia igazán termékeny volt a népszínmű műfajában. Lukácsy

³⁷ I. m., 37.

³⁸ I. m., 59.

³⁹ I. m., 70.

⁴⁰ MÓRICZ, 1978. 826.

⁴¹ CSEH, 2009. 44.

⁴² VERŐ, 1926. 135.

népszínműveihez írott zenéin kívül maradandóak Csepreghy Ferenc műveihez, főként a *Sárga csikó*hoz és a *Piros bugyelláris*hoz írott kísérőzenéi. A karnagyként is remeklő művész a népi anyagot módszeresen gyűjtötte össze. A *Vereshajú* összes kedvelt dalait tartalmazó kiadványban nyolc számozott dalt találhatunk,⁴³ melyek sorrendben a következők: *Lehullott a rezgő nyárfa* (Kata); *Nem szól a tilinkóm* (András); *Dínom, dánom, sum sum sum* (Jankó); *Fecském, fecském* (András); *Hallod-e kis leány* (Kata); *Tisza mentén* (Kata); *Hullámzó Balaton tetején* (Kata) és *Csipke bokor* (Kata).⁴⁴ Lukácsy színművét átnézve viszont ettől több dalt találunk a szövegbe ékelve, mind szóló-, mind karénekként. Ilyen népdal például a *Vadgalamb szállt Sajóparti fűzesre* (Kata), a *Temetőben láttalak meg legelébb* (Ferde), a *Nincs édesebb mint a méz* (Boris), a *Cegléd körül van egy malom* (karének) vagy a *Sárgarigó, sárgarigó most hullatja a tollát* (közös záróének), de műdalra, illetve műdalrészletre is ráakadhatunk, mint amilyen Szász Károly *Fülemile dal* (Boris) című alkotása, valamint említést kell tennünk egy népballada-töredékről, ami az „Esteledik, szól a gulya kolompja” sorral (karének) kezdődik. Móricz kisregényben az említettekből öt dal köszön vissza, némelyik egy-egy sorral, némelyik több versszakkal. Nyilván már a Lukácsy-műben is jelentősége van annak, hogy melyik dalt ki énekli, s az adott dalszöveg az események láncolatába hogyan kapcsolódik, és hogyan teljesíti ki a jelentést. Amikor például Ferde és Kata jövőképét már a darab elején beárnyékolja a fiú anyjának a vagyoni különbség táplálta nemtetszése, nem véletlenül énekli Kata a *Lehullott a rezgő nyárfa* kezdetű dalt. Az „Isten hozzád édes, Isten hozzád kedves / Együtt élnünk nem lehet” sorok a fiatalok közös sorsának kilátástalanságát erősítik. Vagy a második felvonás 10. jelenetében konatív funkciót kap a nóta, Kata énekével csalják ki a házból Zsófit, s itt történik meg a nagy találkozás az apa és a még soha nem látott lánya között. Az ekkor felhangzó dal szövege nem is lehetne közvetlenebb: „Hallod-e kislány, hallod-e? / Mit fütyül a rigó kertedbe? / Ide csalogat a kismadár, / Mert kire te most vársz, erre jár.” Móricz a dalszövegekhez hű marad, de a kisregényében azokat helyenként öncélúan használja fel, nem másolja Lukácsyt. A *Hullámzó Balaton tetején* című nótát például nem a Szilaj Katát alakító Kraudy Margit szájába adja, hanem egy jól komponált jelenetben együtt énekelte a segédjegyzővel (Fakó Feri) és szállásadójával (Schweszta Kátl), majd bekapcsolódik hozzájuk annak lánya, Kraft Léne is. A dalnak ebben az esetben múltidéző funkciója van, hiszen Schweszta Kátl számára megelevenít egy lánykori kirándulást és egy már-már feledésbe merült szerelmet. Bár ő a mostani előadáson nem szerepel, ily módon mégis részévé válik annak a közös élménynek, ami, mint látjuk, korokon és generációkon átívelve teremthet kapcsolatokat. Más szöveghelyek is bizonyítják, hogy a műkedvelő előadás azoknak az életére is hatást gyakorol, akik semmilyen szerepet nem játszanak benne: „Minden házban megtárgyalják a mai délutánt. A fiatalok túlzott vígsága átragad a többi családtagokra, s az aprók s a nagyok mind a Glevitzky tanítóéknál lefolyt jeleneteket tárgyalják”⁴⁵ A dalokat nemcsak azok ismerik meg, akik majd a darabban énekelni fogják, hanem szinte az egész közösség részévé válik ennek a

⁴³ A vereshajú, Lukácsy Sándor népszínművének összes kedvelt dalai, Budapest, é.n. Táborszky és Parsch.

⁴⁴ Zárójelben szerepeltetem azoknak a szereplőknek a nevét, akik a Lukácsy-darabban éneklék az adott dalt.

⁴⁵ MÓRICZ, 1954. 46.

kulturális eseménynek. A primadonna dalai megragadtak a kívülállókban is: „estére az egész városka az ő nótáival volt tele, s a patikussegéd az ablakban a virágok közt szívszakadva fújta, hogy „Langyos szellő – langyos szellő... / Langyos szellő, vidd el hozzám a hangom...”⁴⁶ Az említett dalok némelyike ma is népszerű, helyenként feltűnnek nótasteeken, tehetségkutatókon, különböző átdolgozásaikkal, hangszeres feldolgozásaikkal az igényesebb stílusoktól a mulatós műfajokig a legváltozatosabb formákban találkozhatunk.

A dalbetéteken kívül érdekes intertextusa a Móricz-műnek két Reviczky-részlet. Margitka pozsonyi élményei és az ottani udvarlójának emléke megidézi Reviczky Gyula *A pozsonyi ligetben* című versét, melyből Móricz három versszakot – a költemény felét – átemelt a kisregényébe. Margitka létállapotát jól kifejezik Reviczky nosztalgikus-melankolikus sorai, melyekkel Móricz valószínűleg tisztelni szeretett volna egyik kedvenc költője előtt, akiről az első jelentős tanulmányát írta 1902-ben az *Uránia* számára. Gondos felkészültséget mutat Móricznak ez a fiatalkori tanulmánya, pályakezdésének fontos dokumentuma, mely már ekkor kirajzolta szellemi érdeklődésének, írói, gondolkodói fejlődésének irányait.⁴⁷ A tanulmány által megidézett kötet-, illetve cikluskezdő vers első két sora bekerült *A kis vereshajúba*: „Ábrándjaim derűs világát / Beárnyékozta szenvedés”. Az említett idézetek hozzájárulnak ahhoz az elégikusan idilli hanghoz, ahhoz a kedélyességhez, ami inkább jellemzője Mikszáthnak, semmint Móricznak.⁴⁸ A kisregény végéhez közeledve eljutunk a harmóniának és az összhangnak a legmagasabb fokára, amikor szabad függő beszédben hangzik el a következő mondat: „Most meg kell állni az időnek, hogy így maradjon és éljen örökké.”⁴⁹ De az idő nem áll meg, s néhány sorral később hírt kapunk egy párbajról, ami az idillt megtörve a mű tétjének gondolt előadást is lehetetlenné teszi. „A halál szele csapott be a nyári, a kora nyári lelkek víg társaságába, sárga leveleket söpört le ez a szél az ijedten zöld, életre ácsorgó ifjú életek e bokrai közt.”⁵⁰ Még ha a mű minden szereplője higgadtan és beletörődéssel fogadja a történeteket, valami megtört, valami félbemaradt, a szép s nagy dolgok hosszú készületét váratlan és gyors halál követte, hogy Móricz művet záró kifejezéseivel éljünk.

Nagy Péter már a szöveg 1954-es kötetmegjelenése elé írt bevezető tanulmányában megjegyzi, hogy „minden báj, derű és a társadalmi problémáktól való szinte szándékos elfordulás ellenére Móricz nem tudja megtagadni már kialakult realista önmagát, s a rózsaszín szemüvegen is keresztülvillog a valóság nyers színe.”⁵¹ Sturm Lászlóval szintén egyetérthetünk abban, hogy ez a mű nem „naivan problémátlan”,⁵² Szilágyi Zsófiával pedig, hogy a fentiek ismeretében „csak látszólag idilli”.⁵³ Én azt gondolom,

⁴⁶ I. m., 62.

⁴⁷ VARGHA KÁLMÁN: Móricz Zsigmond fiatalkori tanulmányai. Irodalomtörténet, 1960. 4. sz. 229–252.

⁴⁸ Vö. STURM, I. m., 369.; SZILÁGYI, I. m., 193.; BENYOVSZKY, I. m., 192.

⁴⁹ MÓRICZ, 1954. 87.

⁵⁰ I. m., 88.

⁵¹ NAGY PÉTER: Bevezetés. In: MÓRICZ ZSIGMOND: A kis vereshajú – elbeszélések, Budapest, 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó. 5.

⁵² STURM, 2015. 370.

⁵³ SZILÁGYI, 2021. 201.

hogy nem nevezhetjük befejezetlennek vagy elhibázott zárlatúnak, ebben a formában is eléri a célját, rámutat azokra a problémákra, amelyeket akkor sem lehetett volna jobban feltárni, ha a műbeli előadás megtartásra kerül. Természetes, hogy a hagyományos történetvezetéshez szokott olvasó hiányolja a kisregény végéről azt az eseményt, ami az egész szöveg réjtjének látszott, de a mű az értelmezésben így is megadja azokat a támpontokat, amelyek történelmi kortól és helyszíntől függetlenül a befogadó segítségére lehetnek. Szép példáját nyújtja annak, hogy egy soknemzetiségű közegben hogyan kovácsolhatja össze a közös cél az embereket. Móricz explicit kimondja a műben: „ledőltek a faji s műveltségi s mindenféle fajta korlátok.”⁵⁴ Még ha nem közvetlen, de a Lukácsy-mű is horizontot nyit erre a kérdéskörre, hiszen ott a vereshajú elutasítása szintén felveti az asszimiláció dilemmáit.⁵⁵ A népszínműben elhangzó közmondás – Veres kutya, veres ló, veres ember egy se jó – közvetlenebb jelentésben az előítéletesség foglalatára, tágabb kontextusba helyezve mindenfajta közösségbe való beilleszkedésre vonatkozhat, a „más”-ként való érvényesülés problematikája is megjelenhet benne. Legyünk akár egy felvidéki városban a hegyek között vagy az Alföldön, (ahogy *A vereshajú* színlapján szerepel: Történik egy tiszavidéki faluban és környékén), a körülöttünk élők tiszteletben tartása, egymás értékeinek felismerése és elfogadása teremtheti csak meg az összhangot. Szilaj Kata és Kraudy Margit sok mindenben különböznek, abban viszont párhuzamot képezhetünk közöttük, hogy aktív hősként elfogadják a rájuk mért feladatokat, legjobb tudásuk és képességük szerint igyekeznek helytállni abban a szituációban, amelybe sodorta őket az élet. Szilaj Kata ezzel a szemlélettel vívja ki a környezete és a kezdetben őt kirekeszteni szándékozó Sajgóné elismerését, Kraudy Margit pedig egy ismeretlen felső-klopacskai kislánként kapja meg a primadonna-szerepet, s elszántsága és céltudatossága révén nyeri el a közösség elismerését. A Lukácsy-darabban az események jóra fordulásához szükséges a szereplők részéről a hibák belátásának, a bocsánatkérésnek a képessége, az indulatokon való uralkodás, de ezen felül a legtöbbet épp azok tudják tenni a konfliktusok megoldásáért, akiket megbélyegeznek, kivetnek, lenéznak. Szilaj Kata mellett így válik az események alakítójává Veréb Jankó, a nincstelen árva fiú, mindenki céltáblája. A maga módján Móricz műve is „vereshajú”, a *Színházi Életben* való megjelenése okán már a recepciótörténetének kezdetén gyanakodva szemlélt alkotás. A befogadástörténete az elmúlt évek tanulmányainak és talán ennek az írásnak köszönhetően gazdagodhat annyival, hogy nagyobb nyitottsággal forduljunk Móricz ezen alkotása felé, s a népszínművekkel szemben se legyünk előítéletesek, hiszen ennek a letűnt műfajnak is lehet aktuális üzenete a jelenünk számára.

⁵⁴ MÓRICZ, 1954. 70.

⁵⁵ Vö. HELTAL, I. m., 89.

Felhasznált irodalom:

- ADY ENDRE: A vereshajú. Debreceni Hírlap, 1899. március 14.
- ÁFRA JÁNOS: Móricz Zsigmond A kis vereshajú című regényének valóságalapja. Irodalomtörténet, 1969. 1. sz. 172–181.
- BENYOVSZKY KRISZTIÁN: Fosztogatás – Móricz-elemzések. Pozsony, 2010. Kalligram, 181.
- BODNÁR MÓNIKA: Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században. Komárom–Dunaszerdahely, 2002. Fórum Társadalomtudományi Intézet.
- CSÁKY KÁROLY: Vándorszínészek, színtársulatok és a helyi színjátszás egy kisváros életében. 2020. Felvidék.ma. <https://felvidek.ma/2020/05/vandorszineszek-szintarsulatok-es-a-helyi-szinjatszas-egy-kisvaros-eleteben/> [2022.07.10.]
- CSEH GIZELLA: A népszínmű tündöklése és bukása – magyar művelődéstörténeti pillanatképek. Zempléni Múzsza, 2009. 4. sz. 38–50.
- GOMBOS ANDOR: A magyar népszínmű története. Mezőkövesd, 1933. Balázs Ferenc könyvnyomdája.
- HELTAI GYÖNGYI: Primadonna-paradigma. Blahától az „isteni Zsazsáig és Carola Cecíliától a Honthy-féle Cecíliáig”. Metszetek, 2014. 1. sz. 82–116.
- KERÉNYI FERENC: A magyar népszínmű. In: A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András. Budapest, 2007. Gondolat Kiadó.
- LUKÁCSY SÁNDOR: A vereshajú. Budapest, 1877. /Népszínház könyvtára, 11./
A vereshajú, Lukácsy Sándor népszínművének összes kedvelt dalai, Budapest, é.n. Táborosky és Parsch.
- MÓRICZ ZSIGMOND: A kis vereshajú – elbeszélések, Budapest, 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- MÓRICZ ZSIGMOND: Tanulmányok I. Szerk. Szabó Ferenc, Budapest, 1978. Szépirodalmi Kiadó.
- NAGY PÉTER: Bevezetés. In: MÓRICZ ZSIGMOND: A kis vereshajú – elbeszélések, Budapest, 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- STURM LÁSZLÓ: A vég előtti idő szépsége: Móricz Zsigmond: A kis vereshajú. In: Varietas Europica Centralis – Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére. Szerk. Ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Mészáros Andor. Budapest, 2015. ELTE Eötvös Kiadó. 369–380.
- SZÁNTÓ GYÖRGY: József Attila Prágában. Irodalmi Szemle, 1975. sz. 4. 290–293.
- SZILÁGYI ZSÓFIA: Pályakezdés a pálya közepén? Móricz A kis vereshajú című regénye a Színházi Életben. In: Pályakezdés, karrierút, irodalomtörténet – Tanulmányok. Szerk. Radnai Dániel Szabolcs – Rétfalvi P. Zsófia – Szolnoki Anna. Pécs, 2021. Verso Folyóirat.
- Színházi Élet, 1922. 39. sz. 27.

SZÓRÓ ILONA: A műkedvelő tevékenység közösségformáló szerepe az olvasókörökben.

Kulturális Szemle, 2015. 1. sz.

<https://www.kulturalisszemle.hu/3-szam/nemzetkozi-kitekintes/szoro-ilona-a-mu-kedvelo-tevekenyseg-kozossegformalo-szerepe-az-olvasokorokban> [2022.07.10.]

TAMÁSKA MÁTÉ: Kassa-vidék településképei. Pozsony, 2013. Kalligram.

VARGHA KÁLMÁN: Móricz Zsigmond fiatalkori tanulmányai. Irodalomtörténet, 1960. 4. sz. 229–252.

VARGA JÓZSEF: Móricz Zsigmond: A kis vereshajú. Irodalomtörténet, 1955. 1. sz. 86–88.

VERŐ GYÖRGY: Blaha Lujza és a Népszínház Budapest színi életében. Budapest, 1926. Franklin Társulat.

PETHŐ JÓZSEF

Móricz Zsigmond műveinek német fordításairól

1. Bevezetés

Tudományos igényű írásokban szokatlan módon, de mivel a felidézett történet a későbbiekben kifejtendőket reményem szerint tágabb keretben mégis megalapozza, egy anekdotával kezdem mondanivalóm kifejtését. „Móricz Zsigmond pályájának delelőjén történt, hogy a leányfalusi Móricz-portán két idegen úr nyaralt. Illetve a nyaralást összekötötte a munkával, mert az egyik férfi a *Légy jó mindhalálig* német fordítását, a másik a *Sárarany* francia változatát készítette.

Móricz Zsigmond ott ül már kora reggel a verandán nyakig munkában. Arra jön a leányfalusi kőművesmester, aki a házat építette.

– Jó reggelt, tekintetes úr! – köszön fel a gazdának. – Tán nyaralókat tetszett fogadni? Mert két idegent látok az emeleti szobákban... Szobaurak?

– Nem szobaurak – feleli az író –, vendégek. Jobban mondva nem is vendégeskedni jöttek, hanem dolgoznak nekem...

– Dolgoznak? – csodálkozik a mester. – Aztán mit?

– Fordítanak. A magasabbik úr németre fordítja az egyik regényemet, az alacsonyabbik egy másikat franciára. Én meg itt a földszinten körmölöm őket magyarul...

A mester nagyokat bólogat.

– Ez már igen! – mondja elismerő hunyorítással. – Nagy selyma a tekintetes úr. A könnyebb részét választotta a dolognak...¹

Komolyabbra fordítva: arról a kérdésről van és lesz itt szó, hogy valóban „könnyebb rész”-e, azaz valóban könnyű-e fordítani Móricz műveit? Erről előzetesen és általánosságban érdemes meghallgatni egy igazán kompetens véleményt, az író egyik kiváló fordítójáét, Horvát Henrikét: „Én, aki önálló dologt alig írok és művészi ösztöneimet csaknem teljesen bizonyos írók fordításában élem ki, szinte úgy érzem, mintha saját munkámról kellene beszélnem, ha oly műről szólok, melynek átültetése, mint a Móricz Zsigmond könyveié, *hosszú időre úgyszólván minden szellemi erőmet abszorbeálni szokta*”.² Ezek szerint Móricz műveinek fordítása rendkívüli energiákat igényelt, igényel. Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy természetesen semmilyen fordítás nem egyszerű, hiszen mindig nehezen összeegyeztethető kettős követelménynek kell eleget

¹ BÉKÉS ISTVÁN: Új magyar anekdotakincs. Budapest, 1962. Gondolat Kiadó, 347–348.

² HORVÁT HENRIK: Móricz Zsigmond írásainak fordításáról. Nyugat, 1924. 4. sz. 326. [HORVÁT, 1924.] A kiemelés tőlem: P. J.

tennie a fordítónak, egyrészt az eredeti forrásnyelvi szövegnek való megfelelésnek, másrészt a célnyelvi olvasóközönség igényeinek megfelelő adaptáció megteremtésének. Ez a hétköznapi szövegek esetében sem egyszerű feladat hatványozottan nehéz lesz összetett szépirodalmi alkotások esetében, ezért következhet be a műfordító „szellemi erőinek abszorbeálása”.

A Móricz-fordítás „nehézségeit” az alábbiakban elsődlegesen fordításstilisztikai szempontból közelítem meg, az író szépprózai műveinek német nyelvű fordításait vizsgálva, emellett néhány filológiai jellegű vonatkozást is érintve. A vizsgálat korpuszát az író különböző alkotói korszakból származó, különböző műfajú írásainak – *Hét krajcár*, *Légy jó mindhalálig*, *Úri muri* – fordításai adják.

A stílus-, illetve nyelvi-szerkezeti elemzések célja – az alapul vett funkcionális kognitív nyelvészeti elméletnek és módszertannak megfelelően – nem felszíni-formai jelenségek feltárása, hanem a stílus (azaz a nyelvi szerkezetek) és jelentés szerves egységét kiindulópontnak tekintve a szövegértelem feltárásához való hozzájárulás mind az eredeti (forrásnyelvi), mind a célnyelvi (német) szövegek esetében.

A szövegelemzések a Móricz-próza karakteres stílusjegyei közül mindenekelőtt a következőkre fókuszálnak:

- az élőbeszéd nyelvi formáinak megjelenése,
- a stílus szociokulturális rétegzettségéhez kötődő, a szövegstílust meghatározó kategóriák az idő és a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok mentén
- a személyjelölés konstrukciói.

Konkrétabban ez

- a nyelvjárási, illetve „fél-nyelvjárási”³ alakok,
- az archaikus,
- az egy-egy nyelvváltozathoz kötődő lexémák, szintaktikai szerkezetek
- és a személyjelölési variánsok fordításainak analízisét jelenti.

2. Néhány filológiai adat a fordításokról

A Móricz-művek önálló kötetekben megjelent német fordításainak adatait 1999-ig Fazekas Tiborc bibliográfiája⁴ összegzi. A 23 tételből itt csak néhány érdekesebbet említek,⁵ ám ezek is jól jelzik, hogy a német nyelvű fordítások egészen korán készültek el, és hogy különösen nagy számban jelentek meg Móricz-fordítások az 1960–70-es években.

³ Vö. BÁRCZI GÉZA: Nyelvjárás és irodalmi stílus. In: Stilisztikai tanulmányok. Szerk. BALÁZS JÁNOS – BÓKA LÁSZLÓ. Budapest, 1961. Gondolat Kiadó, 62–112. [BÁRCZI, 1961.]

⁴ FAZEKAS, TIBORC: Bibliographie der in selbständigen Bänden erschienenen Werke der ungarischen Literatur in deutscher Übersetzung, 1774–1999. Hamburg, 1999. Eigenverlag des Verfassers. [FAZEKAS, 1999.]

⁵ A bibliográfiai tételeket Fazekas (FAZEKAS, 1999. 142–143.) nyomán adom meg, de a forrástól több szempontból eltérve (így eltérő sorrendben, ti. a német megjelenés sorrendjében, rövidítve stb.).

- Sárarany [1911] = Gold im Kote. Ford. Schwartz, Armin. Berlin, 1921. Rowohlt.
- Az Isten háta mögött [1917] = Hinter Gottes Rücken. Ford. Horvát, Heinrich. Berlin, 1922. Ernst Rowohlt.
- A fáklya [1918] = Die Fackel. Ford. Horvát, Heinrich. Berlin, 1929. Ernst Rowohlt.
- Erdély [1935] = Siebenbürge. Ford. Gáspár, Käthe. Wien, 1936. Paul Zsolnay.
- Légy jó mindhalálíg [1921] = Eines Kindes Herz. Ford. Gáspár, Käthe. Wien, 1937. Paul Zsolnay.
- Kerek Ferkó [1913] = Franzi Kerek. R. Ford. Lux [Dérföldy], Harry. Berlin–Wien–Leipzig, 1944. Karl H. Bischoff (Zsolnay).
- A boldog ember [1935] = Der glückliche Mensch. Ford. Bättig, Lilian – Kállai, Ernst [Ernö]. Berlin-Weimar, 1955. Aufbau.
- *Úri muri* [1928], Nem élhetek muzsikaszó nélkül [1916], Pillangó [1925] = Herrengelage. Ford. Schneider, Peter Paul – Buschmann, Jörg – Wolter, Christine. Berlin–Weimar, 1965. Aufbau.
- Forró mezők [1929] = An einem schwülen Sommertag. Ford. Csongár, Álmos. Berlin, 1965. Verl. der Nation, 1965.
- (Elbeszélések, válogatás.) = Die Engel von Kiserdő. Ford. Thies, Vera. Berlin-Weimar, 1971. Aufbau.
- Légy jó mindhalálíg [1921] = Misch und das Kollegium. Ford. Schüching, Mirza. Berlin–Weimar–Budapest, 1962. Aufbau–Corvina.
- (Elbeszélések, válogatás.) = Himmelsvogel. Ford. Csongár, Álmos – Némethy, Ladislaus – Frommer, István – Harmat, Georg – Schüching, Mirza – Engl, Géza – Reményi, Babkó. Leipzig, 1979. Philipp Reclam jun.
- Az Isten háta mögött [1917] = Herr Bovary. Ford. Futaky, Ruth. Budapest, 1999. Corvina.

A hivatásos (ma inkább talán úgy mondanánk: profi) műfordítók (mint amilyen Horvát Henrik is volt) mellett „önkéntesek” is közreműködtek Móricz műveinek németre fordításában. Ehhez egy érdekes adalékot hadd idézek itt fel: 1912 augusztusában Keszler Szerén, aki az alább közölt levél tanúsága szerint Móricz írásművészetének egyik rajongó híve lehetett, a *Hét krajcár* német fordítását küldte el Móriczknak a következő levél kíséretében:⁶

⁶ A levél a Digitális Bölcsészeti Platformon érhető el: <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.1246>. (A letöltés ideje: 2022. 06. 22.)

Igen tisztelt Uram!

Lefordítottam németre a legbájosabb
novelettek egyikét, a melyet valaha olvastam:
az Ön „Hét krajcár”-ját!

Engedje meg igen tisztelt Uram, hogy
ezt a fordítást bennel csatoltan kiküldjem,
arra kérve sziveskedjék azt egyik német nyelvű
napunkban megjelentetni, hogy azok
is, kik nyelvünket nem bírják, azt megismer-
hessék.

Hiszem, hogy igen tisztelt Uram et-
től a gyönyörűségtől senkit sem kíván megfosz-
tani, miért is még arra bátorodom felkérni,
hogy az én igénytelen nevemet, mint
fordítóét feltüntettetni sziveskedjék (talán
csak női hiúság) hogy lássák, hogy én vagyok

az a kitüntetett, aki a „Hét krajcár”-t
lefordította.

Kiváló mély tisztelettel
Keszler Szerén
VI. Bajnok-utca 3. II/18

Budapest, 1912. augusztus 16.

Sajgógyáros

Móricz Zsigmond uradal

Budapest

Igen tisztelt Uram!

Lefordítottam németre a legbájosabb novelettek egyikét, a melyet valaha olvastam: az Ön „Hét krajcár”-ját!

Engedje meg igen tisztelt Uram, hogy ezt a fordítást Önnek csatoltan beküldjem, arra kérve sziveskedjék azt egyik német nyelvű napi lapunkban megjelentetni, hogy azok is, kik nyelvünket nem bírják, azt megismerhessék.

Hiszem, hogy igen tisztelt Uram ettől a gyönyörűségtől senkit sem kíván megfosztani, miért is még arra bátorodom felkérni, hogy az én igénytelen nevemet, mint fordítóét feltüntettetni sziveskedjék, (talán csak női hiúság), hogy lássák, hogy én vagyok az a kitüntetett, aki a „Hét krajcár”-t lefordíthatta.

Kiváló mély tisztelettel
Keszler Szerén
VI. Bajnok utca 3. II/18.

Budapest, 1912. augusztus 16.

Arra vonatkozólag sajnos már nem áll rendelkezésemre adat, hogy mi lett a levélben említett, illetve a vele küldött *Hét krajcár*-fordítás sorsa, de szempontunkból talán nem ez az igazán érdekes most; hanem inkább az, hogy már az 1900-as évek elejétől viszonylag népes fordítói tábor dolgozott azon, hogy Móricz művei németül is ismert-

té váljanak. (Ehhez további adalékokat is találhatunk a Digitális Bölcsészeti Platform honlapján.⁷⁾

1. A Móricz-művek stílusszerkezete a forrás- és a célnyelvi szövegekben

A fordításstiliztikai vizsgálatra⁸ térve először arra a kérdésre kell választ adni, hogy mit érdemes szemügyre vennünk a fordításokban, mint releváns Móricz-stílussajátosságot? Ehhez ma is kiindulópontnak tekinthetjük Herczeg Gyula megállapítását: „Móricznak az élőbeszéd visszaadására való törekvése az az alap, amelyből ki kell indulnunk, hogy stílusát meghatározhatjuk”.⁹ Jelen dolgozatban ezen a vezérfonalon haladok, és az alábbiakban az élőbeszédszerűség legfontosabb hangtani és grammatikai jelenségeit vizsgálom.

1.1. Nyelvjárási, illetve „fél-nyelvjárási” alakok

Az élőbeszéd visszaadására való törekvés egyik legfontosabb eszköze Móricz műveiben a nyelvjárási, illetve „fél-nyelvjárási” alakok használata. Ezzel kapcsolatban érdemes előzetesen megjegyezni azt, hogy élesen elválnak az elbeszélő nyelvhasználat a szereplőkétől, az előbbiben a köznyelvi alakok, míg az utóbbiban a nyelvjárásiak, illetve fél-nyelvjárásiak a stílust meghatározó elemek.

A hangtani (kiejtésbeli) nyelvjárási vonások tekintetében kiindulópontunk Bárczi Géza osztályozása,¹⁰ amely szerint a szépirodalmi művekben megjelenő nyelvjárási vonások az alábbi főbb típusokba sorolhatók:

- az író a szabványos magyar helyesírás eszközeivel, hangjelölésével, tehát legfőlegbb csak megközelítő pontossággal ábrázolja egy-egy nyelvjárás valamely vagy esetleg együttesen több kiejtésbeli sajátosságát, Móricz-példák: *a 'az', ű 'ő', miniszterijomba*;
- a második típusban a nyelvjárási kiejtés egy alváltozata, egy „fél-nyelvjárásnak” nevezhető kiejtés jelenik meg, ez voltaképpen a köznyelv gondozatlanabb rétegének az ország nagy részén használatos kiejtése, amelynek funkciója azonos az

⁷ Blumgrund Ezékiel 1904-ben a következő ajánlatot teszi az írónak: „Mélyen tisztelt Uram! Jelen soraimmal bátorodom tisztelettel felkérni, szíveskednék megengedni, hogy apróbb tárcáiból néhányat lefordíthassam és német lapokban közölhessem.” https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.580/text-image#o:mzs-lev.tei.580/PKE_M_100_185_a.jpg (A letöltés ideje: 2022. 06. 22.) A holicai (Nyitra megyei) Klein Stefan Isidor 1912. szeptember 13-a előtti levelében már jóval kiterjedtebb megállapodást szeretne: „Mivel fordítási engedélyem f. év végén lejár, arra kérem szíveskedjék velem műveinek fordítására következőképp megállapodni. Elbeszélések és regények: úgy az ujság, mint a könyvhonoráriumot megfelezzük. Szindarabok: a honoráriumot megfelezzük, tantemből Ön 90% kap, én pedig 10%. Ennek ellenében viszont én azt kérem, hogy a fordításra egyedül engem jogosítson; ez mindkettőnk érdeke.” A levél a Digitális Bölcsészeti Platformon érhető el: <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.1256>. (A letöltés ideje: 2022. 06. 22.)

⁸ A fordításstiliztika legalapvetőbb általános elméleti kérdéseiről és módszertanához különösen tanulságos: KOCSENYI PIROSKA: Párhuzamos műfordítás: a stilisztika kivételes lehetősége. Magyar Nyelvőr 2001. 444–453.

⁹ HERCZEG GYULA: Móricz Zsigmond stílusa. In: Stiliztikai tanulmányok. Szerk. BALÁZS JÁNOS – BÓKA LÁSZLÓ. Budapest, 1961. Gondolat Kiadó, 241.

¹⁰ BÁRCZI, 1961. 77.

előbbitel, ti. nyelvjárásias jelleget ad a szövegnek; Móricz-példák: *vót, föld, mer 'mert' vóna, meggyüvök;*

- a harmadik típusban a szerző csupán a szokványos helyesírást cseréli fel a fonetikus írásmóddal, de voltaképpen a (korban) teljesen általános köznyelvi kiejtést adja vissza, Móricz-példák: *mijóta kijabálok, éccakai.*

Ahogy arra Bárczi felhívja a figyelmet,¹¹ Móricz korai műveire még nem jellemző a nyelvjárás kiejtés nagyobb aránya, a későbbi írói korszakaiban viszont nagyon, a *Rózsa Sándor*ban például „a hitelesség kedvéért jóformán teljesen nyelvjárásias kiejtéssel beszélteti regényének népi alakjait”, és más műveiben is gyakori a nyelvjárás kiejtés meghatározó szerepe. Egyik 1924-es elbeszélésnek következő rövid részlete jól mutatja ezt a szövegstílust meghatározóvá váló sajátosságot: „Mondd meg *mán, vót nekiek* 29 hold *földjük, nígyen vótak* hozzá, de hogy mind lingár *vót*, mesterembernek adták *üket* inasnak, özvegy *annyuk* meg árendába adta a *födét*. *Ijen szígyen*, árendásuk *vót*, meg *má* úgy *vót*, hogy semmise *vót*. Akkor *ü* kezdett leveleket iroskálni, hogy kedves anyám, öszre hazamegyek s megházasodok, meg hogy tegyetek el 500 liter bort a lakodalmamra. Na. Igy. De a *lyányos háztúl* írta, hogy *az ü* szemek előtt. *Aszonygyák az anyjoka* még ma se tudja, miye van, miye nincs.” (Móricz Zsigmond: *Te Jaóska. Nagy dolog a házásilet, ides barátom!* Magyarország, 1924. dec. 14. 7.)

A fenti novellarészletből is szemléletesen kitűnik, hogy nem csupán fonetikai sajátosságok, illetve az ezeket tükröző írásmód adják vissza a nyelvjárásiaságot és így teremtik meg az élőbeszédszerűséget, hanem különböző grammatikai szerkezetek és lexémák is. Például: *nígyen vótak hozzá* [‘négy örökös volt/lett volna’], iroskálni (morfológiai jellegű nyelvjárásiaság, vö. köznyelvi *írogatni*); lexémák: pl. *lingár, árendába*.

Mint az alábbi szövegrészlet-példák mutatják, a Móricz-szövegek német fordításában ezek a típusok, sajátosságok, azaz a nyelvjárás vagy nyelvjárásnak tűnő, azokat „imitáló” stíluselemek nem jelennek meg semmilyen formában, célnyelvi megfelelőjük ugyanis vagy köznyelvi, így a stílusérték szempontjából semleges variáns, a forrásnyelvivel szorosabb vagy lazább szemantikai-grammatikai egyezéssel (*Óvasta odaki a nevit?* – *Haben Sie draußen Ihren Namen gelesen?*; *Az a, 'sz ipp* a nincs. – *Es ist kein Brief für Sie da.*; *Nízzik csak!* – *Jetzt fällt's mir ein!*), vagy pedig a fordító „egyszerűen” kihagyja a szóban forgó elemet, annak nincs célnyelvi megfelelője (*Osztig Nyilas András?* – *Ø András Nyilas?*; *Iszen* magának nem levele van... – *Ø Sie haben ja gar keinen Brief...*).

Légy jó mindhalálig

A csizmás kis pedellus a pipát a másik oldalra tolta a szájában, s még egyszer végignézte a levelet.

– *Óvasta odaki a nevit?*

– Igen.

Der kleine Pedell in seinen schaffedernen Stiefeln schob die Pfeife in den anderen Mundwinkel und sah die Briefe noch einmal durch.

Haben Sie draußen Ihren Namen gelesen?

‘Ja.’

¹¹ BÁRCZI, 1961. 86.

– *Osztig* Nyilas András?
 – Nem András: Nyilas Mihály
 második gimnázium, bé.
 – *Az a, 'sz ípp* a nincs.
 Egyszer csak a homlokához kap,
 s még a kalapot is feltolja rajta, a
 kis karimás, kerek kalapot, ami-
 lyet a debreceni cívissek viselnek:
 – *Nézzik csak! Iszen* magának nem
 levele van, hanem pakkja!

(Móricz Zsigmond: *Légy jó
 mindhalálig*. Bukarest, 1983.
 Kriterion, 27.)

'András Nyilas?'
 'Nein, nicht András. Mihály Nyilas. Quinta.'
 'Es ist kein Brief für Sie da.'
 Plötzlich aber griff sich der Pedell an die Stirn
 und schob sogar den Hut nach hinten, den
 kleinen runden Hut mit der schmalen Krempe,
 wie ihn die Debrecener Bürger trugen.
 „Jetzt fällt's mir ein! Sie haben ja gar keinen
 Brief, sondern ein Paket!

(*Mischi und das Kollegium*,
 ford.: Mirza Schüching.
 Berlin, 1962. Aufbau Verlag, 33.)

Hasonló fordítói eljárásokkal találkozunk a *Hét krajcár* fordításában is (a hon – wo;
 vót – waren; asse – auch die nicht).

Hét krajcár

Édes anyám, én tudok egy helyet,
 a hon van krajcár.
 – Hol fiam, keressük meg, míg el
 nem olvad, mint a hó.
 – Az üveges almáriumba, a fiókba
 vót.
 – Ó boldogtalan gyermek, be jó,
 hogy elébb nem mondtad, most
 asse lenne.

(Móricz Zsigmond:
Hét krajcár. [https://epa.oszk.
 hu/00000/00022/nyugat.htm](https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm). A
 letöltés ideje: 2022. 03. 04.)

– Liebe Mutter, ich weiss einen Ort, wo Kreuzer
 sind.
 – Wo, mein Kind? Suchen wir sie, ehe sie zer-
 schmelzen wie der Schnee.
 – Im glasernen Schrank, in dessen Schublade,
 da waren welche.
 – O, du unglückseliges Kind, wie gut, dass du
 das nicht früher sagtest, jetzt waren auch die
 nicht mehr!

(Sigmund Móricz: *Sieben Kreuzer*. Ungarn
 3. Jahrgang (1942.), Oktoberheft [https://epa.
 oszk.hu/02600/02607/00022/pdf/](https://epa.oszk.hu/02600/02607/00022/pdf/). A letöltés
 ideje: 2022. 03. 04.)

3.2. A stílus szociokulturális rétegzettségéhez kötődő, a szövegstílust meghatározó kategóriák az idő és a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok mentén

A stílus belső szerkezetének szociokulturális eredetű összetevői a stílusnak a nyelvi
 interakcióban betöltött szerepéből erednek, ennek megfelelően a stílusban a követke-

ző szempontok, illetve összetevők mint változók érvényesülnek: magatartás, helyzet, érték, idő, hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok. Az egyes összetevők tartományai így rendszerezhetők:¹²

A magatartás szempontja	durva, laza (bizalmas), közömbös, választékos
A helyzet szempontja	informális, közömbös, formális
Az érték szempontja	értékmegvonó, például ironikus, gúnyos; közömbös; értéktelítő, például patetikus
Az idő szempontja	közömbös, régies, újszerű
A hagyományozott nyelvváltozatok szempontja	sztenderd, nyelvjárási, városi népnyelvi, diáknyelvi, a szépirodalom történeti stílusrétegeibe tartozó stb.

A mai nyelvi horizontból erősen vegyül a szempontunkból, azaz a Móricz-próza stíluszajátosságai szempontjából különösen releváns régies és nyelvjárási kategória. A vegyülésnek, sőt inkább azonosításnak az alapjára Martinkó András így mutat rá: „az archaizálásnak már Dugonics óta ismert – és több-kevesebb sikerrel alkalmazott – eszköze a népi-régi azonosítás. Ennek van is alapja: egyrészt a népnyelv, illetőleg tájnyelv sok archaikus nyelvi – s ezen át gondolkozásbeli – formát őrzött meg, másrészt a tájnyelvi formák szokatlansága, köznyelvitől, maitól való elütése önmagában is egy más gondolkozásformát sugall, mely kétségekívül visszafelé, a múlt felé mutat.”¹³ Az *Alakzatlexikon* archaizmus-szócikke¹⁴ éppen Móricz-példákat (a *Sáraranyból*) hoz erre a jelenségre: „Archaikus hatásúak a mai nyelvjárási kifejezések és grammatikai formák is, hiszen valamely régebbi nyelvállapotot őriznek: *megyen, mért, nekem, ösmer, lány, csudálatos, kokas*. Lehetnek a jellemzés, a környezetfestés eszközei is: Turi Dani hajnalban ment el hazulról, most *délére jár*, érzi, hogy köszönni *kén* az asszonynak, vagy legalább *szót vetni neki*.”

Nézzük meg közelebbről a *Légy jó mindhalálig* egyik, a regényben igen sokszor előforduló és a környezetfestés szempontjából is releváns szavának, a *coetus*nak a példáját. A 'kollégiumi lakószoba' jelentésű szó azért érdekes, mert bár szokásos általános kiejtése *córus*, de debreceniesen: *cétus*.¹⁵ A sajátos debreceni kiejtés miatt itt a régies, a diáknyelvi és a nyelvjárási jelleg ötvöződik, különleges stílushatást létrehozva a forrásnyelvi szövegben. A német fordításban viszont a köznyelvi, így semleges stílushatású *Schlafsaal* szerepel ennek megfelelőjeként.

¹² Bővebben lásd TOLCSVAI NAGY GÁBOR: A magyar nyelv stilsztikája. Budapest, 1996. Nemzeti Tankönyvkiadó, 133–166. TÁTRAI SZILÁRD – TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.) A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilsztikai tanulmányok. Budapest, 2012. Eötvös Loránd Tudományegyetem.

¹³ MARTINKÓ ANDRÁS: A nyelvi archaizálás kérdéséről. Magyar Nyelvőr, 1954. 5–6. sz. 371.

¹⁴ HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET: Archaizmus. In: Alakzatlexikon. A retorikai és stilsztikai alakzatok kézikönyve. Főszerk. Szathmári István. Budapest, 2008. Tinta Könyvkiadó, 129.

¹⁵ Vö. pl. MÓRICZ ZSIGMOND: Légy jó mindhalálig. Bukarest, 1983. Kriterion, 36.

Hát ezen a napon bizony a kisdíák nem sokat tanult, de annál nagyobb önérzetre tett szert: a pakk büszkesége dagasztotta a szívét, s még soha ilyen frissen nem ment fel a *coetusba*.

(Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálíig*. Bukarest, 1983. Kriterion, 36.)

Nun, an diesem Tage lernte Misch nicht viel, um so mehr aber gewann er an Selbstbewußtsein. Der Stolz auf das Paket ließ ihm die Brust schwellen, und noch nie war er so schnell in den *Schlafsaal* gelaufen.

(*Mischi und das Kollegium*, ford.: Mirza Schüching. Berlin, 1962. Aufbau Verlag, 44.)

3.3. A személyjelölés szerkezetei

A vokatívusz, a megszólítás, azaz a „közlés címzettjének nyelvi elemekkel való jelölése (nominális, pronominális formákkal, inflexiók morféimákkal) olyan eszköz, amely más nyelvi lehetőségeknél közvetlenebbül jelzi az érintkező felek viszonyát, hozzájárulva a társas valóság megalkotásához. A beszédpartner megjelölésének 2. vagy 3. személyű formája, azaz a tegezés s a magázás/nemtegezés kettőssége a közlésfolyamatban folyamatosan és szinte elengedhetetlenül jelzi a társas viszonyok minőségét.”¹⁶

A különleges stílushatású megszólításoknak Móricz műveiben gyakran jelentős funkciója van a szereplők egymáshoz való viszonyának nyelvi megkonstruálásában, illetve a környezetfestésben. Így van ez a *Légy jó mindhalálíig*ban is, bizonyára a regény minden olvasója számára emlékeztetéseket az olyan jellegzetes megszólítások, mint a *Komám* vagy a *Baráték*. A fordításban azonban ezek nem jelennek meg, „ami miatt a szöveg beszélt nyelvi sajátosságai is veszít”;¹⁷ ám még fontosabbnak tűnik az a veszteség, amely ezzel együtt a szereplők személyiségének, viszonyának ábrázolásában bekövetkezik a nyelvi megformáltság (a stílus) visszaadásának hiánya következtében.

– *Komám*, hogyha nekem jött vóna, akkor én nem jöttem vóna órára, hanem felbontottam vóna – szólt Gimesi.*

– *Baráték*, ha én eccer pízt kapok hazulról – mondta fennhéjázva –, akkor én veszek hat darab festéket. Nem is hatot, tízet. Ötven krajcár árát. Isten bizony!

„Ø Wenn ich eins bekommen hätte, ich wäre nicht zum Unterricht gegangen, ich hätte es ausgepackt”, erklärte Gimesi.

„Ø Wenn ich jetzt das Geld bekomme”, sagte er prahlerisch, „kaufe ich sechs Farben. Ach was, sechs – zehn! Ehrenwort!”

* Az *Légy jó mindhalálíig* esetében itt és ezután az idézetek a korábban is hivatkozott kiadásokból származnak: MÓRICZ ZSIGMOND: *Légy jó mindhalálíig*. Bukarest, 1983. Kriterion; Misch und das Kollegium, ford.: MIRZA SCHÜCHING. Berlin, 1962. Aufbau Verlag.

¹⁶ DOMONKOSI ÁGNES: *Megszólítások a közösségi oldalak társalgásaiban*. In: Utak és útkeresztvezetődések.: Emlékkötet H. Varga Gyula 70. születésnapjára. Szerk. BALÁZS LÁSZLÓ – H. TOMESZ TÍMEA. Eger, 2018. EKE Líceum Kiadó, 147.

¹⁷ RÓZSA KATINKA: Egy magyar regény német olvasata. A *Légy jó mindhalálíig* német recepciója. *Acta Szegediensia Collegii de Rolando Eötvös Nominati: Eötvözet*. 2015. 4. sz. 133–142.

Arra is van példa, hogy a fent említett megszólítások megfelelőjeként megjelenik egy lexéma a fordításban, ugyanakkor kérdéses, hogy ez mennyiben tekinthető megszólításnak (itt is érdemes utalni a prototípus-elméletre, amely azt mondja ki, hogy a kategóriák között nincsenek éles határok, a kategóriába való tartozás centralitás és fokozatiság kérdése¹⁸), vagy inkább csak az indulatszavakhoz hasonló, a meglepetést, csodálkozást kifejező funkciója van az adott kontextusban a *Mensch*¹⁹ ('ember') szónak.

– Azt mondta a szakácsnőnk, hogy kétezer forintot nyert, isten bizony – szólt Orczy. – Ennek a fele az öregé, akkor is ezer pengő marad neki...

Gimesi nagyot csapott az asztalra.
– *Baráték* – mondta –, e mán döfi!

Du, unsere Köchin sagt, er hat bestimmt zweitausend Gulden gewonnen”, sagte Orczy. „Die Hälfte davon gehört dem alten Herrn, bleiben noch immer tausend für ihn.”

Gimesi schlug krachend auf den Tisch. „Donnerwetter, *Mensch*, das lohnt sich.”

Az *Úri muri* német fordítása esetében a személyjelölési konstrukciók közül különösen a tegezés-magázás érdemel figyelmet, ennek ugyanis meghatározó szerepe van mind a szereplők jellemzésében, mind a bennük végbemenő, a cselekmény fordulataival összefüggő érzelmi változások, folyamatok ábrázolásában. Mint az alábbi, első példában látjuk, a forrásnyelvi szöveg a korabeli szokásrendnek (nyelvi etikettnek), nyelvhasználatnak megfelelően magázó formákat alkalmaz Szakhmáry Zoltán és felesége, Rhédey Eszter dialógusaiban, ez pontosan tükrözi a regénybeli szereplők társadalmi helyzetét és viszonyát is, a német tegező formák ezt viszont nem adják vissza, hiszen ott mindvégig tegező személyjelölési formák fordulnak elő (*Nézzé* – *Schau* ['nézd'], *magának* – *dir* ['neked'], Zoltán, *értse meg!* – Zoltán, *verstehst du mich?* Zoltán, *értesz te engem* stb.).

– *Nézzé*, Zoltán, én mindig okos társa voltam *magának*, velem mindent meg lehet beszélni, én mindig jó tanácsot adtam *magának*. Én nem bánom, én leszámoltam az étellel, a halállal, nekem semmi sem számít, csak a becsület. Ha én úgy fogom látni, hogy ez a nő *magának* való pár, én visszavonulok. Zoltán, *értse meg!* A halál is jobb a bizonytalanságnál, és én nem akarok meghalni, mert *magát* odaadhatom idegennek, de a gye-

Schau, Zoltán, ich war *dir* immer eine kluge Gattin, mit mir kann man alles besprechen, ich habe *dir* jederzeit gute Ratschläge gegeben. Was mich betrifft, ich habe mit dem Leben abgeschlossen; für mich gibt es nichts mehr, nur noch die Ehre. Wenn ich s, daß diese Frau *zu dir* paßt, dann ziehe ich mich zurück. Zoltán, *verstehst du mich?* Auch der Tod ist besser als die Ungewißheit, und ich will nicht sterben, denn *dich* kann ich einer Fremden abtreten, aber meine Kinder nicht. *Befreie* mich von dieser qualvollen

¹⁸ A prototípus-elmületről lásd pl. TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest, 2013. Osiris Kiadó, 114–129.

¹⁹ A *Mensch*-et a német szótárak, így például a *Stilwörterbuch der deutschen Sprache* is, ilyen kontextusban általában mint a hétköznapi nyelvhasználatban előforduló, érzelmileg színezett kijelentéseket bevezető felkiáltást (és nem megszólítást) tartják számon („als ugs. Ausruf, der eine emotional gefärbte Äußerung eingeleitet: *M., war das eine Hitze!*; *M., das ist ja großartig!*). DROSDOWSKI, GÜNTHER: Duden Stilwörterbuch der deutschen Sprache. Die Verwendung der Wörter im Satz. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 1988. Dudenverlag, 479.

rekeimet nem. *Szabadítson meg* hát engem ettől a kínzó nyugtalanságtól, esküszöm *magának*, hogy soha vissza nem élek a levéllel, hogy soha *magának* nem említem többet, hogy soha semmi nem következik ebből, csak könyörgök, *mutassa meg*.

Móricz Zsigmond: *Úri muri*. Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 186–187.

Unrast, ich schwöre *dir*, daß ich mit diesem Brief nie Mißbrauch treiben werde, daß ich ihn *dir* nie mehr vorhalten werde, daß sich daraus keine Folgen ergeben werden, nur – ich flehe *dich* an – *zeige* ihn mir.“

Herrengelage, ford.: Peter Paul Schneider. Berlin und Weimar, 1965. Aufbau-Verlag. https://www.visegradliterature.net/works/hu/M%C3%B3ricz_Zsigmond-1879/%C3%A9ri_muri/de/3841-Herrengelage. A letöltés ideje: 2022. márc. 8.)

A második *Úri muri*-idézet forrásnyelvi szövegében különös jelentősége van a magázásról tegezésre váltásnak (*Magának – kéjelegbess, akarod* stb.), ez az érzelmi felindultság mértékének, a „fékevesztettségnek” fontos nyelvi kifejezője, ám a fordításban ez is eltűnik, hiszen ott folyamatosan tegezés van.

Utánarohant, s azt mondta:

– Adja ide a levelet.

– Ezt? Én? *Magának?*... Nem!... Nem, barátom! Ezt soha!... Ez a levél nekem kell, mert nekem igazolni kell magamat, hogy mért történt minden, ami történt! Kellene a levél? Igen?... Mért? nyomorult, hogy *kéjelegbess? Akarod* olvasni a szavakat, hogy a teste tűzben van, hogy tűz kell neked? Tűz?... Ocsmány. Mi *neked* ez a tüzes kis ringyó? *Kid neked ez? Te* aljas! *te, leköplek!*

(Móricz Zsigmond: *Úri muri*. Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 188.)

Er rannte hinter ihr her und rief:

„Gib mir den Brief.“

„Ich? Ich? *Dir* ... Nein ... Nein, mein Lieber! Diesen nie! Diesen Brief brauche ich, den will ich als Beweis dafür, warum alles geschehen ist, was geschehen ist! *Du* möchtest den Brief wohl gern? Ja? Warum? Elender! Damit *du dich* daran ergötzen *kannst*, damit *du* darin schwelgen *kannst? Willst du* lesen, daß ihr Körper das reinste Feuer ist, daß du Feuer *brauchst?* Feuer? Abscheulich. Was ist mit dieser feurigen kleinen Hure? Was bedeutet sie *dir?* *Du* niederrächtiger Kerl! *Du*, ich spucke *dich* an!“

(*Herrengelage*, ford.: Peter Paul Schneider. Berlin und Weimar, 1965. Aufbau-Verlag. https://www.visegradliterature.net/works/hu/M%C3%B3ricz_Zsigmond-1879/%C3%A9ri_muri/de/3841-Herrengelage. A letöltés ideje: 2022. márc. 8.)

4. Összegzés

Az összegzés megfogalmazása előtt érdemes visszatérnünk a bevezetőben feltett kérdésre: Miért nehéz fordítani? Vagyis konkretizáljuk: miért nehéz Móricz műveit fordítani? A fordítások esetében általánosan érvényes kettős követelményből adódó

feszültség feloldása, azaz egyrészt az eredeti forrásnyelvi szövegnek való megfelelés és a célnyelvi olvasóközönség igényeinek megfelelő adaptáció Móricz egyéni stílusa, a szöveg összetett poétikai struktúrája miatt valóban rendkívüli erőfeszítéseket igénylő feladat.

Az itt bemutatott vizsgálatban a korpuszként kiválasztott Móricz-művek stíluszerkezetéből a következőkre fókuszáltam: az előbeszéd nyelvi formáinak megjelenése, különös tekintettel a nyelvjárási vagy nyelvjárási elemekre, a stílus szociokulturális rétegzettsége és a személyjelölés konstrukciói közül a tegezés-magázás változója. A fordításstiliztikai elemzések tanulsága szerint e szempontok alapján a célnyelvi és a forrásnyelvi szövegek között releváns különbségek mutatkoznak. A stílusbeli eltérések jelentős módosulásokat hoznak létre a célnyelvi szövegek szövegértelmében is, konkrétan szólva ez megjelenik például a környezetfestésben, a szereplők személyiségének, egymáshoz való viszonyának és érzelmeinek az ábrázolásában.

Egyet kell értenünk Horvát Henrikkal: a fordító szellemi erőit rendkívüli mértékben igénybe veszi, „abszorbeálja”²⁰ ez a munka. De reméljük, lesznek a jövőben is olyan elhivatott fordítók, akik vállalkoznak erre, az irodalomtudomány, a stilisztika és a fordítástudomány pedig tud majd néhány szempontot, talán támpontot is adni ezekhez a jövőbeli fordításokhoz. Ilyesmire tettem magam is kísérletet.

²⁰ HORVÁT, 1924. 326.

SZILÁGYI ZSÓFIA

Az asszony, aki beleszól és a feleség, aki eltart (Móricz Zsigmond, Bródy Lili)¹

Kell-e magyarzkodni, netán mentetetőzni, amiért azt javaslom, hogy Móricz Zsigmond egyik regényét, *Az asszony beleszól* címűt olvassuk el Bródy Lili *A felesége tartja el* című művével egybevetve? Egyfelől nyilván aligha kell, hiszen a két regény csaknem egyszerre jelent meg, a címük is egybehangzik, és közösen utalnak a harmincas évek elejének elemi társadalmi tapasztalatára, a megváltozott férfi és női szerephelyzetekre. Tehát lehet hozadéka az együttolvadásuknak. Másfelől viszont mégis szinte szükségszerű a mentetetőzés: nagyon más helyen van a mostani irodalmi kánonban Móricz és a nála egy generációnyival fiatalabb (1906-ban született) Bródy Lili. Móricznál, bármennyire is csökkent a népszerűsége az olvasók körében a XX. század utolsó évtizedeire, és ritkultak meg a róla születő új értelmezések, 2000 után mintha új kezdet érkezett volna el.

Az életmű divatba jött, nem kis részben az új naplókiadásoknak, illetve a kortárs irodalom Móricz felé irányuló figyelmének köszönhetően.² Sosem volt kérdés az sem, hogy Móricz része lett és maradt a közoktatásban közvetített magyar irodalomnak: Bródy Lili nem került be ebbe a korpuszba (persze, más kérdés, hogy a most érvényes nemzeti alaptanterv részének lenni íróként egyébként is igen kevés esélye lenne). Hiába adták ki újra Bródy Lili saját korában legsikeresebb, egyébként első regényét, *A Mancsi* című 1932-es bestsellerét 1990-ben, ez sem emelte ki őt a XX. század csaknem teljesen elfeledett írói közül. Amikor 1962-ben meghalt, az *Élet és Irodalomban* úgy írtak a műveiről, mint „melyekről tékozló bőkezűségünkben olyan könnyen és szívesen lemondunk”,³ Szécsi Noémi 2020-ban „alulértékelt, elfeledett irodalmi gyöngyszemként” emlegette Bródy Lilit,⁴ ezek a vélemények azonban sehogy sem kapcsolódnak össze. Bródy Lili értelmezéstörténetében nincs folytonosság, csak időnkénti rácsodálkozásokat találunk arra, hogy a harmincas évek egyik legsikeresebb, legnagyobb példányszámban eladott szerzőjének könyvei ma is élvezetesekek.

¹ A tanulmány az NKFI Alapból megvalósuló, OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

² Ezt a jelenséget itt próbáltam alaposabban körüljárni: SZILÁGYI ZSÓFIA: A továbbélő Móricz. Pozsony, 2009. Kalligram.

³ GÁBOR ISTVÁN: Egy író halálára. *Élet és Irodalom*, 1962. október 27. 10.

⁴ SZÉCSI NOÉMI: Nem és nem. Nincs engedés, küldés van, *Magyar Narancs*, 2020. június 6. <https://magyarnarancs.hu/egotripp/szecsi-noemi-nem-es-nem-129524> [Szécsi, 2020]

Sőt, a mostanában Magyarországon is megélenkülő, az irodalmat egyik forrásukként használó nőörténeti kutatások (gondolhatunk Szécsi Noémi könyveire, leginkább a *Lányok és asszonyok aranykönyvére*, Czinger Szilvia *A női test alakváltozatai* vagy Gyáni Gábor *A nő élete – társadalmi perspektívában* című munkáira) felől Bródy Lili regényei kiemelten fontosak lehetnének.

Ugyanakkor, bár a Móricz-életmű egészének helye az irodalomtörténeti kánonban aligha vitatható, épp *Az asszony beleszól* című regénye értelmezéseiben ugyancsak találkozunk mentegetőzéssel. A mű egyik legújabb elemzője nem tagadja a „rugalmas könnyedséget”, meg a „túlzott játékoságot”, a címet pedig (amelyről Móricz naplójából tudjuk, hogy filmcímek nyomán született meg⁵) kiábrándítóan tartja:

„Nem azzal a szándékkal beszélek Móricz Zsigmond e regényéről, hogy felszámoljam az eddigi fenntartásokat, de azzal a reménnyel, hogy némelyeket talán mégis sikerül kimozdítani. Az nehezen tagadható, hogy mint az 1955-ös (első) újrakiadás utószava állítja, már-már zavaróan »rugalmas könnyedség árad szét a regény lapjain«, és túlzottan játékos az »ötlet bravúros bonyolítása«. És meglehetősen kiábrándító a cím is, bár kétségtelenül sikerül ráirányítania a figyelmet a regény egyik fontos mozzanatára, a női beszélői pozíció szándékaiban beavatkozó jellegére.”⁶

Móricz kapcsán ugyan aligha beszélhetünk hallgatásról, *Az asszony beleszól*ról mégsem született sok értelmezés az író halála utáni évtizedekben. Ha a korabeli sajtó vizsgálatába fogunk, semmilyen hallgatást nem tapasztalunk Bródy Lilivel kapcsolatban sem: mondhatnánk, nincs ebben semmi furcsa, hiszen eredetileg újságíró volt, így könnyen feltételezhetnénk, hogy remekül kihasználta sajtókapcsolatait, ügyesen reklámozta írói munkásságát, és ellavírozott a népszerű (ponyva?) irodalomban. De egyáltalán nem ilyen egyszerű ez: már Bródy Lili felbukkanásakor sem volt könnyen eldönthető, vajon a siker miatti irigység okán nevezték-e a regényét lektűrnek, vagy valóban nem érdemel többet ennél a meghatározásnál. Borgos Anna idézett fel egy vitát, amely Török Sophie *Nyugat*-beli, negatív kritikája kapcsán bontakozott ki a *Literatura* című lapban, *A Manc*i két olvasója közt. Egyikük szerint „egyetlen jól megírt könyvet sem szabad azért lerántani és ponyvának bélyegezni, mert az közönség sikert aratott”, a másik olvasó viszont egyetértett Török Sophie véleményével, mivel „»A Manc» csak annyival érdekesebb az olyan »szokványregényeknél«, amelyeknek főképviseelője a szintén óriási sikert ért Courths-Mahler, hogy budapesti környezetben szerepel, bár a Hernád ucca felfedezése igazán nem olyan esztétikai érték, amelyért ér-

⁵ Ld. itt: „A regénybe úgy belefűltam, ahogy még soha. Mikor vállaltam, nem volt egyebem, csak a cím: »az asszony beleszól«. S ez sem volt komoly dolog, valahogy az utcán eszeltem ki, ott virítottak a moziplakátok, cifra ötletek a címekben. És mégis komoly volt, sőt most már félek, hogy ennek is élményalapja van, mint nálam mindennek...” MÓRICZ ZSIGMOND: *Naplók 1930–1934*. Budapest, 2016. Noran, 219.

⁶ FARAGÓ KORNÉLIA: *Homológ alakzatok a hiány jelentésében*. Móricz Zsigmond *Az asszony beleszól*. Híd, 2016. 6. sz. 82.

demes lenne izgulni”.⁷ Török Sophie kritikájára utalt Szécsi Noémi is: „Ha elolvasom a magasabb pozícióból ítélkező pályatársnő kritikáját, mindig elszégyellem magam: ennyire közönséges ízlésű nőszemély lennék? (Az vagyok, de abba a korbá értem, hogy ez már nem érdekel.)”⁸

Leginkább Szécsi Noémihez kapcsolódnék én is: *A felesége tartja el* kapcsán nem szeretnék sem azért mentegetőzni, mert élvezettel olvastam el, sem azért, mert Móriczcal közös kontextusban is érdemesnek tartom vizsgálni. Hiszen a korabeli sajtó vizsgálata megmutatja, hogy nem vált élesen szét Móricz és Bródy Lili olvasóközönsége. *A Mancsi* megjelenése kapcsán megrendezett irodalmi estet egy héttel egy Móricz-est után tartották, és a fiatal írónőt Karinthy Frigyes mutatta be:⁹

„Bródy Lili–matiné

A »Mancsi« szerzője vasárnap délelőtt beszél a mai nő problémájáról

Az Est könyvosztálya megkezdte a könyvbemutatók rendezését. A nagysikerű Móricz Zsigmond–matiné után most Bródy Lili jelenik meg a pódiumon. Vasárnap délelőtt 11 órakor lesz a Bródy Lili–matiné Az Est lapok kiadóhivatalában, Erzsébet körút 18–20.

Most jelent meg a kitűnő írónő első nagy regénye, A Mancsi. A közönség erősen érdeklődik a nagysikerű könyv szerzője iránt, Karinthy Frigyes vállalta, hogy az új írónőt bemutatja a publikumnak.

Bródy Lili A Mancsi könyvéről fog beszélni és ezzel kapcsolatban azt az új női típust fogja megrajzolni, amelynek A Mancsi egészen kivételes sikerét köszönheti.

A matiné Az Est könyvkereskedésében lesz, tekintettel azonban a vasárnapi munkaszünetre, a matiné nem árusítunk könyveket. Az írónő a matiné után az elhozott könyvekbe szívesen ír autogramot. Az előadásra nincs belépődíj.”¹⁰

Móricznak és Bródy Lilinek a kiadója közös volt: mindkettejükét az Athenaeum adta ki.¹¹ Így könyveik a reklámokban is összetalálkoztak: a *Színházi Élet* 1931/43-as

⁷ BORGOS ANNA: „Mi ez a nagy sikoly?” Nőiség, testiség és pszichoanalízis háború előtti magyar nőírók műveiben In: Laikus olvasók? A nem-professionális olvasás értelmezési lehetőségei. Szerk. Lóránd Zsófia, Scheibner Tamás, Vaderna Gábor, Vári György. Budapest, 2006. L'Harmattan, 51–64. Török Sophie kritikája *Regény és széppróza* címmel a Nyugat 1932/5-ös számában jelent meg.

⁸ SZÉCSI, 2020.

⁹ Karinthy a *Színházi Élet* egyik körkérdésében, amikor az új írógeneráció tehetségeiről kérdezték, egyedül Bródy Lilit nevesítette (Móriczot pedig mesterként határozta meg): „A tanítványok divatban vannak, a mesterek nem. A mesterek ezt bevallják, a tanítványok tagadják: ők babérsokorban jöttek a világra. Tehát név nélkül merem csak mondani, hogy egypár igen tehetséges *részben-tanítványom* van itten. Színművészetet Kosztolányinál, Móricznál, Babitsnál, beszéd- és értelemgyakorlatot nálam tanultak és most igazán jelesen működnek. Ezeken túl nagyon érdekel *Bródy Lili*, aki a Molnár Ferenc-féle érzelmes humornak lesz úgylátszik egyik legfinomabb művelője és továbbfejlesztője.” Fialatok, Színházi Élet, 1931. 25. sz. 40.

¹⁰ Pesti Napló, 1932. február 4., 4.

¹¹ A korabeli gyakorlatnak megfelelően mindkét regény folytatásokban, napilapban jelent meg először: *A felesége tartja el* közlése a *Magyarország* című lapban 1932. október 24-én indult el, *Az asszony beszél* egyes részeit pedig a *Pesti Napló*ban találták meg az olvasók 1933. márciusában.

számában például *A Mancit* a *Forr a borral* együtt hirdették mint az Athenaeumnál megjelent 12 új regény egyikét. *A Manciról* azt írták, hogy a „gyorsan népszerűvé vált fiatal író nő friss, színes, igaz regénye a mai budapesti lányról”. Bródy Lili népszerűségét jelezte estjének elsőprő sikere is: a 700 fős közönség nemcsak ma lenne óriási egy irodalmi eseményen. Ne felejtjük el, hogy a harmincas évek elejének elszegényedő, a nagy gazdasági világválság utáni Budapestjén már szó sem volt olyan hatalmas példányszámokról, kiemelkedő olvasói érdeklődésről, mint az első világháború előtti időszakban:

„*A két terem közönsége (körülbelül 700 ember) szünni nem akaró tapsal fogadta Bródy Lili előadását, majd utána elárasztották az autogramkérők, akik A Mancit példányaiért kérték a kitűnő író nő aláírását. Körülbelül háromnegyedóra hosszat tartott az autogram osztás.*”¹²

Nem sokkal később (1932. február 11-én) *Az Est* már arról tudósított, hogy *A Manciból* elfogyott a harmadik kiadás, vagyis a regény a 10–15 ezredik eladott példánynál járt. És még ugyanennek az évnek az októberében a *Magyarország* című lapban elindult a második Bródy-regény, *A felesége tartja el* folytatásos közlése. Az elvárások nagyok lehettek, mindenki arra lehetett kíváncsi, sikerül-e megismételni *A Mancit* sikerét:

„*Ha pontonként kellene felsorolni Bródy Lili új regényének – A felesége tartja el – érdemeit, úgy elsősorban a szerzőnek azt az érdemét kellene megemlíteni, hogy második regényében tudta magát teljesen emancipálni első regénye, A Mancit olyan siker volt, amely még a nagy siker kereteit is erősen meghaladta. A Mancit sikere esemény volt, szinte azt mernők mondani, A Mancit megjelenésekor a könyvpiacnak két eseménye volt: A Mancit és A Mancit sikere.*”¹³

Bár pontos példányszámadatokat sem akkor, sem mostanában nem találunk meg könnyen, nagyon úgy tűnik, hogy *A felesége tartja el* üzleti szempontból is sikert hozott az Athenaeumnak, Bródy Lili pedig „csodagyerekből”, ahogy egyes újságírók nevezték, befutott íróvá vált a második regényével (*A Mancit* és *A felesége tartja el* megjelenése idején sem volt még harmincéves). Nem derül ki, hány példányban fogyott el, de a példányszám „egészen példátlan” a következő rövid hír szerint:¹⁴

¹² *Az Est*, 1932. február 9, 7.

¹³ *Magyarország*, 1933. január 29., 11.

¹⁴ Vö. a következővel: „A regény nem a fiatalok műfaja. Ha valaki a harmincadik éven innen érdekes, egyéni, újhangú és újszemponutú regényt tud írni, az félig-meddig csodagyereknek számít. A regényírásnak ilyen csodagyerekszerű teljesítménye volt Bródy Lili »Mancit«-ja. Friss volt, meglepő volt és »felöltözött« volt – de megvoltak benne a csodagyermekség hátrányai is: némi kiforratlanság, az anyagnak és a formáknak nem egészen biztos kezelése. E csodagyermeki kezdet után nem következett be a szokásos csodagyermeki folytatás, a hanyatlás. Ellenkezőleg: Bródy Lili új regénye ugrásszerű emelkedést mutat az elsőhöz képest.” BÁLINT GYÖRGY: Bródy Lili *A felesége tartja el*. Pesti Napló, 1933. február 12. 23.

„(Három írónő) szenzációs sikeréről számolhat be az Athenaeum. Népszerű 2 pengős regényeinek sorozatában egészen példátlan példányszámot ért el Ursula Parrott Szabad a csók című remek regénye s közvetlenül utána következik Vicki Baum megrázóan szép új könyve, a Baleset, valamint Bródy Lili A felesége tartja el című kitűnő kötete.”¹⁵

A harmincas évek második felében már magától értetődően került a Színházi Életben egymás mellé Móricz és Bródy Lili, és nemcsak hirdetésekben: az 1934/17-es számban 10 ismert színésznőt kérdeztek meg arról, „mit és mikor olvas”. Dajbukát Ilona kedvenc írói közt mind Móriczot, mind Bródy Lilit felsorolta (mellettük még Földi Mihályt, Szabó Dezsőt és Zilahy Lajost nevezte meg), „legújabb irodalmi csemegeje” pedig *Az asszony beleszól* volt. Az 1934/26-os számban Karinthy azt gondolta végig szokásos, vicces írásainak egyikében, a *Parnassus a Beketowban, a szellem artistái az artistaszellem színterén* című írásában, hogy melyik író milyen artista lenne egy elképzelt irodalmi cirkuszban. A sorban elsőként Móriczot határozta meg, súlyemelőként, hiszen „naponta oldja meg, játszva, a legnehezebb problémákat s regényalakjai, akikkel dobálódzik, csupa súlyos egyéniség”, Bródy Lilit minden magyarázat nélkül, férfimitátorként tette be a társulatba. Az 1937/4-es számban egy karikatúra jelent meg az írók „jelmezes báljáról”: a képalírásból kiderül, hogy Bródy Lili egy francia védőügyvéd, Móricz pedig a peleskei nótárius jelmezét öltötte magára ezen a grafikán.

Ugyanakkor messze nem volt egyöntetű a második Bródy Lili-regény ünneplése: *A Mancinál* Török Sophie fejezte ki erős ellenérzéseit, *A felesége tartja el* pedig Márait készítette arra, hogy fanyalogjon kicsit, nemcsak az adott kötet, de úgy általában a tömegirodalom, a sikerkönyvek miatt. Az a Márai tette ezt, aki néhány évvel később, az *Egy polgár vallomásai* második részének megjelenése után, úgy 1935-től sikerszerzővé vált, akit egészen 1943-ig egyre nagyobb olvasói lelkesedés és egyre hangosabb kritikusi ellenérzések vettek körül (1943-ban jelent meg a *Szindbád hazamegy*, amelyet a kritikusok újra lelkesen fogadtak):

„Soha nem volt tömegcikk az irodalom, a jó kiadó inkább csak cégérnek tartotta a kirakatban, s csinált mellette tankönyvet, hegy- és vízrajzot, ponyvát, vagy tendenciózus, híg hazafias propagandaárut. De, luxusból, szeméremből, a tetejébe mégis tartotta az irodalmat, – ám mit keressen az író a boulevardon, remélheti-e Babits, Gide, Füst, vagy Proust, hogy tömegek lesik izgatottan szavukat? Nem remélheti, sose remélhette; nem is arra való az irodalom, hogy rikkants rikoltsa hírét, s nem is használna neki. Ismétlem, kétes, veszedelemes üzlet az az »olcsó könyv« ahogy idehaza értik és csinálják.”

Márai tehát Bródy Lilit egészen más csapatba helyezte, mint Babitsot és Proustot (hogy Móriczot hová képzelte el, az nem derül ki), és különösen az írása végén lett kategorikusan elutasító, nem nyilvánult meg különösebben kedvesen a saját felesége irodalmi ízléséről sem:

¹⁵ Magyarország, 1933. március 1., 7.

„Irodalomhoz, akárhány példányban nyomtatják, csak nagyon kevés a köze. Mondom, egyelőre a feleségem tartja el, akinek, erre esküdni merek, gyakran a szivéből beszél.”¹⁶

Nem nagy kockázat kijelenteni, ennek megállapításához még Márai epés megjegyzésére sem lenne szükség, hogy Bródy Lili legtöbb olvasója a budapesti lányok és asszonyok közül került ki: az őt a ponyvairodalomhoz soroló ismeretlen olvasó, akit Borgos Anna idézett meg, valamiféle pesti Courts-Mahlernek tekintette őt. A budapesti író (aki egyébként nem a fővárosban született, hanem Királyhelmeccen) első regénye a Hernád utcában és környékén játszódott, *A felesége tartja el* az Újlipótvárosban – *Az asszony beleszól* helyszíne pedig egy Üllői úti bérház. (De a Móricz-regény hősei szinte találkozhatnak Bródy Lili hőseivel egy közös, fiktív térben, hiszen *Az asszony beleszól* cselekményének csúcspontja egy vígszínházi este.) Móricz már a regénye promócióját is a mű Budapesthez kötődését hangoztatva építette föl, arra hívta fel a leendő olvasók figyelmét, hogy ő, mint író ezzel a regényével érkezett meg a fővárosba:

„– Számomra nagy érdekessége a regénynek, hogy Budapesten játszódik.

– Ez az első nagyobb munkám, amelyben Budapest a színhely és teljesen pesti alakok és pesti problémák vannak benne. Eddig csak egy-két elbeszélésem lobbant ki a fővárosi keretből, most számtalan alak, helyzet és hangulat tisztázódik ebben az új regényben.

– Különös az én életemben a vidék problémája. Valahogy nagyon megérintett engem a magyar vidék, hogy mindeddig nem bírtam szabadulni tőle. Huszonegy évet éltem vidéken s harminchárom éve élek Budapesten. És az élet első huszonegy éve elborította s betöltötte ezt a harminchármat, úgyhogy én voltaképpen nem is éltem a budapesti ember életét, pedig már több mint huszonöt éve vagyok itt adófizető (egyre nehezebb foglalkozás).¹⁷

Bár Móricz nyilvánvalóan kicsit túlzott a budapesti olvasók kegyeiért folytatott küzdelemben (nemcsak Budapesten játszódó elbeszélései jelentek meg korábban, de olyan kisregényei is, mint a *Házasságtörés* és *A fecskék fészket raknak*), és nagyon szépen felépítette azt a történetet, hogy miért szakadt el a magyar vidéktől, és érkezett meg Budapestre. (Persze, mi már tudjuk, hogy ő még visszatért vidékre regényekben, gondoljunk csak *Az asszony beleszólnál* későbbi *A boldog emberre* és *Életem regényére*.)

„Milyen kicsiségeken múlik az emberben néha nagy változás. Az idén úgy éreztem, képtelen vagyok megváltani a »szabadjegyet«. Drágállottam.

– És most az a furcsa illúzióm volt, hogy a Sors elszakított a vidéktől s erre körülnéztem Budapesten.

¹⁶ MÁRAI SÁNDOR: Olvasmány (Bródy Lili „A felesége tartja el”), *Az Ujság*, 1933. március 10., 3.

¹⁷ „Az asszony beleszól”, Móricz Zsigmond nyilatkozik a *Pesti Napló*-ban legközelebb megjelenő új regényéről, *Pesti Napló*, 1933. március 19., 6.

*S hirtelen mintha megérkeztem volna ebbe a városba, amelyet nagyon szeretek. Én nagyon jóban vagyok Budapesttel. Mikor megérkeztem Taorminából s Nápolyból, a világ két leghíresebb szép helyéről, első dolgom volt, hogy másnap reggel már felmentem a Halászbástyára a feleségemmel s gyönyörködve néztem végig a különös nagy városon. Ott úszott párásan a nagy Alföld, távol, a roppant kiterjedésű Budapest mögött, hátam fölött a hegyborította budai táj. Azt mondtam: ez a világ legszebb pontja.*¹⁸

Mindenesetre az biztos, hogy Móricz a harmincas években speciális módon talált rá Budapestre. Ekkor kezdte el foglalkoztatni az épített környezet és a családi viszonyok, a gyermekvállalás és a lakáshelyzet összefüggésének problémája: építésszel beszélt, építőanyagokat tanulmányozott. Egészségtelennek, gyereknevelésre alkalmatlannak találta a budapesti, gangos bérházak sötét, udvari lakásait, és lelkesedett a napfényes, világos Bauhaus-épületekért.¹⁹ *Az asszony beleszól* után néhány évvel megírta a *Budapest és a gyermek* című cikkét (1935. május 22-én jelent meg a *Pesti Naplóban*), amelynek az alcíme: *Gondoskodni kell az építkezésnél a gyerekekről*. Ez a regénye azzal zárul, hogy a főszereplő házaspár, miután az újságíróférfj kalandos úton nagyobb pénzösszeghez jut, megállapodik, hogy elköltöznék egy kétszobás lakásba, ahol nem látnak bele a szomszédok az életükbe (miként a körfolyosós házban, ahol addig éltek),²⁰ és ahol már legalább egy gyermeket vállalhatnak.

*„Mikor összebújtak, s egymás ölébe forrtak a díván sarkában, azt súgta az ura fülébe:
– Még valamit nagyon szeretnék kérdeni, Imre.
– Mit szívikém, mit kis tubám, mit egyetlenem?
– Mondja, szívem... Nem lehetne még mindig arra gondolni, hogy gyerekünk legyen?
Imre felkapta a fejét, s megnézte a feleségét...
– Egy... Egy lehet...
Ezzel forrón és boldogan ölelték át egymást...
Nagy Budapest kicsi verebei.”*²¹

Bródy Lili regénye viszont egy olyan utcában játszódik, amelynek az épületei tetszettek Móricznak, és itt a főszereplő családjában gyermek is nevelkedik. Új élete kezdődik az ideköltözőknek, akár öregen kerülnek ide, akár fiatalon:

„Az utolsó nagy öröm talán az volt, amikor ezt a lakást találták itt a Fehér Házak Uccájában, a legnagyobb fehér ház ötödik emeletén, közel a Dunához és közel a térhez, ahova Tomit le lehet vinni játszani. Itt minden új és minden fiatal, a Fehér Házak Uccá-

¹⁸ Uo.

¹⁹ Erről részletesebben lásd: SZILÁGYI ZSÓFIA: Móricz Zsigmond. Pozsony, 2013. Kalligram, 593–600.

²⁰ Ezzel szemben a modern házak lakásaiba csak távcsóval lehet belátni: Bródy Lili regénye úgy is kezdődik, hogy valaki „gukkerrel” nézi az utcát, majd az egyes lakásokat.

²¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Az asszony beleszól*. Budapest, 1934. Athenaeum, 281–282. [MÓRICZ, 1934.]

jának lakói mind úgy költöztek ide, hogy itt új élet kezdődik, rendezett, boldog élet, ebből az uccából mindenki indulni akart, mindenki úgy rendezkedett be, hogy ami itt történik az emberrel, az csak jó lehet. Még a két öreg kisasszony is, akik az ötödikemeleti garszónlakásban laktak, még azok is új életet akartak itt kezdeni, – a virágüzletben, ahova Csöpike személyesen vitt le egy beteg kaktuszt konzultálni, magyarázták neki az öreg kisasszonyok, hogy egy ilyen lakásban igazán csak boldog lehet az ember, a központi fűtés megfizethetetlenül nagy dolog és az a levegő, ami itt van, az a levegő! – mondták és nagyot szívtak a virágüzlet illatos-nedves levegőjéből.”²²

Persze, hiába él a „fehér házak utcájában” két öreg kisasszony is, az idősebb generációban vannak olyanok, akik idegenkednek a modern épületektől. A főszereplő, Csöpike édesanyja sem lelkesedik értük, sőt, nem bízik bennük:

„Mamának is tetszett az üzlet, bár mama ellenzékben volt a Fehér Házak Uccájával és a modern világnézettel szemben, amelyet az ucca képviselt. Csöpike többször kísérletezett, hogy ideköltöztesse őt Verával együtt, erkélyes kis lakásokat nézett nekik, alkudozott a házbérért, de mama az utolsó pillanatban mindig visszamaradt az erzsébetteri lakásban, a nagy sárga házban, ahol antik márványkútnak látszik a konyhai vízvezeték, mintha akkoriban, amikor a házat építették, még drága és megbecsült ritkaság lett volna a vízvezeték a lakásban. Mama nem bízik a fehér házakban, mert úgy hallotta, hogy ebben az uccában mészkötéglából építkeztek, már pedig Berlinben most dőlt össze egy sor ház, amely mészkötéglából épült.”²³

Nemcsak Bródy Lilinél látjuk azt, hogy a nők életlehetőségeit erőteljesebben meghatározzák a terek, amelyekben élnek, mint a férfiakét, de Móricznál is. Hiszen a férfiak mindennap elhagyhatják a lakásokat, a nők viszont maradnak ott, bezárva. Nem feltétlenül kulcsra zárva, de befalazva saját szerepükbe – az Üllői úti bérház ráadásul csak kívülről nézve képes a tágasság illúzióját kelteni, belül voltaképpen olyan, mint egy börtön:

„Egyáltalán nagyon szegényes külvárosi ház volt ez, cifra és barátságtalan, de olcsóbbak voltak a lakások s jó helyen volt a ház. Ha kilépett a lakó, azt hihette, hogy valami villanegyedben lakik, mert itt voltak a régi botanikuskert fái még s a tér is nagy volt és tele fával. Csak akkor jöttek rá, hogy tömegnyomor részesei, ha bent voltak a házban s a kapu becsukódott utánuk, mint valami börtön sötét vaskapuja.”²⁴

A hazatérő újságíró a saját lakását is börtönnek érzi, amikor hazatér – igaz, a „boldogság börtönének”:

²² BRÓDY LILI: A felesége tartja el. Budapest, é. n. Athenaeum, 20–21. [BRÓDY, é. n.]

²³ MÓRICZ, 1934. 64.

²⁴ MÓRICZ, 1934. 9.

„Benyitott a parányi kis előszobába, ami annyi volt, mint egy személtáda. Bezárta maga után az ajtót gondosan, a reteszt is rátolta, most aztán igazán úgy érezte, mintha börtönben volna. A boldogság börtönében.”²⁵

Bródy Lili főhőse, Csöpike esetében azt a fordulatot követjük végig, amikor az asszony kénytelen kilépni a „boldogság börtönéből”: középiskolai tanár férje elveszíti az állását, és a nő válik családfenntartóvá, kézimunka-üzletet nyit az utcájukban. A férfi a munkanélküliségtől rettegő Budapesten ráadásul nem a leépítés ártatlan áldozata lesz: egy gimnazista lánnyal kezdett flörtje vezet el a kirúgásáig. Bár a két regény egyszerre íródott és játszódik, mégis olyan, mintha *A felesége tartja el* később zajlana *Az asszony beleszólnál*, holott Móricz is határozottan a mához szögezte a regényét („Ő már tudta, hogy a véges, de határtalan tér a Természet laboratóriuma ahol kísérletek folynak, mint a mikrokozmoszokban, az ember mécses-életének körében, itt pl. Budapesten ma, 1933. márc. 28-án.”²⁶): Móricz hősnői még leginkább csak beszélgetnek arról, milyen lenne, ha ők is pénzkeresővé válnának, és ezzel összefüggésben már beleszólnának a férfiak dolgába. Bródy Lilinél múltként jelenik meg az az idő, amikor a nők szégyellték, ha pénzt keresnek:

„Baróti doktornak a felesége zongoraórákat kezdett adni, ő volt az első, panaszkodott mindenkinek, hogy nem tudnak kijönni az ura fizetéséből és muszáj valamivel pénzt keresnie. Tudod-e, hogy mit szenvedett emiatt? Nem hívták meg sehova, az emberek elmaradtak tőlük, az urát folyton viccekkel kínozták a kaszinóban. Nagy szégyen volt az akkor, a férjre, a feleségre szégyen, hogy az asszonynak pénzt kell keresni – nem úgy, mint ma. Akkor az volt a divat, fiam, hogy inkább krumplit ettek egész héten és egyre-másra jöttek az árverések a háznál, de az asszonynak nem volt szabad pénzt keresni, mert az szégyen volt... a legnagyobb szégyen.”²⁷

Bár Csöpike már nem szégyenkezik azért, mert dolgoznia kell, de a férfi és női szerepek felborulását meg kell élnie: a férje manikűröztetni kezd, leborotválja a bajszát, sőt, púderezzi magát. Bródy Lili első regénye, *A Mancsi* még elvitte a hősnőjét a házasságig a tanulás és a munka világán keresztül (igaz, egy komoly szerelmi csalódáson is át kellett esnie a lánynak), ez a regény már azt mutatja meg, hogy csak a meséknek, meg a harmincas években a Hamupipőke-szüzsére sorban ráíródó népszerű filmeknek van vége a „boldogan éltek míg meg nem haltak” formulával. *A felesége tartja el* a minden elemében változó, a hagyományos családi szereposztást is felborító modern világba visz el, a modernitás mibenlétét is meg szeretné mutatni. A regényben mindenki a modernség lázában ég, megváltoznak a házasságok, az étkezés, a lakásbelsők – Bródy Lili nyilvánvalóan ironizál a modern-mánián:

²⁵ MÓRICZ, 1934. 9.

²⁶ MÓRICZ, 1934. 6.

²⁷ BRÓDY, é. n. 288.

„Mily modern gyermek» – mondja a szötteket szállító grófnő, amikor Tomi valami szemtelent mond. »Tudja, egy modern terítőt szeretnék« – mondja az énekesnőnek készülő modern kislány – »a mama most rendezte át modern bútorokkal a szobámat... csak még modern textiliákat szeretnék bele... különben most fogyókúrát tartok, mert az énektanár azt mondja, igyekezzek, hogy modern alakom legyen...« Modern...²⁸

Ahogy Gyáni Gábor arra felhívta a figyelmet, a „modernitás [...] elsősorban a térben artikulálódik, pontosabban: a nagyváros terében és a nagyváros által ölt látható alakot, benne és általa lesz tömegesen megtapasztalható, s egyúttal szavakban és képekben is kifejezhető társadalmi identitás.”²⁹ Móricz regényében egyedül a főszereplő újságíró-ék lakása modern az Üllői úti házban. Csőbútorokkal van berendezve, a kád helyett zuhanyzót építettek bele, csodájára is járnak a házbeliek. De hiába modern a lakás, amelyben az újságíró felesége él, az ő élete még ősi szabályok szerint zajlik: otthon ül, miként egy háremhölgy, és várja haza a férjét, aki „kint van az életben”. De a regényben megjelenő többi nőalak, Bródy Lili Csöpikéjéhez hasonlóan, belevetette magát a pénzkeresésbe, leginkább kényszerből, és ezzel jogot formál arra, hogy „beleszóljon” a férfiak dolgába. A Móricz-regény lányainak és asszonyainak nem jut könnyű sors, szó sincs arról, hogy a munkába állás egy csapásra elsöpörné a kiszolgáltatottságukat: látunk itt olyan úriasszonyokat, akik a kifőzdéből hozatják az ebédet, de a legszebb étkezésletben tálalják, hogy fenntartsák a látszatot, van itt olyan feleség, aki a soron következő abortuszát szanatóriumi kezelésnek hazudja, meg olyan fiatal lány is, aki a szüzességét a lakójukkal, egy nő (bár állítólag valószínűleg) földbirtokossal veszíti el, és a családjá ettől már azonnal házasságot, révbe érést remél. Innen nézve erősen illúziósnak tűnik az, amit az újságíró felesége kerget, hogy mindenre megoldást hoz, ha kiszabadulnak a nők a négy fal közül:

„Ezek nem ülnek a négy fal közt. Ezek kint vannak az életben, mint a férfiak... Talán öbenne van a hiba, mért engedte, hogy az élete annyi legyen, hogy egy férfinak a kedvéért egy picit lakásba beszorítva él... Ez a baj... Háremhölgyet engedett magából csinálni...”³⁰

A szerepeket, mindkét regényből ezt olvashatjuk ki, az első világháború kuszálta össze, ennek a következményei érnek el egészen a harmincas évekig. Csöpike férje, miután munkanélküli lett, azt tervezi, hogy megírja a nagy, háborús regényt, amelyet, véli ő, csak a tanári feladatai miatt nem tudott megcsinálni. Móricz Zsigmond töprengett azon, hogy regényt ír abból az ötezer oldalnyi feljegyzésből,³¹ amelyet az első világháború alatt készített: de ilyen mű sem született. Móricz budapesti regényében, legyenek bármennyire is az akkori jelenbe és a főváros terébe vetve, mindig ott

²⁸ BRÓDY, é. n. 104–105.

²⁹ GYÁNI GÁBOR: Budapest – túl jón és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat. Budapest, 2008. Nagyvilág, 13.

³⁰ MÓRICZ, 1934. 96.

³¹ Erről itt nyilatkozott Móricz: Vannak el nem mondott témák..., Színházi Élet, 1933. 52. sz. 71–72.

van a vidéki Magyarország (hiszen az ő számára az a legérdekesebb pesti ember, aki vidékről költözött oda, miként ő maga is), és ott van a múlt, a „rég Magyarországnak”. A vidékhez képest Budapest szűkös, a terei túlszűfoltak. *Az asszony beleszól*ban pedig a lakások a harmincas években már indokolatlannak tűnő belmagassága a Trianon előtti Magyarország tágasságával magyaráztatik meg:

„Bementek. A nagy ebédlőbe nyitottak, amelyben nagy bútorok voltak, régi bútorok, mikor még a vidéki kastélyban oly nagy evések-ivások voltak. Nem is férték a pesti lakásban, legalább rosszul érezték magukat, s valósággal dörmögtek, hogy itt kell nekik szorongani. Pedig a Mariska néni lakása mégis különb volt, mint ezek a modern pesti lakások. Ebből a szobából hármat csinálna a mai építész. Ez még kilencvenhatban épült, mikor Magyarország nagy volt és ezeréves. Abban az időben nem sajnáltak ötméteres magasba nyomni fel a plafont.”³²

A felesége tartja el a jövőt villantja fel egy pillanatra, így változik múlttá az a jelen, amikor még minden új és modern:

„Kinyitotta az ablakot és kinézett a színes házakra. Tavaly még egyformán fehér volt mind, tavaly még úgy költözött ide mindenki, hogy itt új élet kezdődik, boldog és banális élet. A nagy fehér tömbökben apró fehér lakások nőttek, de ma már színesek a házak s az apró lakásokban most reccsen elsőt a bútor és most pattan le az első darab a mennyezetről. Érik az élet és egyszer már ebben az uccában se lesz üres telek és újra meg újra átfestik a házakat... s a tavaly még egyforma fehér házak már csak sokára, nagyon sokára, nagyon sokára lesznek újra egyformák, – talán sokszáz év múlva, ha megöregszenek és egyforma feketék lesznek az időtől.”³³

Az asszony beleszól és *A felesége tartja el* tehát nemcsak a korabeli évek olvasói számára volt együtt olvasható: ma is tanulságos mindkettőt elővenni ha a harmincas évek Budapestjére és a benne helyüket keresőkre vagyunk kíváncsiak. Érdemes odafigyelni a korabeli sajtóra, mert egy kontextusba rendezi nekünk Móriczot és Bródy Lilit. Az alábbi részlet, amely egy Bródy Lili regényéről szóló kritikából való, akár *Az asszony beleszól*-ról is íródhatott volna:

„Nem ők a főhősei ennek a briliáns regénynek, hanem a mai élet, a mai élet keserves kínlódása, forrongó alakulása, fájdalmas vajúdása, amely egyformán reflektálódik az európai politika kérdésében és a magánéletek vergődésében. Meztelen életek vergődnek előttünk a tökéletesen megrajzolt mellékfigurák személyeiben is. A mai élet kitermelte eltorzult sorsok villannak elénk ezeknek a szereplőknek a hangjából.”³⁴

³² MÓRICZ, 1934. 82

³³ BRÓDY, é. n. 308.

³⁴ R. M.: Bródy Lili: „A felesége tartja el”. *Literatura*, 1933. 8. sz. 101.

TÖRÖK SÁNDOR MÁTYÁS

Intertextuális vonatkozások Móricz Zsigmond *A fáklya* című regényében

Móricz Zsigmond alkotói módszerének egyik fontos aspektusa a személyes életében készen talált események, szövegek felhasználása, beépítése műveibe.¹ *A fáklya* című regényében különösen szembeötlő mind saját, mind a más szerzők munkáiból származó részletek átvétele, legyen az parafrázis vagy akár szó szerinti idézés. A legfontosabbak ezek közül a szövegek közül Soltész Elemér 1909-ben megjelent *Ünnepnapok* című kötete,² Verestói György halotti beszédeinek egy posztumusz kiadása, a *Holtakkal való barátság*,³ valamint Móricz Zsigmond saját értekezése *A bibliáról*.⁴ Tanulmányomban ezeknek a felhasznált szövegeknek a szerepét, a regény cselekményének és karaktereinek megformálására gyakorolt hatását fogom vizsgálni, kitekintve a felhasználás mikéntjére.

Soltész Elemér 1909. december 1-jei leveléhez mellékeli Móricz részére az *Ünnepnapokat*, amely Nagybányán töltött lelkészi hivatalának tíz éves jubileumára készült, és fontosabb egyházi beszédeit tartalmazza.⁵ Móricz a levélben foglalt baráti felkérést egy recenzió megírására nem teljesítette, de mint Soltész egy későbbi visszamemlékezésében utal rá, az író végül felhasználta a kötetet *A fáklya* megírásához:

„*A Fáklya* című regényében még később fölfedeztem több rendbeli ilyen részint szó szerint átvett, részint átstilizált részletet *Ünnepnapok* című kötetkémből, különösen a beköszöntő beszédeből, meg a lelkész-szentelésiből.”⁶

Külön kiemelendő, hogy a felhasználás nyomai már a regény korábbi, *Lobogó szövétnék* című változatában is tetten érhetők. A *Lobogó szövétnék* második fejezetében,

¹ Lásd erről többek között: CSÉVE ANNA: Az írás gyeplője. Móricz Zsigmond szövegalkító gyakorlata. Budapest, 2005. Fekete Sas Kiadó, 46–51.

² SOLTÉSZ ELEMÉR: Ünnepnapok. Tíz alkalmi egyházi beszéd. Nagybánya, 1909. [s. n.] [SOLTÉSZ, 1909]

³ VERESTÓI GYÖRGY: Holtakkal való barátság. Kolozsvár, 1783. Kaprontzai Ádám. [VERESTÓI, 1783]

⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: A biblia: Első közlemény. Athenaeum, 1907. 4. sz. 524–538. [MÓRICZ, 1907]; MÓRICZ ZSIGMOND: A biblia: Befejező közlemény. Athenaeum, 1908. 1. sz. 76–102. [MÓRICZ, 1908]

⁵ SOLTÉSZ ELEMÉR: Móricz Zsigmondnak. Nagybánya, 1909. dec. 1. In: Móricz Zsigmond levelezése (1892–1913): Második kiadás. Kiad. CSÉVE ANNA et al. Budapest, 2021. Petőfi Irodalmi Múzeum, <https://dhupla.hu/text/o:mzs-lev.tei.966>

⁶ BELIA GYÖRGY: Móricz Zsigmond Nagybányán. Irodalomtörténet, 1957. 2. sz. 163.

*A szent dáridó*ban a főhős, Matolcsy Miklós beiktatása alkalmából rendezett ünnepélyen túl a beiktatás templomi szertartását is tartalmazza, mely *A fátklyából* kimaradt. A fiatal pap ebben az epizódban ambivalensen viszonyul az őt körülvevő közegehez és az eseményekhez. Megilletődése közepette sem tud nem gúnyval tekinteni az esperes hosszú, unalmas beiktatóbeszédére:

„Arra gondolt, amit ő fog beszélni, s valami megnyugvás szállott a szívére. Ő legalább egyszerű lesz és értelmes, és el fogja mondani igaz gondolatait. »Hivatatok és én eljöttem. Ellenmondás nélkül jöttem a hívásotokra. Azt kérdelem azért, mért hivatatok engem?« ... Mért? Azért, mert azt tartjátok, hogy a falu nem lehet el pap nélkül? Mindig úgy volt, ezután sem illenék, hogy üresen maradjon a parókia? Vagy azért, hogy legyen valaki, aki helyettetek elvégezze az istennel való dolgokat? Aki rendben tartsa a számadásokat, hogy nektek ne legyen gondotok rá? ... De tudjátok meg! Én nem azért jöttem, hanem azért, hogy eleven kovász legyen itt, amely olyan életre serkentsen, amely egyedül illik az isten képére való emberhez... S amint e fő gondolatokat átfutotta, úgy tetszett neki, mintha egyedül állana józanul e között a sok nép között. Mintha a többiek mind meg volnának ittasodva. S vajjon mitől? A dörgő hangtól? Az értelmetlen frázisoktól? A templom levegőjétől? A tradícióktól, amelyek itt agykábitóan ülepszenek meg, mint a kénes barlang levegője?»⁷

Matolcsy – ha csak gondolatban is – kemény kritikát fogalmaz meg a hagyományokkal szemben, a népnevelés, illetve saját hivatása és szerepe megújításának szándékával kíván fellépni. Móricz Zsigmond igénye arra, hogy a hivatalába lépő fiatal pap tapasztalatain keresztül vázolja fel a falu társadalmát, jelölje ki a lelkésznek a társadalomban betöltendő, illetve betölthető szerepét, és vizsgálja a protestantizmus megújításának lehetőségeit, már ezekben a korai fejezetekben megmutatkozik. Azonban a regény itt még biztatóbb eredménnyel kecsegtet. A *Lobogó szövétnek* Matolcsyja határozottabb jellemnek tűnik, kialakult, szilárd elvekkkel. Nem töri meg, inkább megerősíti szándékában az az eset, hogy tudta nélkül egész félévi fizetése a beiktatása alkalmából rendezett „szent dáridóra” ment el.

A fent idézett, a regény alapkoncepciójaként értelmezhető bekezdés Soltész Elemér *Miért hivatatok?* című, Nagybányán, 1899. december 17-én, beiktatásakor elmondott beszédének parafrázisa. A közlésben idézőjelbe tett részlet az *Apostolok cselekedeteiből* származik (10, 29), amelyet Soltész is mottóul választott, és beszédében több alkalommal is a hívőknek szegez:

„Ti elhivatatok, én pedig eljöttem hívásotokra, vonakodás nélkül. [...] Ne csodálkozzatok azonban, ha mindjárt ez alkalommal azt a kérdést intézem hozzátok: Miért hivatatok engem?»⁸

⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: *A szent dáridó*. Világ, 1910. 23. sz. 4.

⁸ SOLTÉSZ ELEMÉR: *Miért hivatatok?* In: SOLTÉSZ, 1909, 4–5. [SOLTÉSZ, 1909/a.]

Soltésznek az a lépése, hogy a *Bibliából* származó idézetet eredeti kontextusából kiemelve a jelen beszédhelyzet részévé téve egyszerű, közérthető formában szóljon híveihez, egybevág a regény főhősének szándékával. Matolcsy további gondolatmenete Soltész beszéde rövid összegzésének tekinthető, aki felsorolja a lelkipásztorokkal szemben támasztott jogtalan és jogos igényeket, majd a lelkészi hivatás valódi kötelességeit ismerteti.

Bár *A fáklyából* kimaradt a fent idézett rész, meglepően gyakoriak a későbbi változatban az *Ünnepnapokból* kölcsönzött szövegrészek, illetve szöveghelyekre tett utalások. Ezek részben Matolcsy szájából hangzanak el, az ő belső monológjaiként szerepelnek, bizonyos esetben pedig egy-egy epizód cselekménye által elevenednek fel. Az első könyv harmadik fejezetében, mielőtt tudatosulna Matolcsyban, hogy a beiktatása alkalmával lezajlott ünnepség költségeit fél évi fizetéséből fedezték, a falu népe iránt érzett hálájából ilyen szavakkal fordul a kurátorhoz és a pénztárhoz:

„Ha valakinek valami baja van, csak jöjjön hozzám. Se időt, se fáradságot, semmit sem sajnálok, hogy mindenkinek minden bajában hűséges orvosa, tanácsadója, bírója, mindene legyek...”

Úgy kiömlött a szívből a jóság, a szeretet: s nem tudta elmondani.”⁹

A regény hőse nemcsak kezdeti naivitásában gondolta úgy, hogy a lelkésznek kötelessége az élet minden területén a hívők segítségére lenni, hanem később is, mikor önmagát ostromozza hivatása elhanyagolása miatt:

„Hát ő pap?... Mit csinált június óta?... Nem ismeri a faluját, nem ismeri az embereket: nem tudja, kinek mi fáj és hol?... Nem tudja, hogyan kell rajta segíteni s nem tud szólni a bajokhoz és a szenvedőhöz... Nem: az ő természete, az nem papnak való természet...”¹⁰

Matolcsy felfogásához hasonlóan jelöli ki Soltész Elemér is a papok feladatát:

„A lelkipásztort minden tettében, felebarátaival való érintkezésében, a keresztyéni, testvéri szeretet érzülete vezesse. [...] Ez elv megtartása mellett a lelkipásztor az életben, a társadalomban is otthon van s helye van mindenütt, hol embertársainak az ő tanítására, az ő szeretetére szükségök van.”¹¹

Ugyanez a kötelességtudat lesz úrrá Matolcsyn az első könyv ötödik fejezetében is, amikor a tanítónak a népet illető kritikájára ad feleletet:

„Hát persze, a dudva megnő az úton-útfélen, de a jó magvakat keservesen kell ápolgatni, gyomlálni, nevelni, locsolni s még akkor sem biztos, hogy meghozza a jó ter-

⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: *A fáklya*. Budapest, 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 26–27. [MÓRICZ, 1979, 52.]

¹⁰ I. m., 140.

¹¹ SOLTÉSZ, 1909/a., 13–14.

mést... Lesz-e rá jó idő... De azért a gazda nem kedvetlenedik el, s ha a jég elveri a termését, új erővel fog neki a dolognak... Hát mi, a lelkész, a tanító, a népnevelő, mi kérem? Hát mi kétségbeessünk?... Nem kérem! Nem, sőt minden lelkierőmet összeszedtem.”¹²

Soltész sem áll távol ettől a szemlélettől, aki a pásztorhasonlattal világítja meg a lelkész és a nép közötti viszonyt, külön hangsúlyozva azonban a közöttük lévő egyenlőséget, amely Matolcsy szavaiból kimaradt:

„Miként a pásztor legelteti a reábizott nyáját s gondot visel arról, hogy egy is belőle el ne veszszen s híven beszámol a reábizottakról naponkint az ő gazdájának: úgy visel gondot a lelképásztor a vezetése alatt álló gyülekezetről, úgy legelteti Istennek népét az evangéliom gyönyörűséges mezején s éppen úgy számadással tartozik a reábizottakról az ő Urának. A különbség csak annyi, hogy míg a pásztor nem magához hasonlókról, hanem oktalan állatokról visel gondot, addig a lelképásztornak magához hasonló gondolkozó lényekkel van dolga.”¹³

A legfontosabb kapcsolat a regény és a nagybányai lelkész beszéde között a második könyv második fejezetében található, amikor Matolcsy bibliatanulmánya felolvasása közben beszélget a musai papnéval. A fiatal pap megnyílik a munkája iránt érdeklődő asszony kellemes társaságában, és felszabadultan élcelődik a papok szerepét illető közfelfogáson. Mivel ezen a ponton szó szerinti átvételről beszélhetünk, kizárólag a nehezebben hozzáférhető egyházi beszéd vonatkozó részeit idézem. Soltész szerint az emberek egy része úgy gondolja, hogy a pap közvetítő Isten és ember között, az emberi érdekek képviselője Isten előtt, így egyszerre áll a hívők felett, és válik bizonyos tekintetben szolgáljukká a lelki ügyekben.

„Szívesen veszik, sőt megvárják tőle, hogy a szószékben hallassa szavát; hiszen ez a dolga. De óvakodják leszállani a mindennapi élet zajába; ez már szemökben a papi méltóság lealacsonyítása. Pedig e méltóságot féltékenyebb gonddal őrzik, mint maga a pap, kit szentként akarnak tisztelni, de akire nyomban készek a kárhozzátás követé dobni, mihelyt leszállott arról a magaslatról, hova önzésük helyezte.”¹⁴

Soltész ezt követően a hívők egy másik csoportját is megnevezi, a „mai kor fiait”, „kik nem látnak a lelképásztorban többet, talán kevesebbet sem, mint közönséges embert. A papi hivatalt valami olyan könnyen nélkülözhető, de mert megszokott, tehát – főként a népre tekintettel – szükséges dolognak tartják. [...] Felfogásuknak megfelelően a paptól minden esetben megvárják, hogy jó ember legyen. Felőlök nyugodtan élhet; lelki ügyekkel – amennyiben birnak ilyenekkel – nem igen zaklatják, terhelik őt. Ha papjok kedvök szerint való ember, szívesen tüntetnek vele s alka-

¹² MÓRICZ, 1979, 52.

¹³ SOLTÉSZ, 1909/a., 10–11.

¹⁴ I. m., 7. Vö. MÓRICZ, 1979, 84.

lom-adtán készek lándzsát törni mellette. Mert nem rossz emberek ők, csak egy kevéssé könnyelműek. Elmennek néha – már csak szokásból is – a templomba; de nem szívesen veszik, ha a pap velök foglalkozik. Meghallgatják, ha ínyök szerint beszél, ha nem emleget minduntalan olyan régi, kopott dolgokat, mint a biblia, Isten törvénye, lelkiismeret, bűnbánat és a többi. [...] S aztán künn az életben? [...] Szívesen látják maguk között, nem mint a papot, hanem mint jó pajtást. S baráti szívöknek egyetlen szomorúsága, ha tapasztalják, hogy ez még sem tud egészen olyan lenni, mint ők. Derék ember – mondják – mily kár érte, hogy pap!”¹⁵

Ugyancsak szó szerinti átvételről beszélhetünk a negyedik könyv harmadik fejezetében, amikor Matolcsy a falu iskolájában tartott táncos mulatságon, pap ismerőseit a többi emberrel összehasonlítva kezd el gondolkodni a lelkési hivatás mibenlétéről. Móricz ezúttal Soltész másik beszédének részletét veszi kölcsön, mely az új lelkészek felszentelésekor hangzott el Debrecenben, 1902. május 21-én:

„Kiben hittek [az apostolok]? Akinek tanúi voltak: a Krisztusban. Nem tételes törvényben, szám nélkül való külső szabályokban; nem mennydörgő dogmákban, simára csiszolt hitcikkelyekben, hanem a Krisztusban. Mert *Mesteröktől* sem azt hallották, hogy az él, aki *ezekben* hisz. A Mester azt mondá: Aki *énbennem* hisz, él. Nemde, nyilvánvaló ebből, hogy a Jézus vallása: maga a Jézus; hogy a Jézus vallása nem hittételek sorozata, nem is sivár erkölcsstan, hanem őmaga, üdvösségünk szerzője, erkölcsi életünk mintaképe, a minden mindenkben. Adhatott-e volna hát a Mester világosabb, tökéletesebb parancsot a tanítványoknak ennél: *Lesztek nékem tanuim*. S kell-e nekünk is más utmutatás ezen kívül? Ha a Mester hű tanítványai akarunk lenni, mi másnak kell lennünk, hanemha az ő tanuinak.”¹⁶

Az *Ünnepnapokból* kölcsönvett szövegrészek regénybeli jelenléte arra enged következtetni, hogy Móricz számára Matolcsy Miklós karakterének megformálásakor részben Soltész Elemér személye lehetett a minta. Csak részben, mivel a regényhős személyisége jóval összetettebb annál a hangnál, mint amely a nagybányai lelkész fiatalon elmondott beszédeiben megszólal. Matolcsy akkor beszél ezen a hangon meggyőződéssel, ha számára szimpatikus, ismerős közegben tartózkodik, ha nyugalmat nem zavarja meg egy-egy kellemetlenség. Amikor például megtudja, hogy a falu az érkezésekor elmulatta egész fél éves fizetését, magára maradva durva káromkodásokba tör ki, amely messze van az egyházi beszédek kenetes hangvételétől:

„Hátra a paraszttal! Hét lépést a kutyákkal! ...”¹⁷

Matolcsy egyik hibája, hogy nem bír szabadulni a gondolattól: a pap felsőbbrendű, különb lény volna környezeténél. Újból és újból beleütközik ennek a saját maga felé megfogalmazott elvárásnak teljesíthetlenségébe. Részben ebből következik, hogy

¹⁵ I. m., 7–9. Vö. MÓRICZ, 1979, 85.

¹⁶ SOLTÉSZ ELEMÉR: *Lesztek nékem tanuim*. In: SOLTÉSZ, 1909, 34–35. [SOLTÉSZ, 1909/b.] Vö. MÓRICZ, 1979, 226.

¹⁷ MÓRICZ, 1979, 42.

nem képes összeegyeztetni lelkeszi hivatásával a hétköznapokban való érvényesülés kötelességét. Miközben a regény ötödik fejezetében anyagi helyzetének stabilizálásával foglalkozik, hogy megteremthesse a közös életük feltételeit szerelmével, egy Margit nevű fiatal tanítónővel, elhanyagolja papi munkáját. Ennek legékesebb példája egyik hanyagul lezavart, unalmas vasárnapi prédikációja:

„A prédikáció úgy elment, mintha kukoricát darálnak, egy darabig szól, szól a forgó kő, aztán megáll s kész a liszt. Miklós még soha ennyi kevés gonddal nem beszélt. Valahogy úgy utólag vette észre, hogy ma mondta az első beszédet, amelyen kellett, hogy a hallgatóság szunnyadjon, mert hiszen az ő lelke is szunnyadt beszéd közben.”¹⁸

Ez a gyakorlat szöges ellentétben áll azzal az eszmével, melyet Soltész Elemér fejtett ki már többször idézett beszédében a szószék szerepéről a pap és a hívők közötti kapcsolat megteremtését illetően:

„A szószék a lelkipásztorra nézve nem oly hely, mely őt a közönséges emberek fölé emeli s választ von közöttte és a hívők serege között, de nem is mulattatásra rendelt hely. A szószék közel hozza a lelkipásztort az ő atyjafiaihoz, szoros kapocs gyanánt szolgál Krisztus szolgája és az ő testvérei között. A szószék tanító-szék, hol Isten ígéjét magyarázza a lelkipásztor s ha az alkalmakhoz képpeszt Isten ígéjével most int és dorgál, majd vigasztal és bátorít, fedd és buzdít, sebet üt és gyógyít, lesujt és fölemel: csak kötelességét teljesíti.”¹⁹

Matolcsy minduntalan szembekerül ezekkel az általa is propagált elvekkel, amelyek így a regény cselekményében egy el nem érhető eszmény lenyomataiként vannak jelen. Hőse bukásának történetével Móricz megkérdőjelezi a Soltész által proklamált lelkeszi ideál megvalósíthatóságát.

Soltész Elemér könyve mellett nem elhanyagolható jelentőségű a XVIII. században működött református lelkesz, Verestói György halotti beszédeinek felhasználása sem. Míg Soltészra és könyve felhasználásának tényére a regény nem reflektál, addig Verestóinak a neve, könyvének címe, és a kötet küllemének leírása is szerepel a szövegben. A negyedik könyv első fejezetében maga Matolcsy forgatja az édesapjától örökölt kötetet:

„Gyönyörködve simogatta, fogdosta a kedves alakú könyvet, amely egészborbe volt kötve, háta arany s zöld mezőkre metszve, igen szép könyvkötőmunka, fényes vörösbe edzve a lapszélek, ma semmi pénzért nem tudnák megcsinálni ezt a kötetet. Milyen finom művészetek mentek kárba a régiek tudásából; bármeddig nézi, új meg új gyönyörűséget ad e könyv, valóban olyan úri darab, amit a tartalma szerint megérdemel. Holtakkal való barátság. Verestói György uram Orátziói.”²⁰

¹⁸ I. m., 295.

¹⁹ SOLTÉSZ, 1909/a., 12.

²⁰ MÓRICZ, 1979, 204.

Bár az olvasmány szövege a regény textusában rejtve marad, Matolcsy regénybeli feljegyzéseiből tudhatjuk, hogy melyik beszédhez készítette jegyzeteit:

„Csiklandozza pl. a lelkeket, pl. az Istent támadók szavainak idézésével, hogy cáfolhassa. (Ver. 367.) Ő nem támad. És nem véd. Ő csak beszél: támad és véd. Dialektika: azt érezteti meg, hogy legjobb úgy, ahogy van.”²¹

A főhős láthatóan saját hivatása tekintetében olvasta a könyvet. Az általa megjelölt szöveghely, melyre megjegyzései vonatkoznak, a gróf Bethlen István felett 1737. július 14-én elmondott gyászbeszédben van. Verestói ebben az orációban valóban az „Istent támadók szavaival” vitatkozik, ahogy Matolcsy írja. A 367. oldalon a szerző egy olyan gondolatmenetet idéz fel, mely Isten mibenlétének megkérdőjeleződését látja a világban jelenlévő „gonosz” létezésében:

„Az ISTEN vagy akarja a' gonoszt el-rontani, és nem teheti; vagy teheti és nem akarja; vagy sem nem akarja, sem nem teheti; vagy pedig mind akarja mind teheti? Ha akarja, és nem teheti; tehát erőtelen, a' melly az ISTENhez éppen nem illik: Ha teheti, és nem akarja, tehát irigy, a' melly hasonlóképen idegen dolog az ISTENre nézve: *Ha sem nem teheti, sem nem akarja, tehát mind* erőtelen, mind irigy; és így nem-is ISTEN: Ha mind teheti, mind akarja: miért nem rontja hát-el azokat?”²²

A lapszámhivatkozással megjelölt, de a regényben rejtve maradt szövegrészt szemügyre véve az első könyv hatodik fejezetére ugorhatunk vissza, ahol a titokzatos idegen egy, a fentihez hasonló, Isten mibenlétét firtató elmélkedéssel ejti zavarba Matolcsyt:

„– Próbálja csak meg valamelyik teológusnak ezt a kérdést felvetni: Ha az Isten mindenható, megsemmisítheti-e önmagát?

Nem várt választ, mind a két kezével az arca előtt dolgozott, s okoskodva mondta:

– Kérem, ha az ember megunja az életét, öngyilkos lehet, ha akar: vagyis megszűnhetik mint ember létezni. Tehet-e hasonlót magával az Isten?... Nem arról van szó, hogy végtelen tökéletességében ez nem is jut eszébe, hanem arról, hogy lenne-e hozzá képessége, ha eszébe jutna, például, a legújabb pápai enciklika miatt való elkeseredésben? S ha nem képes önmagát megsemmisíteni, mi következik ebből? Az, hogy rabja önmagának? ...”²³

Matolcsy ugyanúgy nem képes pozitív válasszal szolgálni az idegen által feltett kérdésre, mint a regény egész cselekménye során a gonosz mibenlétének problémájára. Az, hogy a saját boldogságára való törekvését összeegyeztethetetlennek tartja a krisztusi alázatosság követelményével, haláláig kibékíthetetlen ellentét marad számára, amint

²¹ I. m., 206.

²² VERESTÓI GYÖRGY: Gr. Bethlen István felett. 1737. 14. Julii. Momusnak az Isten' munkáiban való gántoskodásáról. In: VERESTÓI, 1783, 367. [VERESTÓI, 1783/a.; kiemelések az eredetiben]

²³ MÓRICZ, 1979, 58.

az Margithoz intézett utolsó szavaiból is kitűnik: „Ha megtörténik... ha megismer... akkor megtudta volna, hogy rossz vagyok: gonosz.”²⁴ Verestói a gonosz jelenlétének magyarázatát egy isteni adományból, az ember szabad akaratából eredezteti, amelynek folyamánya szerinte egy ennél is nagyobb jó, a bűnös ember váltságának munkája. Ez az a munka, amelyet élete során Matolcsynak is el kell végeznie, az ember eredendő bűnössége, amellyel még halálos ágyán is annyira nehéz szembenéznie:

„Nem, én nem vagyok jó: én ember vagyok.”²⁵

A negyedik könyv második fejezetében Matolcsy újra kézbe veszi Verestói kötetét, mintegy találomra nyitva fel *L. B. Lázár Anna B. Korda Lászlóné felett* elmondott beszéd egy pontján. Az oráció fő témája a legfelső ég felé, azaz a paradicsomba vezető út:

„én most a'nak az ÉGNEK UTJÁT keresem, melly a' leg-felsőbb Tsillagos Égnek Bóltzatján-is felül vagyon, és a' mellyben lakozik az Örökkévaló ISTEN, az Ártatlanságban meg-maradott Angyalokkal, és a' meg-ditsöült Szentekkel egyetemben. A' Sz. Írás nevezi ezt a' ditsösséges Eget HARMADIK ÉGNEK; minthogy ez nem tsak e' Földnek nagy Golyóbissát környül folyó Levegő-Egen, hanem a' Bújdosó Tsillagokat és az Állandó Tsillagokat magában foglaló Égnek kék színü Superlátján-is felül vagyon tétettetve. És más nevezettel mondatik ez a' Sz. Írásban PARADITSOMnak [...]”²⁶

Ez az az ég, amelyet Matolcsy az első könyv hatodik fejezetében, az árokparton elmélkedve hiába kémlel, nem láthat:

„Aztán ottfedte a szemét az égen, amely kéken, szilárdan borult fölötte, mintha örök időkre megépített boltozat volna az Isten palotájában. S hirtelen eszébe jutott, hogy ez a bolt pusztá levegő s azontúl ritka éter... S nincs sehol helye benne a szép, szakállas jóisten trónusának...”²⁷

Jelképes, hogy a regény negyedik fejezetében, a Matolcsy által véletlenszerűen felütött könyv éppen annál az orációnál nyílt ki, amely az „Égnek Utjáról”, az „Ég felé vezető Utról” szól. Verestói válasza arra, hogyan érhető el ez a legfelső ég, ahol az Isten lakozik, Matolcsy sorsára nézve is tanulságos:

„igaz, valóságos, és magát a' HALÁLIG meg-alázó ALÁZATOSSÁG kivántatik az idvességre: e'ről szólok mostan, e'ről beszéllek, és ezt a' mind HALÁLIG ALÁZATOS ALÁZATOSSÁGOT tészem az ÉG FELÉ VEZETŐ UTnak.”²⁸

²⁴ I. m., 333.

²⁵ I. m., 334.

²⁶ VERESTÓI GYÖRGY: *L. B. Lázár Anna B. Korda Lászlóné felett*. 1735, 17. Julii. Az Égnek útjáról. In: VERESTÓI, 1783, 173–174. [VERESTÓI, 1783/b.]

²⁷ MÓRICZ, 1979, 52.

²⁸ VERESTÓI, 1783/b., 192.

E nagybetűs alázatosságot Verestói Jézus Krisztusban jelöli meg, aki

„Isten lévén, Emberi, sőt Szolgai Formába öltözött, és magát meg-alázta mind Halálíg még pediglen a' Keresztnek gyalázatos Haláláig!”²⁹

Matolcsy ennek az alázatosságnak a gyakorlását egyszerre tartja a papi hivatásából adódóan morális parancsnak, és az életben kivitelezhetetlennek; a problematika belső vívódásának egy visszatérő témája.

Az alább bemutatandó életrajzi vonatkozások, illetve az író saját szövegeinek szerepeltetése a regényben világossá teszik, hogy Móricz Zsigmond részben önmaga történetének újraírására, a vallásos hithez fűződő kérdéseinek újratárgyalására vállalkozott *A fátklyában*. Matolcsy Miklós alakja ezért bizonyos aspektusaiban az ő fiatalkori személyiségét tükrözi. Móricz 1899-ben a Debreceni Kollégium teológiai akadémiáján kezdte meg egyetemi tanulmányait. Saját megnyilatkozásaiban éles kritikát fogalmazott meg a teológusképzés módszerét illetően. *A magyar protestantizmus problémája* című, 1913-as vitacikkében a protestáns egyház egyik fő hibájaként jelölte meg a képzés hiányosságait:

„A prot. lelkész kényelemszeretetből, biztosított egzisztenciája mellett természetes előálló közönyösségből, és legfőképp rendkívül rossz lelkésziskolai képzése miatt, egészen el van idegenítve a néptől. A prot. papságnak új anyaga már meglehetősen selejtes is, a prot. iskolákban egyszázados urus, hogy a negyedik gimnáziumban kiselejteződik a diákság, a tehetetlenje megy a tanítóképzőbe; az érettségénél újra kiselejteződik: az életharcra képtelenje megy a papképzőbe. [...] A teológiai képzés aztán még azt is megöli a papjelöltekben, ami életre készülést azok a középiskolából magukkal vittek. Száraz abrakot kell rágniok, meddő teológizmust, amely négyszáz éve elmaradt a világ szellemi fejlődésétől.”³⁰

A teológiai akadémián szerzett benyomásairól egy személyesebb hangú írásában, a *Vasárnapi prédikáció – Találkozásaim Istennel* címűben is megemlékezett 1922-ben:

„Mikor húszéves voltam s pályaválasztás előtt állottam, családi tradíciók, anyagi bajok s belső vágy, arra vittek, hogy beléptem egy agitátorképző iskolába, amelyet az emberiség tartott fenn egy hipotézis propagálására. Theológus lettem Debrecenben. [...] Hajdan rajongók és fanatikusok, akcióemberek tódultak ez iskolákba, az én időmben már csak sorsüldözött ifjú lelkek, anyagiakban s szellemiekben elnyomottak menekültek a konviktusi koszt és reménytelen jövő e szigetére. De csupa jó lélek. Passzívák és halkán rezonálóak. Akiket az élet és a tunyaság már húszéves korukra félre szeparált az élet harcából. Mintha mindannyiukból ki lett volna metszve az a vezető ágrügy, amely sudárba viszi a fatörzset. [...] Mintha egy mély s alvó világba néznék vissza, amelyet vastag zsírréteg légmentesen zárt el...”³¹

²⁹ I. m., 194.

³⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: *A magyar protestantizmus problémája*. Nyugat, 1913. 2. köt. 16. sz. 213–214.

³¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Vasárnapi prédikáció: Találkozásaim Istennel*. Pesti Napló, 1922. aug. 13., 7.

Az elhibázott kollégiumi nevelés *A fáklyának* egy rejtve maradt, de fontos aspektusa. Matolcsy Miklós a Debreceni Kollégiumból érkezik Fábianfalvára. Határozatlansága, sodródása az eseményekkel már beiktatásakor előjön, és a regény végéig kitart, melynek legfőbb oka, hogy a kollégium nem készítette fel az életre. Első közvetlen tapasztalata a falusi emberekkel, félévi fizetésének elvesztése, valamint a fábianfalvi tanítóval és a rejtélyes idegennel folytatott beszélgetése viszik rá arra, hogy újragondolja magában a valláshoz, Istenhez való viszonyát. Ennek eredménye lesz az a papnének felolvasott értekezése, mely gyakorlatilag azonos Móricz 1906 és 1907 között írt, *A biblia* című tanulmányával. Ennek egyik legfontosabb tézise, hogy a vallás „az élet harmóniáját akarja megteremteni s a földi küzdelem ezer fajta benyomását egységes hullámmásba sodorni az emberi szem előtt. S valamennyi vallás közös célja, hogy az ember életkedvét, ha egyébbel nem lehet, sugalmazással erősítse, minél magasabbra fesszítse.”³²

Azonban a felvilágosodás s a tudományok népszerűsödése „a felszabadult lelket olyan helyzetekben, melyeket nem ő teremtett magának, magára hagyja s midőn a szerinte képzelt támaszt kiveszi hóna alól, valósággal elgyöngíti. [...] Nyilvánvaló, hogy a legnagyobb haszon az emberiségre, ha van olyan vallás, amely millió és millió embert tud kielégíteni, vagyis millió és millió ember lelkijét szabadítja fel a Lét problémáin való töprengéstől s teszi egyszerűen alkalmassá az Élet harcában való munkára. Ilyenformán az is bizonyos, hogy rettenetes kár az emberiségre, ha valami sajtószerű szellemi pestis egyszerre kiirtja ezt az általános közös és megnyugtató életbölcseletet, éspedig úgy, hogy semmit sem ad helyette.”³³

Matolcsyt tudományos kíváncsiságán túl egyrészt hivatástudata vitte rá a tanulmány megírására, hogy lelkészi feladatait meggyőződéssel, egész emberként tudja a jövőben teljesíteni. Másrészt személyes motivációja, hogy visszakapja azt a „megnyugtató életbölcseletet”, mely a világban való eligazodásban segítségére van. A regény cselekményét végig a vallásos hit visszaszerzésének célja mozgatja. Móricz saját nézeteinek kritikájaként is olvashatjuk a regényt, ha belegondolunk, hogy Matolcsy számára a *Biblia* tanulmányozása nem adta meg az életben való boldoguláshoz szükséges lelki harmóniát – de igazolásaként is, amennyiben úgy értelmezzük a cselekményt, hogy a hőst éppen hitetlensége, tehát a megnyugtató vallásos hit hiánya taszította újra és újra apátiába.

Az eddig elmondottakból látható, hogy a felhasznált szövegek összetett szerepet játszanak *A fáklya* megformálásában, hatással lehetnek a regény cselekményének alakulására, a hőst motiváló tényezőkké léphetnek elő. Soltész Elemér *Ünnepnapokja* ebből a szempontból a mű egyik ihletője lehetett. Matolcsy Miklós karaktere sokat köszönhet a nagybányai lelkész ünnepi beszédeinek, amennyiben eszményeinek java része Soltész szövegei alapján fogalmazódott meg. De míg az innen származó részletek jelenléte csak a Móricz-filológia és -szakirodalom tanulmányozásával tárható fel, addig Verestói

³² MÓRICZ ZSIGMOND: *A biblia*: Első közlemény. Athenaeum, 1907. 4. sz. 524. [MÓRICZ, 1907] Vö. MÓRICZ, 1979, 78.

³³ I. m., 524–525. Vö. MÓRICZ, 1979, 78., 80.

György orációinak felhasználására a regény szövege figyelmeztet. A mű ezzel maga kínálja fel a lehetőséget a lineáris olvasat megszakítására olyan szövegek hozzáolvasásával, melyek a történet magyarázatát segítenek elmélyíteni. A felhasznált szövegek olykor a párbeszéd megírásánál, jelenetek kidolgozásánál is az író segítségére vannak. Az *Ünnepnapok* fentebb tárgyalt részletén túl, mely a regényben Matolcsy és a papné közötti diskurzus részévé vált, meg kell említeni ebből az aspektusból Erdély Jenő tudósításait is az 1910-es ököritői tüzesetről, melyek közül az első kettőből³⁴ szinte szó szerint átemelt részek a regénybeli katasztrófa körülményeinek leírásában, a falubeliek alakjának megrajzolásában, beszédfordulataik, nyelvük kialakításában is szerepet játszottak.³⁵

³⁴ [ERDÉLY JENŐ]: Négyszáz magyar pusztulása. Világ, 1910. 1 sz., 6–7.; ERDÉLY JENŐ: A falu temet. Világ, 1910. 2. sz., 1–2.

³⁵ Lásd bővebben: KOVÁTS DÁNIEL: Móricz Zsigmond A fáklya című regényének megformáltsága. Borsodi Szemle, 1981. 3. sz. 43–53.

VÉGH BALÁZS BÉLA

A versíró Móricz Zsigmond

Móricz esetében a címben szereplő *versíró* szó többféle, ám egymásra utaló értelmezési lehetőségéről beszélhetünk: egyrészt a verselőről és az íróról, majd a kettőt összevonva a versíróról. A szóösszetétel első feléből levezethető, illetve képezhető származéknak (*verselő*), szűkebb jelentése van, mint a szépirodalomban kanonizált *költő* fogalomnak, a nyelvhasználatban gyakran társul hozzá pejoratív árnyalat. A verselő amatőr szinten műveli a versírást, a költővel ellentétben, aki verstani ismeretek birtokában, felkészülten és hivatásként gyakorolja a költészetet. Ennek tudatában Móricz versírói tevékenységét inkább a verssel kísérletező minősítés fejezi ki leginkább. Az összetétel második tagja (*író*) Móricz kanonizált irodalomtörténeti státusára, a prózaíróira utal: az elbeszélések, a novellák, a regények, a színpadi művek, a riportok és a tanulmányok szerzőjére. Ezekben a műfajokban ismerte el a kortárs irodalmi tudat és a későbbi irodalomtörténet Móriczot. A kortársak közül több prózaíró kísérletezik versírással több-kevesebb sikerrel: Benedek Elek, Gárdonyi Géza, Móra Ferenc, Makkai Sándor, Kaffka Margit. Végül a versíró jelző utal a Móricz-művekre jellemző műfajok közötti intertextualitásra: prózájának és drámáinak lírai motívumaira, verseinek prózai vonásaira. Ebben a kontextusban értelmezhetők a gyermekversek vagy verses mesék és a zsolttárparafrazisok is.

A gyermekversek először az *Erdő-mező világa* című kötetben jelennek meg 1908-ban, majd 1912-ben újrakiadásban *Boldog világ* címmel. A kellően irányzatos, nevelő célzatú gyermekirodalmi tudatban verses meséivel sokáig nem talál visszhangra a szórakoztatni vágyó Móricz Zsigmond. A kortársak közül ő érez rá leginkább a kialakuló magyar gyermekköltészet esztétikai sajátosságaira; az ő gyermekverseiben jelenik meg először értékékként a művészi szép, a bájos, a naiv, a szomorú, a nonszensz és a groteszk. Mindaz, amit pár évtizeddel később gyermekiként határoz meg a szakirodalom (Erről bővebben Komáromi Gabriella, Cséve Anna, Kappanyos András és Végh Balázs Béla dolgozataiban olvashatunk).¹ Zsolttárparafrazisai 1911-ben jelentek meg *Zsolttárok könyve* címmel, bennük számos példa van a *Bibliával* való szövegközi kapcsoltokra mind a szavak, mind a tartalom szintjén. Zsolttárparafrazisai többféle módon ágyazódnak bele szövegen belüli és kívüli kontextusokba. Ezt Baranyai Norbert részletesen

¹ KOMÁROMI GABRIELLA (szerk.) Gyermekirodalom. Budapest, 1999. Helikon, 58.; CSÉVE ANNA: A szent hasú tarka tehén és a borívó galamb; Móricz Zsigmond állatmeséi. In: MERCUS ISTVÁN (szerk.): Nagy az Isten állatkertje... Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben. Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza 2019. 123–143.; KAPPANYOS ANDRÁS: Kedvencek a kánon peremén. In: Változatok a gyermeklírára. Szerk. Bálint Péter, Bódis Zoltán. Debrecen, 2006, Didakt, 61–66.; VÉGH BALÁZS BÉLA: Móricz Zsigmond és a magyar gyermekköltészet. In: uő. Gyermekversek titkos kertje. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2020. 54–67.

kifejti a móriczi zsoltárokról írott tanulmányában: a megőrzött cím alapján a bibliai zsoltárok összességét tekinti a szövegek genezisének, amolyan „fölérendelt, közös paratextusnak”. A móriczi zsoltárok között nincs tematikus vagy műfaji kapcsolat, nem követik egymást a sorszámok, a 130. és a 137. zsoltárokat inspiráló, jelentős hatástörténeti kontextussal rendelkező és kevésbé ismert zsoltárok váltakoznak Móricznál.²

Móricznak egyéb versei is vannak, kánonon kívüliek, ismeretlenek az olvasóközönség előtt. Ezeket gyűjteményes formában a Rejtjel Kiadó adta ki *Versék* címmel keltezés nélkül, szám szerint harminckettőt. A kötet közli a már említett *Zsoltárok könyvét* is, Móricz tizennégy zsoltárparafrazisával együtt.³ Ezeken kívül Szilágyi Zsófia közöl egy verset Móricz monográfiájában *Csudálkozol...* címmel, amelyet szerzője a diákkori *Fehér Könyvbe* jegyzett fel.⁴ Móricz Virág is beleszerkeszt egy szerelmi témájú verset *Elégia* címmel az apjáról írott visszaemlékezésébe.⁵ Az életmű kutatói utalnak még különböző Móricz-gyűjteményekben fennmaradt kéziratos versekre. Továbbá tudomásunk van egy vékony kötetnyi válogatásról Gellért Oszkár szerkesztésében 1958-ból, a *Kis magyar múzeum* sorozat harmadik darabjaként.⁶ Ezt adta ki újra a Rejtjel Kiadó.

*

Móricz Zsigmond szerencsés hátszéllel indulhat el a századeleji irodalomban, Pallagi Gyula beajánlja a korabeli irodalmi élet néhány kiemelkedő egyéniségének: Vargha Gyulának, Kozma Andornak, Szász Károlynak, még Gyulai Pálhoz is eljut. Író akar lenni, leginkább költő. 1902-ben, huszonhárom évesen *Első aratás* címmel verseskötettel jelentkezik annál a Vargha Gyulánál, aki később Szatmár megyei népköltési úttal bízza meg a Kisfaludy Társaság számára. Vargha kemény kritikával fogadja Móricz verseit, aki egy kivételével az összeset megsemmisíti. Nem véletlenül, mivel ekkoriban Petőfi Sándor vagy inkább Tompa Mihály modorában verselgetett, és nem tudott kitűnni a kortárs epigonok közül. Vannak elképzelései a költészetről, különösen Ady Endre műveinek újszerűsége ösztönzi, ám létrejövő szövegei nem felelnek meg saját elvárásainak sem. Későbbi monográfusa, Czine Mihály azzal próbálja enyhíteni Móricz kudarcát, hogy a versírással való kísérletezése mégsem volt haszontalan, mert így a magyar ritmust, a magyar népnyelvet más irányban kereső kortársainál jobban megismerhette. Ezért szólalhatott meg oly tiszta hangon verses állatmeséiben.⁷ Sikertelen próbálkozása idején maga Móricz is kellő önkritikával és szigorral tekint saját kísérleteire. Móricz Virághoz írott egyik levelében lehangolóan ír saját verseiről: „Kétségbe-

² BARANYAI NORBERT: Móricz Zsigmond zsoltárai a Nyugatban. In: Mercs István (szerk.): „Nyugat csapatjának keleti zászlója”. Tanulmányok a Nyugat kelet-magyarországi kötődéseiről. Nyíregyháza, 2010. 111–128.; Lásd még: VÉGH BALÁZS BÉLA: „Isten gondot visel”. Móricz Zsigmond zsoltárjai. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle. 2019. 4. sz. 67–71.

³ MÓRICZ ZSIGMOND: *Versék* Rejtjel Kiadó. é. n.

⁴ SZILÁGYI ZSÓFIA: Móricz Zsigmond. Kalligram, Pozsony, 2013. 88.

⁵ MÓRICZ VIRÁG: *Apám regénye*. Budapest, 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó, 59.

⁶ MÓRICZ ZSIGMOND versei. Szerk. Gellért Oszkár. Budapest, 1958. Magyar Helikon

⁷ CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond. Negyedik, javított kiadás. Debrecen, 1992.

esve s undorral néztem a leírt szóra, amely nem volt az enyém.” Később, 1941-ben a *Kélet Népe*-ben megjelent írásában („*Az én ars poétikám*”) egy meg nem nevezett epigon költő verseiről ír, aki „férfikorának delén, belefáradva a társadalmi életbe, hirtelen felébred benne a lélek, s verseket akar írni, hogy megvigasztalja önmagát.” Mintha egykori versíró énjét rejtene az epigon költő alakja mögé, és mond róla summás ítéletet végkövetkeztetésében: „Versfilozófiája tisztább, mint a verse”.⁸ Felvillantja egy lehetséges lírai ars poetica körvonalait, végül erejét és képességét meghaladó feladatnak találja, és kidolgozatlanul hagyja ötletét. Fiaskójának az is magyarázata lehet, hogy Móricznak inkább konkrét elképzelései vannak a versírásról, hiányzik belőle a metafizikai megközelítés, az általánosabb poétikai-esztétikai felfogás, amely a költészet magasabb művészi régióiba emelhetné műveit. A vágyott és el nem ért költői habitust fedezi fel Ady Endrében a *Nyugat* 1909. június 1-i Ady számában, beletörődve említi sikertelen versírói próbálkozásait is: „Lírára tévedek, ahogy róla szólni akarok. Úgy érzem, mintha az én életemnek ő élte volna azt a titkos részét, amely nálam elsorvadt.”⁹

1909. február 16-án két fájdalmasan szép verse jelenik meg a *Nyugat*-ban: az *Én kicsi bimbóm* és a *Csönd* címmel. Két kisfiának korai halálát, s a nyomában támadt rettenetes hiányt panaszolja el bennük. Mindkét fiúgyermekét Bandikának hívták: az első 1905-ben nyolchónaposként, a második 1907-ben alig egyéves korában hal meg, mindkettő agyhártyagyulladásban. Ez a két költemény nyitja jelentősebb verseinek sorát, a *Nyugat*-ban való megjelenés pedig bizonyos státust biztosít szerzőjük számára. Móriczban hosszasan érlelődik a versek témája, a gyermekhalál, évekre van szüksége az átélt tragédia verses feldolgozásához. Kortársai közül Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Szép Ernő és Molnár Ferenc is foglalkozik műveiben a gyermekhalállal. *Az én kicsi bimbóm* öt részből áll, mindegyik egy-egy keserves, lélekpróbáló nekifutás a választott témának. Bennük más-más módon igyekszik megfogalmazni az apa lelkét emésztő fájdalmát, a bensőből feltörő érzelmi intenzitást összességében mégsem tükrözi híven a szegényes költői kivitelezés. Ezt az állapotot jól érzékelteti a negyedik rész első szakasza: „Megzördül a lomb közt. / Meglendül az ág. / A rémület rajtam / átrohan, át.” A nem csituló lélekemésztő fájdalmat hitelesebben szólaltatja meg a magyar népballadák tragikumát és szaggatottságát imitáló *Csönd* című verse: „Éjjel fölrezenek: / nem sír? / Nappal várok, lesek: nincs hír? // Mellettem édesem / csak sír. / Gyászujjal csöndre int / a sír ...” Az 1908-ból való *Csönd* című elbeszélés is azt bizonyítja, hogy Móricz keresi a megfelelő szavakat és a formát tragikus életérzésének megfogalmazására. Elbeszélésében a kisgyermekét elveszített édesanya jár ki naponta a temetőbe és rendez be játékokkal a halott gyermek kriptáját, emlékekkel és illúziókkal pótolva a hiányt.

Móricz újabb és korai versei között alig van folytonosság, a verses mesékből megismert csengő rímek elmaradnak, ahogyan a klasszikus szabályok és a magyaros hagyományok követése is. Ady megállapításával élve: „a rímtelen versek nagy magyar poétája” írja az újabb költeményeket. A Móricz-versek bús, keserű sirámok; az em-

⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: *Az én ars poétikám* In: *A tizenkettedik órában. Tanulmányok III.* Budapest, 1984. Szépirodalmi Könyvkiadó, 584.

⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Én mámor-fejedelem.* *Nyugat*, 1909. június 1. 530–535.

beri fájdalmak és szenvedések megszólaltatói, néhány kivétellel. A monográfus Szilágyi Zsófia meglátása szerint ezek az évek az egyre rosszkedvűbb helykereséssel teltek Móricz számára. Ebben az időszakban verseinek visszatérő témája, vezérmotívuma a természetes és az erőszakos halál: *Misanthrop* (1919), *Mors* (1920), *Éjféle görcsök* (1920), *Über allen Gipfeln* (1920). A témát legátfogóbban jeleníti meg az 1920-ban keletkezett *Mors* című verse, latin címével, jellegzetes stílusával és témaválasztásával egyaránt a középkori haláltáncra, danse macabre-ra emlékeztet. Egyike annak a néhány kísérletnek, amelyet Móricz szabadversként vagy prózaversként írt meg. Keletkezésének éve 1920: emberformáló évtizedek ismertetik meg vele a halálélményt, és alakítják ki saját halálképzetét. Korábban laikus elképzelése volt az elmúlásról, közböös viszonyulását érzékelteti a „boldog”, „táncolva” és „dalolva” szavakkal: „Életem boldog napjain táncolva kerültem a halált; dalolva kiáltám: köztörvény születni és meghalni: és jaj, igaz.” Szövegének harmadik egységével megváltozik személyes viszonyulása a halálhoz. Tragikus a felismerés, a halálélmény közvetlen megtapasztalása, mikor szerettei és barátai válnak áldozatává: „Apám halott, öcsém halott, két kis fiam halott, napam, ipam, süvem, sok, sok, sok rokonom, barátom, ellenem ... Ady halott! ... óh, jaj, meghalt Ady ... Boldog élő kezem, ha még szorításra kitárom holt ujjak fonódnak rám ...” Mintha az ujjain számolná a veszteségeit, mindegyikhez egy-egy személyt társítva, ahogy fogynak kezének ujjai, úgy válik egyre döbbenetesebbé a halálélmény, Adyhoz érve éri el tetőfokát.

A halál sokféle megközelítése rapszodikus hangulati hullámzást kölcsönöz a versnek, megteremtve a középkori danse macabre hangulatát. A lét és nemlét viszonyának mérlegelése elvezet a téma ontológiai megközelítéséhez: a halál az emberi lét, a létezés szoros tartozéka. A témának az egyéntől való távolítása, az egyre gyarapodó meditatív motívum, a létezés törvényszerűségének elfogadása higgadtabb hangot eredményez. Az ontológiai felismerések fokozatos kibontása több irányból való megközelítést sugall, hozzájárul a versszöveg komplexitásához: „Az ember annyiszor hal meg, ahányszor társa kihal mellőle. Ahányszor átlépi a percet: önmagát. Ahányszor rákiált a Csönd ...” A halál természetének megismerésében a fizikai halál utáni állapot naturalisztikus megidézésével jut el Móricz a legmesszebb, az ötödik-hetedik egység antropomorf leírását felváltja a témától elidegenítő nyolcadik egység. Benne sokkoló és morbid kijelentések, negatív leírások tobzódhatnak, elidegenítve az olvasót a haláltól: „Én meghalok, te meghalsz ..., meg bizony! te is! meghalsz! te, aki olvasod! ... ön asszonyom! szép kék szeme ki fog folyni és arca elrothad, haja, amit oly boldogan fésül, csomónként hull ki tőből, hogyha a koponyájáról lemállik a hús; fogai, amit úgy gondoz sárgán vicsorognak – és nem olvassa majd a *Nyugatot* és nem emlékszik rá, hogy hogy’ megremült most itt velem.” A prózavers utolsó egységében a gondolatokat és érzéseket felkavaró megfogalmazások után nyugvópontokra és végkövetkeztetésekre jut a költő: a halál életünk része, hozzátartozik az emberi sorshoz, fenyegető jelenléte értékesebbé teszi létünket: „De a halál jön és vidáman megragadja szívünket és facsargatja s csak ép hogy élünk, élünk: és boldogok leszünk, hogy élünk.”

*

A már-már hitevesztetten vergődő, energiáit félresikerült kísérletekbe és robotmunkákba ölő Móricz csak harmincévesen robbant be az irodalomba a legendás *Hét krajcár*-al.¹⁰ Megkapja a rég áhított sikert, a kortársak elismerését, köztük a legértékesebbnek tartott Ady Endréét, aki versben üdvözlí és barátjává fogadja. Osvát Ernő őt is megkéri, hogy írjon az 1909. június 1-i Ady-számba. A *Vér és arany* lenyűgöző hatása ekkor robbantotta ki belőle az *Én, mámor-fejedelem* című vallomását. Júliusban pedig megjelent a *Hét krajcár* című novelláskötete, erről Ady ír a testvéri harcostársra találás boldog, forró elragadtatásával.¹¹ Móricz két versben is megírja Ady-élményét: 1920-ban *Ady* és 1921-ben *A magyar ugar újra énekel* címmel. Mindkettő Ady Endre halála után íródott, szerzőjük lankadatlan ragaszkodását Móricz Virág így írja le: „Halála után ... hogy örizte, féltette hírét, nevét. Mint az erőt adó csodakútból, úgy merített verseiből.” Az *Ady* című vers az *Én, mámor-fejedelem Nyugat*-beli szövegnek sűrített hasonmása, ugyanazon a rajongó, felforrósodott hangon szólal meg mindkettő, Ady személyét dicsőítve. A vers nem poétikai eszközökben, hanem retorikai motívumokban jeleskedik: a hiperbola, a költői kérdés, a párhuzam uralja a szöveget. Versét negatív helyzetleírással kezdi: kortársai visszaélnek a halott költő nevével: „Nevedre, halott, rámumiázzák / stereotip frázisaikat”. A „rámumiázzák” kifejezés szemléletesen fejezi ki az Ady-ellenzőknek azt a törekvését, amellyel a költőt el akarják szigetelni olvasóitól és „stereotip frázisaikkal” végérvényesen a múlt irodalmi halottjai közé száműzzék. A harmadik szakaszban a tovább élő költői lélekhez intéz kérdéseket: mit jelent az utódok számára, milyen üzeneteket hagyott követőinek. „Lélek, aki szállsz az úrben örökkön, / mit ír ma holttetemed mitikus póza? / Lélek, aki szállsz a lét fölött határtalan, / mit hagytál nyomot életünk nyomorán? / Lélek, aki szállsz idegeinkben, / mit lüktetsz mindig szíverünkön át?” Ebben a kérdéssorozatban fellelhető egyfajta fokozás is, lényege az emlékek közelítése; Móricz az eltávozott költő hatását kutatja az utókor életére, gondolkodására és érzelmeire. A következő egységben válaszsorozatban felel a feltett kérdésekre. Válaszaiból kiderül, hogyan hatott Ady személye és költészete saját életére, hogyan szabadította fel benne az igazlátás és igazézés képességét. Jelzős metaforasorozattal érzékelteti személyének viszonyát Adyhoz: „Óh én sötét kis élet bús gubóssa”. Majd megtartva a versbe illő képes beszédet nyolc verssorban érzékelteti azt a jellembeli változást, amelyet Adynak köszönhet: „hogy föl pattant lelkem érintéseden, / hogy megnyíltak nekem új horizontok, / hogy elvesztek mögöttem avult cicomák, / hogy kiteljesedtem a Lét szépségiben, / hogy föllobogtam a Tűz akarásiban, / hogy lettem ember, emberek fölött, / hogy lettem isten, istenek között, / hogy nőttem végig, a Kosmos határaiglan.” Móricz Adynak két ismert szimbólumát is beleépíti a versébe, a Lét és a Tűz összetett jelentésével és hangulatával idézi meg a csodált költői világot, és érzékelteti annak sorsformáló hatását a versben. Rajongásának és érzelmeinek tetőfokára az utolsó részben ér el a versíró Móricz: „hogy mi vagy, nékem:

¹⁰ Nyugat, 1908. okt. 16.

¹¹ Nyugat, 1909. aug. 16.

/ magyarnak, embernek: sejtnek / ó, fölszabadító! Fölszabadító!” Eddigi szabadverseihez képest ebben a szövegében kimutatható a belső forma jobb megszerkesztettsége, melyet gondolatainak és érzéseinek fokozásával ér el a versíró Móricz. Ebben közrejátzott Ady Endre személye, aki az eddigieknél hatékonyabb versírásra ösztönözte követőjét, megfélemlési kényszer sarkallhatta példaképének követésében, akiről ehhez hasonló megállapításokat írt le: „Ady Endre költő, tehát egy lépéssel tovább vitte a verselés művészetét.”

Másik Ady-témájú verse az 1921-ből származó *A magyar ugar újra énekel* jambusokban megírt drámai monológ, melyben a feltámadás krisztusi gesztusával teremt abszurd vershelyzetet: a sírjában feléledő Ady Endrét szólaltatja meg. Erre utal az alcím is: *Ady Endrének a sírban*. Intertextusok sorozatát szerkeszti bele a művébe, hitelesebbé téve költőébresztési kísérletét, ilyenek az életműből ismert szimbólumok: Holnap („Érzem már az olthatatlan vágyat a Holnap után.”), Tegnap („Eddig a Tegnapot fájtam”) és a jellegzetes szótársítások („a mindenség boldog végtelene”, „átokszelek”, „a magyar puszták zordon igaza”). Ebben a feltámadás-imitációban kulcsmondatnak számít a verset arányosan kétfelé osztó sor, melyben Móricz kétféle Adyt látat: „Átmentem a halál ígája alatt és élni akarok.” A vers első felében Móricz a halál terhétől szenvedő halott költőt idézi meg, és a Tegnaptól szenvedőt, felidézve életének releváns momentumait: „Eddig a tegnapot fájtam. / Tűzek izztanak, lángok gyultanak, füstök vertenek, / Tegnap máglya nyomorúságiból.” A második rész az átváltozás csodája, Ady Endre ébresztése a reményt hozó Holnap jegyében: „A korporsóm már bölcsöm lett, / áldást suhognak az átokszelek, / reménységgel vetnek a tegnapi kaszások, / s duzzad duzzad a magyar puszták zordon igaza.” Móricz ebben a versében találja meg a költői megnyilatkozásnak azt a módját, amelyet már hosszú ideje keresett; a konkrét leírás helyett a képes beszéd, a sejtetés adja meg szövegének a sajátos hangulatát. A realitás és a fikció határán lebegteti a verset, vigyázva arra, hogy ne forduljon át prózába, vagy ne merüljön el a giccsben. Móricz Zsigmond írói magára találásában elvitathatatlan szerepe volt Ady Endrének.

VÉTEK BENCE

Egy családfakutatás története a XXI. századból

Bevezető

Az informatika életünk egyre több területét érinti. Ma már lehetetlen elképzelni a napjainkat úgy, hogy egy, két vagy akár jóval több digitális eszköz nélkül. Számítógépeket használunk a munkához és a szórakozáshoz, okostelefonunkon keresztül foglalunk időpontot a fodrászunkhoz, és segítségével tájékozódunk közlekedés közben. Vannak már „okosotthonok,” ahol a porszívózástól kezdve a fűtésen át a redőnyökig mindent wifin keresztül tudunk szabályozni. A digitalizáció ma már nem plusz, hanem alapvető elvárás, akár a munkánkra, a magánéletünkre vagy éppen a tudományra gondolunk. Leginkább ahhoz tudnám ezt hasonlítani, ahogy mára az angol nyelv ismerete sem állja meg önmagában a helyét a piacon, hiszen az már nem különleges előny, hanem elvárt képesség – vagy ha úgy tetszik „skill” –, amely nélkül egyre nehezebb elképzelni a hatékony munkavégzést. Éppen ezért kulcsfontosságú, hogy a bölcsészettudományok a digitalizációra mint eszköztáruk egyik elengedhetetlen pillérére tekintsenek. És ez jóval többet jelent annál, hogy számítógépen szerkesztünk szövegeket.

Dolgozatom célja beszámolni Móricz Zsigmond levelezésének digitális kritikai kiadásáról, különös tekintettel az ehhez készült családfamodellre. Mindezzel azt is feladatombnak tartom, hogy rávilágítsak a digitális eszközök fontosságára az írói életrajzok feltárásában, a kutatás eredményeinek közzétételében és népszerűsítésében, illetve tágabb értelemben az irodalomtudomány egészére vetítve. A dolgozat első részében röviden beszélek a Móricz-Műhely eddigi munkájáról, majd kitérek a levelezés technikai és egyéb specifikációira. Végül az utolsó részben a családfakutatást mutatom be részletesen.

Móricz-Műhely

A napjainkban is zajló Móricz-kutatás 2016-ban két sikeres OTKA¹-pályázat nyomán indult, melyek egyrészt Móricz Zsigmond *Tükör* című háborús naplójának² népszerű,

¹ OTKA = Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok

² MÓRICZ ZSIGMOND: *Tükör* (1914–1917). Szerk. és sajtó alá rend. Cséve Anna, Makkai T. Csilla, Modor Bálint, Vétek Bence. Budapest, 2021. Petőfi Irodalmi Múzeum. Lásd <https://dhupla.hu/collection/moricz-zsigmond-tukor>

illetve az író 1892 és 1913 közötti levelezésének³ kritikai kiadásait támogatták. Mindkettő úttörőnek számít a magyar irodalomtudomány történetében, mivel az első olyan kiadások között tartjuk őket számon, amelyek már születésüktől fogva kizárólag digitális formában készültek.⁴

A publikációs felületet, valamint a digitális infrastruktúrát és szakértelmet kezdetben a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) által 2014-ben közösen alapított digitális filológiai projekt, a DigiPhil munkatársai, Palkó Gábor, Fellegi Zsófia, Metzger Réka és Bobák Barbara biztosították. A pályázat 2019-es lezárása után a kiadások digitális gondozása átkerült a PIM által 2020-ban alapított, Bánki Zsolt által vezetett Digitális Bölcsészeti Központba (DBK), majd bizonyos intézményi átszervezések végeredményeként jelenleg az Országos Széchenyi Könyvtár Digitális Bölcsészeti Központja felel a digitális infrastruktúráért Mihály Eszter vezetésével.

A Móricz-Műhely munkájában az évek alatt többen is részt vettek. A kutatócsoportot jelenleg Cséve Anna, Makkai T. Csilla, Török Sándor Mátyás, Varga Emese, illetve Véték Bence alkotják. Elsődleges feladataink közé tartozik, hogy a már meglévő kiadást továbbfejlesszük, illetve újabb, eddig publikálatlan kéziratokkal bővítsük azt. Ezen kívül szintén fontosnak tartjuk, hogy eredményeinket minél szélesebb körben megismertessük az olvasókkal. A digitálisan tárolt és közzétett, már jelenleg is hatalmas mennyiségű anyag lehetővé teszi számunkra, hogy effektíven és kreatívan dolgozzuk fel azt. Gondolhatunk itt a levelek tematikus leválogatásával kinyert papíralapú kiadások lehetőségére, vagy akár digitális oktatóanyagok, adatvizualizációk és egyéb interaktív tartalmak előállítására.⁵

A következőkben részletesebben vázolom fel a levelezés kritikai kiadásának eredményeit, kiemelve, hogy pontosan mit jelent az, hogy digitális kiadás, és milyen előnyökkel jár ez a hagyományos, nyomtatott kiadásokhoz képest.

Kutatómunkánk a számszerűsíthető adatok tükrében

Móricz Zsigmond levelezésének kritikai kiadása *born digital* publikáció. Ez azt jelenti, hogy a kéziratokat ún. jelölőnyelvvvel kódoljuk be, amely segítségével a textualitás világa kitér, vagyis a szövegek legkülönbözőbb rétegeit emelhetjük be a kiadásba és jelentethetjük meg őket egyszerre, ezen kívül azonosíthatunk és jelölhetünk bennük különböző entitásokat, amelyeket így közvetlenül kapcsolhatunk össze adatbázisokkal, vagy éppen a kézirat vizuális reprezentációját egy időben nézhetjük meg az ártírt és bekódolt szöveggel. A digitális kritikai kiadás jóval több aspektust enged megmutatni egy szövegből, mint nyomtatott elődje. Ezért sem keverendő össze a *digitalizált* kiadás

³ Móricz Zsigmond levelezése (1892–1913). Szerk. és sajtó alá rend. Cséve Anna, Hangácsi Zsuzsa, Káli Anita, Makkai T. Csilla, Török Sándor Mátyás, Varga Emese, Véték Bence. Budapest, 2021. Petőfi Irodalmi Múzeum. Lásd <https://dhupla.hu/collection/moricz-zsigmond-levelezes>

⁴ A későbbiekben részletesebben kitérek arra, hogy mit is takar pontosan a *digitális kiadás* fogalma.

⁵ Ez utóbbira fogom példaként ismertetni dolgozatom utolsó részében a családfakutatást.

fogalmával,⁶ hiszen egy digitális kiadás lényege nem abban áll, hogy a szöveget nem papíron, hanem digitális módon tárolja – vagyis az, ami megkülönbözteti a nyomtatott verziótól, sokkal inkább a szöveg feldolgozásában rejlő *konceptuális váltásban* keresendő.

A Móricz-levelézést TEI XML-formátumba kódoltuk be. Ennek a speciális jelölőnyelvnek a célja, hogy iránymutatást adjon a bölcsészeti-, illetve a társadalomtudományok kutatóinak a digitális tartalmaik tárolását és kezelését illetően.⁷ Azért is fontos, hogy ezt a formátumot választottuk a szöveg átírására, mert így a nemzetközi trendekhez hozzá tudtuk igazítani a kiadásunkat. Ezen kívül a TEI-ben lehetséges a főszöveg és a metaadatok egy fájlban történő tárolása, illetve a formátum megkönnyíti és gyorsabbá teszi a lekérdezhetőséget, mivel lehetővé teszi különböző entitások (úgy, mint személyek, települések vagy éppen irodalmi és művészeti alkotások) jelölését és egyedi azonosítóval való ellátását. Annak érdekében, hogy a kód szerkesztése „bölcsészbarát” legyen, a DigiPhil munkatársai létrehoztak egy frameworköt, amely letisztultabb képet ad a szerkesztőfelületnek. Ennek a karbantartását és a továbbfejlesztését a PIM, majd az OSZK DBK tagjai vették át a későbbiekben.

```

TEI text body div p persName idno
177 <graphic mimeType="image/jpeg" url="file:///PKEL_M_100_1066_67_b.jpg" xml:id="PKEL_M_100_1066_67_b"/>
178 <pb facs="http://localhost/o:mzs-lev.tei.1374/PKEL_M_100_1066_67_c"/>
179 <graphic mimeType="image/jpeg" url="file:///PKEL_M_100_1066_67_c.jpg" xml:id="PKEL_M_100_1066_67_c"/>
180 <p xml:id="p.1">Igen tisztelt <persName>Uram</idno corresp="Móricz Zsigmond" type="KOHA_AUTH">KOHA_AUTH:120256</idno>
181 </persName></p>
182 <p xml:id="p.2">a 4. egyfelvonásost<note type="critic">
183 <title>Ungarische
184 Dorfidylle<ref target="/o:mzs-lev.titles#Ungarische_Dorfidylle"/>
185 </title> címen jelent volna meg <persName>Móricz</idno corresp="Móricz Zsigmond" type="KOHA_AUTH">KOHA_AUTH:120256</idno>
186 </persName> négy egyfelvonásos darabja
187 <persName>Klein</idno corresp="Klein, Stefan Isidor" type="KOHA_AUTH">KOHA_AUTH:313727</idno>
188 fordításában. Ez a kiadás tartalmazta volna az
189 1911-ben a <title>Faluc</ref target="/o:mzs-lev.titles#Faluc_szindarab"/>
190 című kötetben megjelent három
191 egyfelvonásost, melyek a következők: <title>Magyarosan</ref target="/o:mzs-lev.titles#Magyarosan"/>
192 </title>,
193 <title>Mint a mezőnek virágai</ref target="/o:mzs-lev.titles#Mint_a_mezőnek_virágai"/>
194 </title>, illetve
195 <title>Kend a pap?</ref target="/o:mzs-lev.titles#Kend_a_pap?"/>
196 </title> Ezen kívül a német kiadásba
197 bekerült volna negyedikként a <title>Kvitt</ref target="/o:mzs-lev.titles#Kvitt"/>

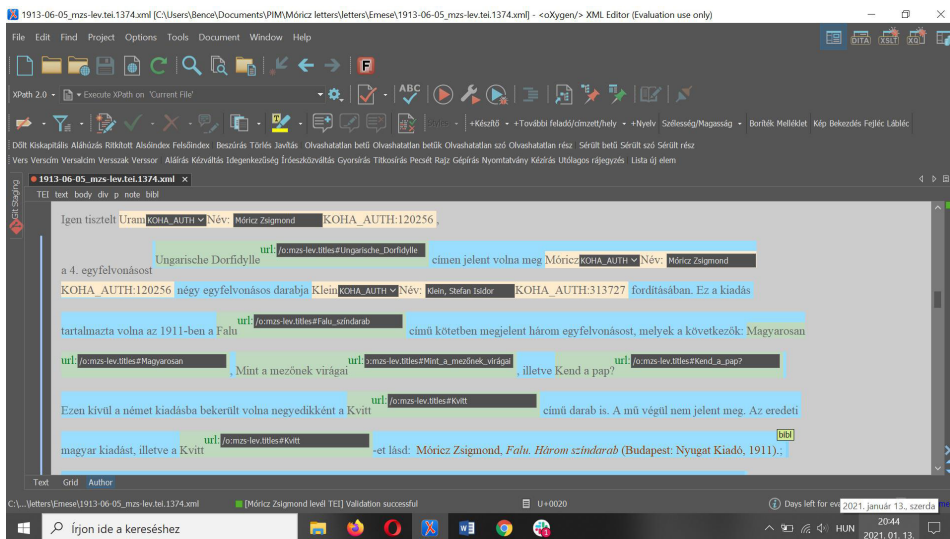
```

1. ábra: TEI XML-kód, Klein Stefan Isidor – Móricz Zsigmond (1913-06-05)

Az 1892 és 1913 közötti húsz éves időszakból 1526 db levelet tettünk közzé, amelyekben 1627 személyt sikerült azonosítanunk, 186 települést jelöltünk koordinátákhoz rendelt azonosítókkal, ezen kívül pedig összesen 572 irodalmi, zenei, illetve képzőművészeti alkotás kerül említésre. Tizenöt levél kivételével mindenhol sikerült azonosítanunk a levélváltás résztvevőit. 3329 jegyzetet készítettünk a kutatás során; a kiadás több mint 2500 bibliográfiai hivatkozást tartalmaz.

⁶ PATRICK SAHLE: What is a Scholarly Digital Edition? In: Digital Scholarly Editing: Theories and Practices. Szerk. Driscoll, M. J., Pierazzo, E. Cambridge, 2016. Open Book Publishers, 19–39.

⁷ LOU BURNARD: What is the Text Encoding Initiative? How to add intelligent markup to digital resources. Marseille, 2014. OpenEdition Press.

2. ábra: Framework, Klein Stefan Isidor – Móricz Zsigmond (1913-06-05)

A levelezésben 1665 úgynevezett levélutalás található. Ezek gyakorlatilag ugróponként, linkeként működnek két vagy több levél között, melyek tartalmilag bizony szempontból összekapcsolódnak. Ezek az utalások különböző alternatív útvonalakat is adnak az olvasók kezébe, ami igen fontos olvasáskönnnyítő szempont lehet ekkora korpusz esetében. Ezek az útvonalak mikrotörténeteket rajzolnak ki Móricz írói pályáján és magánéletében egyaránt, valamint a korabeli Magyarország világába több szempontból mélyebb betekintést engednek. A későbbiekben pedig más, szintén TEI-ben kódolt levelezéskiadásokkal is összekapcsolódhatnak a levélutalások által, így a digitális kiadások elterjedése egy élénkebb interakciós teret nyithat a kortárs irodalomtudomány számára.

Egy ekkora kiadás létrehozás hatalmas munka, ha pedig terveink szerint tovább bővíthetjük az író későbbi levelezésével, akkor végül egy tízezres nagyságrendű gyűjtemény jöhet létre. Végigolvasni és értelmezni ekkora szöveget talán még a létrehozásánál is nagyobb kihívást jelent. Éppen ezért szükséges és célszerű olyan interaktív módokon is feldolgozni a korpuszt, amelyek mind a kutatókat, mind a hétköznapi olvasót is segíthetik. A munka során azt figyeltük meg, hogy rengeteg családi levél szerepel a gyűjteményben, és igen nehéz volt észben tartani, hogy melyik szereplő pontosan hogyan és kihez kapcsolódik Móricz Zsigmond és Holics Janka családján belül. Ezért döntöttünk úgy, hogy feltérképezzük ezt a szerzteágazó családfát, illetve készítettünk belőle egy olyan vizualizációt, amely a közönség számára is érdekes lehet.

Kreatív műhely – családfakutatás

A családfakutatás egy, a levelezéskiadáshoz kapcsolódó mellékprojektként indult.⁸ Elsődleges céljaink között szerepelt egy olyan kutatási segédlet létrehozása, amellyel könnyedén egybe tudjuk fogni az író szerteágazó családfáját. Ezzel egy időben fontos cél volt még a levelezésben felbukkanó sok-sok személynévhez kapcsolódó adat pontosítása, az egyes nevekhez tartozó jegyzetek javítása, vagy általánosabban szólva: az adatgazdagítás. A kutatás eredményei a PIM névterének jegyzeteit is átírták és bővítették. Ezen kívül másodlagos – de nem kevésbé fontos – célunk volt még egy interaktív és látványos vizualizáció készítése is, amely könnyen navigálható és érdekes felületet hoz létre a kutatóknak, az olvasóknak és egyben a kutatócsoportnak is.

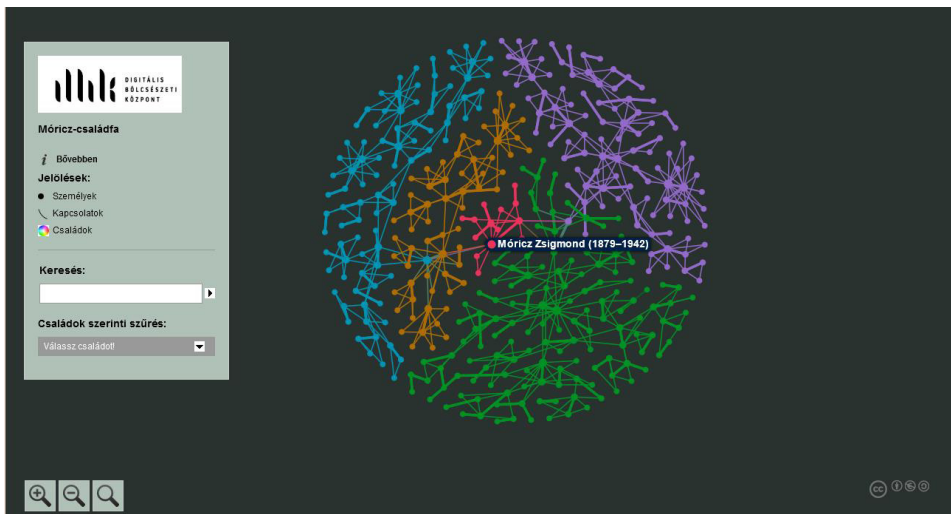
A feladat a következő volt: a Móricz-házaspárhoz köthető négy család, vagyis az író apai (Móricz) és anyai (Pallagi), illetve feleségének szintén apai (Holics) és anyai (Szklenár) ágainak feltérképezése és egybefűlése. Ehhez először a lehető legtöbb elérhető forrás feltárása és vizsgálata volt az első lépés, valamint a kellő forráskritika alkalmazása is fontos volt, hiszen többször egymásnak ellentmondó adatokba ütköztünk. A levelezésen kívül felhasználtuk a PIM kéziratárának anyagait, illetve más online elérhető forrásokat, például a MyHeritage családfamegosztó oldalt, amelyen meglepő módon rengeteg családtag születési, keresztelési vagy éppen halálozási adatairól találtunk hiteles forrásokat.

Ezután meg kellett találnunk a megfelelő módszert a négy ág egyesítésére, vagyis a vizualizáció létrehozására. Olyan eszközre volt szükségünk, amellyel hatékonyan tudtuk felvinni azt a rengeteg adatot, amely a kutatás eredményeképp a rendelkezésünkre állt. Emellett az is nagyon fontos volt, hogy viszonylag egyszerű, felhasználóbarát megjelenítést biztosítson számunkra. Nem utolsó sorban az esztétikai igényesség is fontos szempont volt. Olyan programot kerestünk, amellyel viszonylag könnyedén tudtunk megjeleníteni egy nagyméretű adathalmazt abból a célból, hogy az „jól nézzen ki”, illetve könnyen értelmezhető legyen.

Ehhez mindent összevetve az alapvetően gráfok megjelenítésére szolgáló *Gephi* nevű szoftver bizonyult a legalkalmasabbnak. Az adatokat excel-táblázatok segítségével importáltuk a programba, ahol az egyes csomópontok (*nodes*) egy-egy személyt jelölnek a kapcsolati hálózatban, ezeket pedig az ún. élek (*edges*) kapcsolják össze. Kétfajta viszony ábrázolható a családfán: egyrészt mellérendelő, kölcsönös kapcsolat a házastársak között, valamint alárendelő, azaz egyirányú viszony szülők és gyermekek között. A családfán így végül 409 csomópont, vagyis személy kapott helyet, melyeket összesen 816 él kapcsol össze. Az egyes családokat külön színek jelölik. A Gephiből egy nyíltan hozzáférhető bővítmény segítségével kiexportáltuk a gráfot, majd egyedi dizájnadtunk neki, és végül a DBK honlapján, a dHUplán jelenítettük meg azt. A vizualizációban lehetőség van az egyes családokra szűrni, illetve kereshetünk konkrétan név alapján is. Minden személyhez tartozik egy adatlap születési és halálozási adatokkal,

⁸ Lásd: <https://dhupla.hu/page/kreativ/moricz-csaladfa>

ezen kívül pedig itt látható, hogy kihez milyen kapcsolat fűzi az adott személyt a családja szerzteágzó hálózatában.

3. ábra: A családfa-vizualizáció egészben, Móricz Zsigmonddal a középpontban

Miközben zoomoltunk, ugráltunk és navigáltunk a kész családfa különböző pontjai között, az a gondolat ragadt el bennünket, hogy ez csupán egy a számtalan lehetőség közül, amellyel színesebbé, jobban értelmezhetővé tehetnénk Móricz Zsigmond életművét. A digitális világ rengeteg, még kiaknázatlan lehetőséget kínál a kutatóknak. Egy másik, szintén kreatív projekt keretein belül számítógépes módszerekkel értelmeztük újra Móricz regényeit, és vizsgáltuk meg a kapcsolatokat az egyes művek nyelvhasználata között.⁹ Kapcsolati hálót készítettünk Móricz és kortársai levelezéséből. Interaktív, térképen megjelenített sétára hívtuk az olvasókat. De még ezeken kívül is annyi új módszert tartogat az online tér, amellyel a múlt irodalma és történelme elevenné és átélhetővé tehető a ma embere számára. Hogyha igazán meg akarnánk foglalmazni egy célt, amely a műhelyünket jellemzi, akkor talán ez lehetne az. Egy olyan virtuális tér létrehozása, amely egyszerre tartalmazza az író életének és munkásságának legkülönbözőbb aspektusait a levelektől kezdve a képeken át az interaktív, audiovizuális megoldásokig – vagyis a Móricz-univerzum megalkotása, amely teljesen átfogó és XXI. századi értelmezést ad a XX. század számunkra egyik legérdekesebb alakjának, és általa, az ő látásmódján keresztül a korabeli világnak.

⁹ MAKKAJ T. CSILLA – VARGA ÉMESE – VÉTEK BENCE: Egy életmű metszete. Stilometriai vizsgálat Móricz Zsigmond regényein. Szépirodalmi Figyelő, 2022. 1. sz. 71–85.

A Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár,
a Nyíregyházi Egyetem Nyelv-
és Irodalomtudományi Intézete

„Volt egy szent szándékunk: gyönyörűket írni”

Új értékek a Móricz-kutatásban
címmel 2022. július 1-én
tudományos konferenciát rendez
az író halálának 80. évfordulója
alkalmából

Program:

9:00 Koszorúzás Móricz Zsigmond
könyvtár előtti szobránál
Emlébeszéd:
Baracsi Endre, a Szabolcs-Szatmár-Bereg
Megyei Közgyűlés alelnöke

9:30 Köszöntő:
Dr. Ulrich Attila Nyíregyháza Megyei Jogú Város
alpolgármestere
Tomasovszki Anita könyvtárigazgató
Megnyitó:
Dr. habil. Minya Károly PhD főiskolai tanár,
intézetigazgató (Nyíregyházi Egyetem)

I. rész

Levezető elnök: Dr. Karádi Zsolt PhD
9:45 Emlékezés Móricz Zsigmondra – videó
9:55 Dr. Antal Balázs PhD (Nyíregyházi Egyetem)
Realizmus vs. realizmusok – A magyar realista próza
három korszakáról
10:15 Dr. Hamar Péter (Fehérgyarmat)
„Március idusától óvakodj!” – Móricz Zsigmond
és Magoss Olga első szakításának története
10:35 Dr. habil. Minya Károly (Nyíregyházi Egyetem)
Az élnyelvi mondatserkesztés jellemzői
Móricz Zsigmond A boldog ember című művében
10:55 Dr. Pethő József PhD (Miskolci Egyetem)
Móricz Zsigmond műveinek német fordításairól
11:15 Kávészünet

II. rész

Levezető elnök: Prof. dr. Jánosi Zoltán
11:35 Dr. Karádi Zsolt PhD (Nyíregyházi Egyetem)
Móricz és az „ötletek tüzmestere”
Móricz Zsigmond írásai Nagy Endréről
11:55 Dr. Nagy Balázs PhD (Nyíregyházi Egyetem)
Hely- és kultúrtörténeti érdekességek Móricz
Zsigmond A kis vereshajú című regénye tükrében
12:15 Dr. Baranyai Norbert PhD (Debreceni Egyetem)
Az idegenség színrevitele a Barbárokban
12:35 Ebédészünet

III. rész

Levezető elnök: Prof. dr. Szilágyi Zsófia
13:45 Prof. dr. Jánosi Zoltán (Magyar Napló Kiadó)
Háromszázötvenkét indián – Az örkötőri
tragédia Móricz Zsigmond tekintetében
14:05 Dr. Cséve Anna PhD (Petőfi Irodalmi Múzeum)
Levelezés – Móricz-filológia – digitális technológia
14:25 Dr. Mercs István PhD (Móricz Zsigmond
Kulturális Egyesület)
Az életet írásban továbbélni – Kaffka Margit
és Móricz Zsigmond
14:45 Kávészünet

IV. rész

Levezető elnök: Dr. Mercs István PhD
15:00 Vétek Bence (PIM Móricz Kutatócsoport)
Számok, adatok, életek – egy család kutatás
története a XXI. századból
15:20 Prof. dr. Szilágyi Zsófia (Szegedi Egyetem)
„Édes kis modern asszonykák” a harmincas évek
regényeiben (Móricz Zsigmond, Bródy Lili)
15:40 Makkai T. Csilla – Varga Emese
(OSzK Digitális Bölcsészeti Központ)
Egy életmű metszete – Stilometriai elemzés
Móricz Zsigmond művein
16:00 Török Sándor Mátyás (PIM Móricz Kutatócsoport)
Intertextuális vonatkozások Móricz Zsigmond
A fátkya című regényében
16:20 Dr. Végh Balázs Béla PhD (Sugárút folyóirat)
A versírő Móricz Zsigmond
16:40 Hozzászólások, vita
17:00 Zárszó

Helyszín:
Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár,
Konferenciaterem 4400 Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

NYÍREGYHÁZA

MÓRICZ ZSIGMOND
MEGYEI ÉS VÁROSI
KÖNYVTÁR

NYÍREGYHÁZI
EGYETEM

nká
Nemzeti Kulturális Alap

A könyvtár által szervezett programon a részvétel ingyenes. A résztvevők a megjelenésükkel együtt tudomásul veszik, hogy a rendezvényen fotó és videófelvétel készíthető, amelyet a könyvtár saját hivatalos, valamint Facebook oldalán közzé tesz. Az adatkezelés önkéntes hozzájáruláson alapul. A felvételen látható érintett írásban tiltakozhat az arcmása közzétételé ellen.

Kedves Bardom

Debrecentől a múlt héten fölözöttem
 Adászalddra, hogy megismerem a nép-
 jövis a címe. A népszerű Beszterce
 másnapig ott intem beharazva és
 Ribabon folyton azon kíváncsi, mi-
 lyen csodabábo, hogy megírtam Azü-
 menyien történetet és az új átala-
 zhatók.

Gondolhatom vasárnap, febr.
 18-án este 8:20-kor elmentem a Toldi-
 vár.

A helyi sajtó megjelenés a Koloz
 híreben, mely Bardomról és az új
 munkájáról szól.

Ezért én is ki-
 a arra kérek gondosan tanulmányozni
 át. Úgyan írókét kívánok, hogy most
 a sajtóval és a politikai lap is
 a magyarországi problémákkal fog-
 lalkozzon. Mi is politikai lánc-
 nével a magyarországi megjelenésével
 foglalkozunk.

Bardom mindig is a népszerűség
 híre megírta, milyen alkalom is
 írtam, a barátságom a
 a népszerű és a népszerű
 a legmagasabb magyarországi
 a magyarországi

Szeretettel és bizalommal
 Sz. 1940. II. 15.

Móricz

9 771216 092004

2023 >

E számunk megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap